1-15 Temmuz 1984 Sayı: 5 / 150 Lira

YeniGündem

SODEP kimlik kartını dolduruyor

IMF'nin, mucizeleri fiyaskoya döndüren çelişkisi

Avrupa solu artık Berlinguer'siz

Ulysses'i okumayanlara müjde!

(Cumhuriyet, 18.6.1984) BİR KARİKATÜR

Söyle kavganı...

ALPAY KABACALI

"Hitit anıtı"ndan sonra sıranın "bira"ya gelmesi beklenebilirdi. Nitekim öyle oldu. Fırtına, bir bardak birada değil, bira tekellerinin çıkarları çevresinde koptu. Ve "Atatürkçü bira ilanları" dolayısıyla, basın da bu fırtınaya yakalanmaktan kaçınamadı...

Büyük tartışmalara yol açan tam sayfa "Bira olayındaki gerçek - Türk kamuoyuna duyuru" başlıklı ilan 11 Haziran günü *Hürriyet* ve *Milli Gazete* dışındaki günlük gazetelerde yer aldı. *Hürriyet*, aynı gün birinci sayfasında bir açıklama yayımlayarak bu ilanı iki nedenle basmama kararı aldıklarını belirtti ve nedenleri şöyle sıraladı:

"1- İlanda bira satışıyla ilgili son tartışmalar gereksiz yere Atatürk ilkeleriyle karıştırılmış, uygulamanın bu ilkelere ters düştüğü görüşüne yer verilmiştir. *Hürriyet*, kamu için kutsal ve milli isimlerin, ticari menfaatler doğrultusunda kullanılması ihtimaline daima karşıdır.

2- Ticari kuruluşlar, *Hürriyet*'in reklam sütunlarında ancak mal ve hizmet duyurularıyla yer alabilirler. Bu sütunlar, bedeli ne olursa olsun, mal ve hizmet değil de fikir satanlara kapalıdır. Ve, kapalı kalacaktır."

Bira köpürdü!..

Ertesi gün gazeteler "Bira köpürüyor", "Hükümet biracılara kızdı", "Özal biracılara kızdı", "Bira savaşı zirvede" vb. manşetlerle yayımlandı. *Tercüman* gazetesiyse ilanın "muhterem okuyucularının samimi tepkilerine yol açtığını" belirterek şu açıklamayı yaptı:

"Şunu hemen belirtelim ki, ilanlar sadece onu veren firmaların görüşlerini aksettirebilir. *Tercüman*'ın görüş ve fikirleriyse çıktığı günden beri aynı doğrultuda olup, milletimiz tarafından kesinlikle bilinmektedir. Bu bakımdan konunun bu ölçüler içinde değerlendirilmesini rica ederiz."

Aynı gün "Çırpınışlarına gazeteleri de alet ettiler. Zehirlerini kustular! Biracılar kudurdu!" manşetleriyle yayımlanan *Millî Gazete*'nin yazarları, ertesi gün sütunlarını boş bıraktılar. Dokuz yazar (Hasan Aksay, Sadık Albayrak, Zeki Ceyhan, Abdurrahman Dilipak, Mehmed Fahri, Hasan Karakaya, Mustafa Müftüoğlu, Atilla Özdür ve Zübeyir Yetik), gazetenin arka sayfasında, "Şantaj... Tehdit ve Bira Ticareti" başlıklı bir *"Ortak Makale"* yayımladılar:

Zincirini kırmış...

"Tarihi bir şantaj vesikası olarak, fotokopisini aşağıya koyduğumuz bu belge, sermayeyi istismarla her şeyi yapacağına inanan bir kısım mahfillerin, saldırganlıkta ulaşacağı hudut tanımazlığı göstermesi bakımından tekrar tekrar okunmaya ve üzerinde düşünmeye değer bir niteliktedir. (...) Mecliste görüşülmekte olan bir kanun teklifini bahane ederek, konuyla yakından uzaktan hiçbir alâkası olmayan, Türk kadınının başörtüsünden başlayarak, komşu İslam Ülkelerinin içişlerine kadar hakaretler yağdıran; AET, NATO ve Avrupa Konseyi'nden söz ederek, herkese korku salmak suretiyle emellerine ulaşacaklarını zanneden, jurnalcilikten medet uman saldırganlara, milletimizi ilerici-gerici diye iki kampa bölmeye ve birbirine tutuşturmaya güçlerinin yetmeyeceğini (...) kesin olarak hatırlatmak istiyoruz.

Biz ileri, aydın ve kaynaşmış bir toplumuz. Neslimizin ruh ve beden sağlığını tehdit ettiği kadar 'Ekonomik bir sömürü aracı' haline de gelmiş bulunan bira konusunun, şimdiyse yeni bir sosyal hadise ve çatışma ortamı doğurmasına büyük milletimizin basireti fırsat vermeyecektir.

Zincirini kırmış bu istismar çılgınlığına, yalnız parayla her şeyin yapılmayacağını, özellikle fikirlere ve insanlara hakim olunamayacağını, fikir, inanç ve yurtseverlik meydanında, paranın ve dış sermayelerin etkin ve yeterli bir silah olmadığını, kesin olarak ifade etmek isteriz!"

Atatürkçülüğe ters...

İlhan Selçuk, 13 Haziran günlü *Cumhuriyet*'te şunları yazdı:

"Bugün Türkiye'de ilginç boyutlara ulaşan bir *bira kavgası* var. Çok partili rejimden bu yana ülkemizdeki büyük sermaye, bir yandan başta Amerika olmak üzere dış çevrelere dayanan, bir yandan halkın din duygularını sömüren anti-demokratik siyasal iktidarların desteğidir. Ne var ki, toplumdaki dinsel akımlar, siyasal amaçlarla pompalana pompalana 30 yıldan beri güçlendi; büyük sermaye partilerinin denetiminden kurtulma eğilimleri uç verdi. Şimdi bu akımların ANAP içindeki kuvvetleri, biracıların televizyon reklamlarını ve biranın kahvehanelerdeki satışını İslamcı duygularla yasaklamaya yöneldiler. Bunun üzerine biracı şirketler gazetelere kocaman reklamlar vererek diyorlar ki:

Bira reklamlarını yasaklamak, biranın kahvehanelerde satışını engellemek Atatürkçülüğe ters düşer.

Benim sevimli biracılara anımsatmak istediğim bir yalın gerçek var: Atatürk birayı değil, rakıyı severdi. Buna ne buyurulur?"

Kötü bir zihniyet...

Son Havadis gazetesi yazarlarından Abdullah Uraz, aynı gün, afyon, alkol, sigara vb. zararlı maddelerden söz ettikten sonra şöyle dedi:

"Zararlı diye sigara yapmaktan, sigara ithal etmekten ve satmaktan vazgeçiyor mu? Tütün ekimi, haşhaş ekimini yasak[illegible]yor muyuz? Sağlığa zararlı her şeyin halka anlatılması lazımdır. Ama herhalde bunun yolu yordamı vardır. Bence, bira reklamlarının kaldırılmasının arkasından Meclis'e bir MDP'li tarafından getirilen teklif hiç de önemli değildir. O da kabul edilebilir. Ama şu anda ülkenin çok bir meselesi içinde bu gibi işlerin ön plana çıkması acıdır, düşündürücüdür. Birincisi, bu kötü bir zihniyeti göstermektedir. Bu zihniyet, her meselede hortlayabilir. İkincisi, tepki gösterilmemesi ve suskunluk, yarın çok daha başka tekliflerin gerçekleşmesi için, yapacaklara cüret ve cesaret kazandırır. Bakınız işe. İktidar partisinin yaptıklarıyla muhalefet partisinin yaptıkları bunlar. Pahalılıktan, işsizlikten, mesken sıkıntısından bunalmış vatandaşı, böyle boş işlerle meşgul ederek nasıl uyutmaya kalkıyorlar?"

Bira aracılığıyla...

Biranın alkollü içki sayılması yolundaki teklif Meclis'ten geçtikten sonra da konuya gösterilen ilgi sürdü. Teoman Erel, 16 Haziran günlü *Milliyet*'te ANAP grubunun bölünme krizlerinden bira aracılığıyla kurtulduğunu; bunun geçici ve eğlenceli bir siyasi manevra olduğunu ifade etti. Erel'in yazısı şöyle sürdü:

"Biz biranın tükürükten daha güçlü bir yapıştırıcı olduğunu sanmıyoruz. Bilindiği gibi, Mehmet Altınsoy, partideki dört eğilimi, her defasında tükürükle yapıştırdıklarını, ama tükürük kuruyunca yine ayrılıkların başgösterdiğini söylemişti, hatırlayacaksınız.

Bira da kurur ve bu kez Anavatan karşıtı muhafazakârların propagandalarında beyaz şarabın tahribatı ortaya çıkar! Başbakan'ın kerimesini Ramazan'da yayınlanan bir röportajda, kızarmış balıkla beyaz şarap içerken gösteren renkli fotoğrafı Özal aleyhinde kullananları biliyoruz. Birayı ruhsata bağlamak gibi normal ve gerekli bir tedbiri siyasî istismara saparak iktidar partisini yapay yollarla birleştirmek için kullananlar var ise, Ramazan'da içilen beyaz şaraplar, giyilen bikini, mayolar, (...) da istismarın erbabı olan başkalarına malzeme olur ve denge kurulur efendim. Yeter ki kimse fazla telâşa kapılmasın.

Yine de telaşa kapılanlar olursa, Atatürk döneminde de biranın ruhsatla satıldığını hatırlayıversinler."

KAMUOYUNA, DOST VE İŞ ÇEVRELERİNE

DUYURU VE TEŞEKKÜR

Mahkemece hakkımda, amme haklarından ve ticaretle iştigalden geçici veya süresiz men ve mahrumiyet kararı verilmemiş olduğu gibi kısıtlama getirilmediği cihetle cezaevinde olduğum sürece firma olarak tüm ticari faaliyetlerine devam ettim. Ve hatta, bu ara Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Narlıdere Alarm İskan Tesisleri inşaatını bitirip, geçici kabulünü de yaptırdım.

Cezaevinde bulunduğum süre zarfında yakın ilgilerini esirgemeyen ve hürriyetime kavuştuğum andan itibaren bizzat gelerek, çiçek göndererek veya telgrafla geçmiş olsun dilekleri ile mutluluk ve sevincimizi paylaşan tüm dost ve iş arkadaşlarıma minnet ve şükranlarımı ifade etmeyi bir görev saymaktayım.

Cezaevinden çıktığım ve hürriyetime kavuştuğum 3 Haziran 1984 tarihinden itibaren her zamankinden daha güçlü, azimli ve kararlı bir şekilde işlerimin başında olduğumu, işletmelerimin tümünü en kısa zamanda en verimli hale getireceğimi, en iyisini ve en ucuzunu üreterek memleket ve milletime hizmette yarışa hazır olduğumu ve devam edeceğimi, kamuoyuna, bütün dost ve iş çevrelerime duyurur, bu vesile ile en derin saygılarımı sunarım.

ALİ YILDIZ

(Güneş, 14.6.1984)
VE BİR İLAN...

Biracıların hakkı

İsmail Cem, 19 Haziran günlü *Güneş*'te konuya başka bir açıdan bakarak şu yorumu getirdi:

"İnsanların ve kurumların kendi düşüncelerini açıklamaktan çekindiği, 'yanlış yapma' olasılığını göğüslemektense, suskunluğun ve görüşsüzlüğün tercih edildiği bir ortamda, demokrasi gelişemez.

Bira üreticisi özel şirketlerin gazetelerde yayınlanan duyurusuna bu açıdan bakarsak, iddialarının çoğu —bizim kişisel düşüncemize göre— yanlış olan, sorunların çoğunu yanlış ortaya koyan bir duyuru sözkonusudur. Ancak, hemen belirtelim, böyle bir duyuruyu açıkca yapabilenleri, kendi düşüncelerini cesaretle sergileyenleri saygıyla karşılamak gerekir. (...) Şimdi eğer '... biracılar hangi hakla duyuru yayınlar' denilirse, başkaları da, insanların 'hangi hakla' yazı yazdığını, ortak düşüncelerini kamuoyuna duyurduğunu merak etmeye başlar. Bu merakın son gelmez."

"Biracı!.."

22 Haziran günlü *Milli Gazete*'de Sadık Özarslan, yukarıdaki başlık altında bira üreticilerine seslendi:

"Paralı ilanlar vermişsin gazetelere... Bazı gazetelerin sahifelerini satın almışsın. Sana nasıl alet oldular, anlayamıyorum. Aralarında milliyetçi-mukaddesatçı gazete *Tercüman* da var. Paraya tama'en sahifelerini nasıl da açtılar!.. Demek bunlar, parayı kim verirse onun düdüğünü çalacaklar. (...) Yabancılaşmışsın bu millete biracı, yabanileşmişsin. Tanımamaktasın Müslüman bedeni... Müslüman ana babanı tanımamaktasın. Ailenden uzaksın biracı, vatanından uzaksın, millet gerçeğinden pek çok uzaksın. (...) Çıktığın kabuğa tüküremezsin biracı. Müslümanın imanından, Müslümanın amelinden bahsederken önce bir abdest almalısın. Yuyup yıkamalısın içki kokan ağzını. (...) Bira reklamı içerisinde Müslümanlara sövmeyi, İslâmî hayatla eğlenmeyi kimden öğrendin? Sen saldıracaksın, ben susacağım... Öyle mi? Sen vuracaksın, ben sadece ağlayacağım ve yediğim dayakla kalacağım... Öyle mi?" □

Nokta'dan niye ayrıldım

EROL ÖZKORAY

Charles Aznavour, Erol Özkoray ve **Le Monde***'dan Michel Castaing röportajın gerçekleştiği Restaurant Paradou'nun önünde...*

Tarih öncesi dönemin, binlerce yıl önce yok olan pek ünlü hayvanını bilirsiniz. Beyni küçük, cüssesi büyük olduğu için kainatın değişen koşullarına ayak uyduramadı ve sonunda rahmetli oldu. Nesli tükendi. Ya da tükendi sanıldı. Aslında dinozor familyasının yeni temsilcileri iki ayak üzerine dikilerek (Homo Sapiens türü) değişik yerlerde arz-ı endam ettiler. Özellikle de gelişmekte - ya da başka bir deyişle azgelişmiş olan ülkelerde, yaşamları için gerekli *"ortamları"* buldular.

Bu türün en önemli özelliği çağını ıskalamasıdır. *La Bruyère*'in *"Karakterler"* adlı kitabının kahramanlarından olan *Hermagoras* gibi ya geçmişte yaşarlar (Hermagoras 19. yüzyıl Paris'inde yaşamasına rağmen Louvre'un yerini bilmez, ama Babil tapınağına ilk taşı koyan ustanın adını ezbere söyler), ya da günü gününe yaşarlar, günlük politikalarla idare ederler. Toplumun dinamiklerini, gelişme süreçlerini göremezler, görmek istemezler. Ol nedenle, beyinleri küçüktür, cüsseleri -yani koltuklarıysa- büyüktür. İkinci özellikleri sayesinde de direnebilirler. Sizler de çevrenizde, kendi meslek guruplarınızın içinde bu familyanın temsilcilerini görmüşsünüzdür. Ben kendi mesleğim olan gazetecilikte, pek çok örneğini gördüm. Görünüşleri hep değişikti: Kiminin boyu uzun, kiminin kısa, kimi zayıf, kimi de hem tıknaz, hem de şişkoydu... Ortak özellikleriyse hep aynıydı: Küçük beyin ve büyük koltuk. İşte size çok taze bir dinozor hikayesi...

Yer: NOKTA dergisi. Tarih: 21-22 Haziran 1984. Konu: *Charles Aznavour* röportajı. Suçlanan: Gazetecilik namusu. Sonuç: İstifa.

Aslında herşey 10 Haziran günü Paris'te başlamıştı. Ermeni asıllı Fransız şarkıcı *Charles Aznavour*'un ciddiyetiyle ünlü *Le Monde* gazetesinin pazar ilavesinde yer alan söyleşisini BBC'nin Paris muhabiri olan sınıf arkadaşım *Ragıp Duran*'la beraber okuduğumuzda, ikimiz de aynı şeyi düşünmüştük: Aznavour'la söyleşi yapmak.

Paris'in 800 kilometre güneyinde bulunan *Paradou* adlı köyde gerçekleştirdiğimiz söyleşi üç saat sürdü. Karşımızda, içinden geleni bombaların diliyle anlatmayan, ölüm eken taktiklerin savunucusu olmayan, ılımlı ve barışçıl bir Ermeni bulduk. Bazı görüşlerimiz uyuşmasa da medeni ve içten bir konuşma oldu. Söyleşi bittiğinde bisikletine bindi ve dar köy yolunun ağaçları arasında süzülerek kayboldu...

Biz de Paris'e çıktık. Ertesi gün uçakla İstanbul'a döndüm. Röportajı bir an önce yayına hazırlamak gerekiyordu. Görüşmeyi gazetecilik olayı olarak değerlendiren *Michel Castaing*'in yazısına *Le Monde* geniş yer ayırmıştı. Bunun üzerine *France-Inter* radyosundan telefon gelmişti. Fransız basınının bu günlerde en gözde gazetesi olan *Libération*'da söyleşiyi yayınlayacaktı. Dışardaki tüm yayınlara ambargo koymuştuk. Röportajın ilk olarak *NOKTA*'da yayınlanması gerekiyordu. Tek koşulum vardı, benim icat ettiğim değil, röportaj stili açısından gazetecilik mesleğinin evrensel olan tek koşulu: Anlatmak, göstermek ve hissettirmek. Yani, kanıtlamak, yargılamak ve ispatlamanın tam aksi yönünde olan üç kriter... Herhalde belirtmek gerekir, bir röportajın yayınlanması sırasında bu altı kriteri birbirine karıştıranlara Batı'da gazetecilik yaptırmazlar. Türkiye'deyse bunları birbirine karıştırdığınız ölçüde iyi gazeteci oluyorsunuz. Çünkü öyle isteniyor. Durum böyle olunca yazının yayına hazır hale getirilmesinden, montajına kadar bekleyeceksiniz. Meraklısı çoktur ve yazının başına *"pişmiş tavuğun başına gelmeyen"*ler gelebilir. Her an yırtıcı kuşlar üşüşebilir ve didikleyebilirler.

Tabii ben de koşulumu koydum. *"Röportajın içeriğini çarpıtacak müdahaleler olursa, çözüm son derece kolay, yazıyı çekeceğim"*. Neyse buna *"okey"* dendi. Ben de 40 saat gece gündüz çalışarak söyleşiyi yayına hazır hale getirdim. Tabii iş bununla bitmiyor. İç sansür mekanizmamız da çok başarılı bir biçimde işledi. Belli yerler atıldı. Son haliyle baktığımda, röportaj içeriğinden fazla bir şey kaybetmemişti. Yeşil ışığı yaktım. Ardından, *"bizde bir giriş yazacağız"* dendi. *"Tamam"* dedim, *"o girişi bir göreyim, ondan sonra asıl kararımı veririm"*. O girişi okudum ve *"okey"*i verdim. Günlerden 21 Haziran'dı. Saatler 23'ü gösteriyordu. Yazının pikajı bitti. Kontrol ettim. Sayfa filme gitti, ben de sabaha karşı 05'te eve döndüm. Artık 22 Haziran olmuştu ve de uyumak gerekiyordu. Öğleden sonra kalktığımda ilk iş *NOKTA*'ya telefon etmek oldu. *"Gelmesen olur, önemli bir şey yok"* dendi. Meslekte gerekli olan altıncı his ve önsezi ağır bastı ve öğleden sonra dergiye gittim.

Yazının girişi değiştirilmiş, yeniden filmi çekilmişti. O anda rotatifler dönüyordu. Yazıyı geri çekmek olanaksızdı. Her şey bitmişti. Mesleğin kutsallığına tecavüz edilmişti. Yalnız ve yalnız beş cümle buna yetmişti: *"Artık yürekleri kinle dolu olmayanlar, kana doymayan terör örgütlerinin asıl niteliğini anlamaya başlıyorlar. Bunlar arasında bazı Ermeniler de var. Bunlardan bir bölümü terörü açıkca ve içtenlikle kınıyorlar. Bir bölümüyse, terörü taktik olarak yanlış buluyor. Tarihsel gerçekleri saptırarak 'iki taraf-arabuluculuk' sözleri ederek şimdi de karşımıza barışçı görünümlü 'Ermeni Davası' çıkarmak isteyenlerin oyunlarına dikkat gerekiyor."* Yazının sorumlusu ve sahibi olan yazarın izni olmadan yapılmaması gereken üç şey yapılmış *"kanıtlamak, yargılamak, ispatlamak"* istenmişti. Mesleğin kuralı gereği bu okuyucuya bırakılırdı. Okur bu kararı kendi verirdi. İkinci bir hata da yapılmıştı: Devlet adamlığıyla, gazetecilik birbirine karıştırılmıştı. Bağımsızlık kavramı tümüyle unutulmuştu. Gazeteci bağımsız olarak mesleğini icra eder, Devlet de gerekli görürse yazıda yer alan enformasyonlar çerçevesinde kendi tedbirlerini alır. Ama gazeteci Devlet için çalışamaz. Yoksa tarafsızlığını yitirir. Her şeyden önce, röportaj bir şeyi kanıtlamak amacını gütmez, hedef anlatmak ve sorunu ortaya koymaktır. Röportajı yapan gazetecinin —röportaj gazeteciliği tekniği çerçevesinde— yorum yapmaması, ahlak dersi vermemesi, gördüğünü göstermesi ve mesleğinin tanıklık olduğunu unutmaması gerekir. *Aznavour* röportajıyla bunların hiçbiri unutulmadı, ama bir zamanlar *"Basın özgürlüğü"* nü kapak yapan derginin gelmiş olduğu çizgi ve yayın politikası bana Paris temsilcisiyken yaşadığım *Hürriyet* macerasını anımsattı.

"Benzer olayı Hürriyet'te Yılmaz Güney'in röportajıyla yaşadım. Röportajım çarpıtılmıştı. Bu durumda NOKTA'nın ne farkı var?" soruma verilen cevap düşündürücüydü: *"Hiç bir farkı yok. Biz de Hürriyet'iz!"*

Artık *NOKTA*'ya nokta koymak zamanı gelmişti.□

Böyle iktidara böyle muhalefet

Evet aynen böyle: Böyle iktidara böyle muhalefet.

Seçim öncesi televizyona çıkan Sayın Özal, elindeki kalemi gözümüze sokar gibi ekranda sallayarak "Ehil kadro biziz, Türkiye'nin çözülemeyecek meselesi yoktur. Yeter ki bizi seçin" diyordu. Biz de seçtik. Hem de tek başına iktidar yaptık. Geçmişte kimseye nasip olmayacak şekilde de, tüm basının alkışları arasında koltuğa oturttuk.

Ama 6 ayda takke düştü.

Pahalılıktan milletin nefesi kesildi. Verilen tüm sözler boş çıktı. Şimdi de işi gücü bırakıp Abdi İpekçi'nin adını taşıyan parkla, Hitit Anıtı ile uğraşıyorlar. Bırakınlar böyle işleri de, etin fiyatı 1300 lira oldu, ona çare bulsunlar. Ekmek 40 lira, çay 150 lira, tereyağ 1000 lira, peynir 900 lira. Buna çare bulsunlar. Tüpgaza 6 ayda 5 kere zam yaptılar. Bu mu ehil kadro? Tanzim satış mağazalarını kapatıp fakir fukarayı ortada bırakmak mı işi bilmek? İş bitirmek demek, milletin işini bitirmekmiş?

İktidar böyle. Peki muhalefet? Onlar da seyirci. Sesini duyalım SODEP'in. Seçeneğini duyalım. Ama onlar da eski hizip uzantılarının çekişmeleri ile meşguller. Bu durumda sosyal demokrat muhalefetin kendini toparlamasını beklemek ya da yeni bir sosyal demokrat parti (ya da demokratik sol parti) ile siyaset meydanına cesaretle çıkmak tek çözüm oluyor. Umut artık soldadır.

Mehmet KORAL/GAZİANTEP

Benzersizliği yaratabilmek

Yeni Gündem'in 1-15 Haziran 1984 tarihli 3. sayısında yeralan, 68 kuşağı iktisatçılarından Alain Minc'in "Altmışsekizci bir kapitalizm için" başlıklı yazısının, Jacques Attali'nin birkaç yıl önce okumuş olduğum, doğmatik Marxçılığın kolayca sindiremeyeceği savlar içeren bir yazısıyla birlikte okunması gerektiğini düşünüyorum (1).

J.Attali, toplumsal işleyişin gizlerini açığa çıkaran ve kimilerince üstünkörü yargıyla "tutucu" olarak nitelenen Renè Girard'ın "Dünyanın Kuruluşundan Bu Yana Kutsal Şeyler" adlı yapıtındaki temel düşünce(ler)den yola çıkıyor(du).

Toplumun bir üyesinin, diğer üyelerle benzer olması, yani üyeler arası aynılık büyük bir tehlikedir. Oysa, kapitalist toplumdaki eşitsizler arası ast-üst ilişkilerini eleştiren Marxçılık, tüm üyelerin tıpatıp birbirine benzedikleri bir toplum tasarlamaktadır. Buraya dek, Marxçılığa diğer karşı çıkışların da ileri sürmüş oldukları savların yinelendiği düşünülebilir. Ama, andığım yazıda, J. Attali'nin itirazları Marxçılığın "hedef tahtaları" göstermesinde yoğunlaşıyor(du).

Bir kez, Marxçı kuramın önerdiği aynılaşma, kapitalist toplumda eleştirdiği eşitsizlik ve çelişkileri demokratik yoldan yok edemeyeceği konusunda kesin kanıt oluşturmaktadır. Beri yandan, yaşam biçimlerini bir örnek kılma, kapitalizmin de amaçları arasındadır ve şimdilerde yaşamakta olduğu bunalım ertesinde bu amacını kesinkes gerçekleştirecektir.

"Anamalcılık eşitsizlik yaratmaz, tam tersine, herkesi belli bir çizgiye getirip ayrılıkları azaltır, özlemleri tek boyutlu kılar, böylece birbiriyle yarışan arzular, rahatsızlık ve şiddet üretir. Çağdaş anamalcılık bütün toplumsal ilintileri tecimsel mal alış-verişine tıpatıp birbirlerine benzedikleri için yarışan bütün insanları aynı özlem ve zevklere, bütün ulusları tek bir ilerleme ve başarı örneğine yönelttiği için yargılanmalıdır (2)."

"Olayları yeniden okuma"yı, "eleştiriyi tersine çevirme"yi öneriyor J.Atali. Nedir bununla anlatılmak istenen? Aynılığın, anonimleşmenin, sol bir siyasa adına savunulamayacağını, bunları gerçekte, kapitalizmin hedef olarak benimsediğini göstermek. İmdi, kapitalizmin yeni eleştirisi "hedef tahtaları" saptamak yerine, bir örnek kılma çabalarında odaklanmalıdır.

"Örneğin, kimse çıkıp son aylardaki en büyük dünya olayından sözaçmadı: *Chrsyler, ulusal/ekinsel özellikleri gözönüne almaksızın, bütün dünya piyasasına aynı arabayı sürmeye başlamıştır.* (vurgulama J.Attali'nin)" (3).

Açıktır ki, zengin bir karşı-söylevi oluşturabilecek olan, "totemli" bir kuram olan ve artık "kültür müzesine" kaldırılması gereken resmi Marxçılık değildir.

"İnsan ilişkilerinin aşırı uzmanlaşmasına, yani eğitim, sağlık, kafa eğitim ve üretimi alanlarında işin aşırı bölünmesine son vermek; kurumları merkezilikten kurtarmak; benzersizliklerin kabulü ve uluslar arasındaki çılgın yarışın sona erdirilmesiyle nükleer kaçıklıktan dünyayı kurtaracak bir bakış açısı önermek" diyor J. Attali, *"bence, önümüzdeki on yıl da toplumcu tasarıların ana eksenleridir* (vurgulamalar J.Attali'nin)" (4)

Sayın S.Gürsel, "Yaşasın Piyasa" başlıklı sunuş yazısında, "Piyasayı savunmak salt kapitalizm yanlısı iktisatçıların tekelinde olmamalı" diyor. Benzersizliğin tasarlanması da, eşitsizliğin apolojisi olarak okunmamalı. Ancak şu da sorulmalı: "Şiddetten uzak benzersizliğe, hoşgörü içinde özyönetime" yönelmede başvurulacak araç, gerçekten, A.Minc'in sözünü ettiği "sol liberalizm" midir?

Yine, sunuş yazısında belirtildiği üzere, "Sosyalizm-merkezi planlama, kapitalizm-piyasa ekonomisi özdeşlikleri yanlıştır ve tartışma mutlaka bu dar sınırların dışına çıkarılmalıdır". Doğru elbette, ama, bununla yetinilmemeli. Benzersizliği amaçlayan taşarı için, piyasanın değişimi sağlayabilecek bir kaldıraç olup olmayacağı sorusu da gündeme alınmalı.

Daha kapsamlı bir çerçevede soruna bakılması gereğini yineleyerek Karl Polanyi'nın sözleriyle kapatacağım:

"Piyasa sisteminin kendisi için bile, piyasayı tek bakış çerçevesi olarak görmenin modası geçmiştir. Fakat, geçmişte olduğundan daha açık bir şekilde anlaşılmalıdır ki, sosyal bilimler, piyasayı da içeren daha geniş bir bakış çerçevesi geliştirme başarısını göstermedikçe, piyasa genel bir bakış çerçevesi olarak aşılamaz. Gerçekten de bu, bugün, ekonomik çalışmalar alanında esas entellektüel görevimizdir." (5)

1- Jacques Attali'nin yazısı, "Artık Hedef Tahtası İstemiyoruz" başlığı altında Doğu-Batı Dergisi'nin Ağustos/Eylül (1980) sayısında B.Onaran'ın çevirisiyle yayınlanmıştı. Çevirinin hangi kaynaktan (muhtemelen Le Nouvel Observateur) yapıldığı belirtilmemiş. 2, 3, ve 4 no'lu alıntılar B.Onaran'ın çevirisinden.

5- Karl Polanyi, "Kurumlaştırılmış Süreç Olarak Ekonomi" (çev. E.Mahçupyan), Toplumcu Düşün, Sayı 4 (1978).

Halil TURHANLI/ÇANAKKALE

Sol'un tanımı

Yıllarını sendikal mücadele içinde geçirmiş "eski" bir sendikacı olarak; bilimsel yazılara, düşün ürünü araştırmalara sandığımdan daha büyük bir açlık içinde olduğumu derginizi okuduktan sonra farkettim. Açıkça söylemeliyim, okuduğumuz onca düşün ve sanat dergilerine karşın **Yeni Gündem** büyük bir boşluğu dolduruyor. Sağ düşüncenin irdelenmesinde, sol düşüncenin doğru olarak özümsenmesinde yararlı bir görev yapıyor.

Bilimsellik adına sosyalist öğretiye konulan birtakım tabuların tartışılması gereğine inanıyorum. Şüphe eden, araştıran, üreten özgür düşüncenin önü birtakım basmakalıp yavan suçlamalarla kesilmemelidir. Türk solu artık "çocukluğunu" aşmalıdır. Önündeki yol ne kadar uzun erimli olursa olsun temel çerçeveyi doğru çizmeli, bu uzun yolun sonu da birtakım yanlışlarla sakatlanmamalıdır.

Kuşku yok ki solun birincil sorunu örgütlenmeden önce, kendi kendini doğru olarak tanımlaması, halkının özlemlerini karşılayacak "toplum projesi"ni somuta indirgeyerek belirlemesidir. Alışılmış deyimi ile, seçenek oluşturmasıdır. Slogancılıktan, popülerizmin yavanlığından öze inmesidir. Türkiye'nin sorunlarını nasıl çözeceğini, daha güzel bir dünyayı nasıl oluşturacağını açık-seçik anlatmasıdır.

Evet, "Sol yeni çözümler üretmeyen partilere mahkûm olmamalı." "Sosyal demokrasi, sosyalizm ve demokrasinin arasına girmemeli." "Türk ekonomisinin şu andaki bir numaralı sorunu siyasidir." Ya da "Ekonominin gündemi demokrasinin gündemidir." "Solcu düşünürler, kendi terimleri, kendi kavramlarıyla ve kendi sorunsalları içinde tartışmayı yeniden öğrenmelidir."

Yetkin ARÖZ/İSTANBUL

Amaç demokrasi

Aydın Köymen'in 1 Haziran 1984 tarihli **Yeni Gündem**'de çıkan sosyal demokrasinin sosyalizm ile demokrasinin arasına giremeyeceği konusundaki yazısını büyük bir zevkle okudum.

Marx'ın kültürel ve toplumsal tarihte dönüş yaptıran başarısı artık değer kuramını ve kapitalizmin çevrimsel bunalımını ortaya koyuşudur. Büyük Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda işçilerin iktidarı silahla elde etme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanacağını bile bile gene onların arkasında olmasına karşın en güzel demokrasinin gelecekte doğacağına inanmış, fakat bunun ne yolla olacağını hiçbir zaman belirtmemiştir.

Bu yüzden Sovyet yazınında marksizm hiçbir zaman tek başına anılmaz, proletarya diktatörlüğü tezini ortaya atan Lenin'le birlikte marksizm-leninizm olarak anılır. Avrupa solcularında ise yalnızca artık değer ve marksizm sözkonusu edilir, haklı olarak.

Diktatörlükler toplum yapısında bir tür kemikleşme getiriyor. Ve yeniden özgürlük ortamına geçiş belki de zor olabiliyor. En azından bunu kapitalist dikta rejimlerinden biliyoruz.

Marx, fikirlerin de toplumsal olgunlaşmaya erişilmeden doğamayacağını yazmış; demokrasinin tarihsel bir süreç olduğu bilinciyle artık değer sorununun ortadan kalkacağı bir toplum yapısının kuramını kendinden sonraki kuşaklara bırakmıştır.

Ve şimdiye değin kendinden sonraki kuşaklar bu konuda iki kuram ortaya koymuştur. Biri Leninizm ve proletarya diktatörlüğü, ikincisi Avrupa'da sol partilerin büyük bir zindelikle ve özgürce izlediği yol.

İletişim kısıtlanması nedeniyle bugün Sovyetler'de ne derece demokrasi olduğunu bilemiyoruz. Ama Avrupa'nın hemen her ülkesinin demokrasi yolunda gürbüzce ilerlediği kesin.

Ve demokrasinin dikey ilişkiler ve etkileşimler üzerinde toplum katmanlarının dengesi olduğunu bildiğimize göre yeni kurulacak demokrat sol partinin sosyal demokrat savlarla sosyalizm ile demokrasi arasına girmemesi en büyük dileğimizdir ve bu solu birleştirecek bir yöneliş olur.

Çünkü amaç, şöyle ya da böyle demokrasinin ileriye doğru yol alıp gelişmesidir.

Yüksel DEMİREKLER/ANKARA

Doğru yol üstüne

Doğru Yol Partisi ile ilgili yorum ve görüşlere geniş ölçüde yer vermeniz sevindirici. Üstelik sağda olsun, solda olsun bütün demokratlar için gerçek bir forum (DYP'li demokratları ısrarla dışlamaya çalışan bir Yeni Forum gibi değil) olma iddiasına da uygun düşen bir tutum bu.

Bununla birlikte, özellikle son sayınızda DYP'ye yöneltilen bazı tenkidlere cevap vermek istiyorum (savunma zorluğunu peşinen belirtmek şartıyla).

1. Sağdaki seçmen güvenini ve sadakatini geleneksel kadrodan çekmiştir şeklindeki değerlendirmeye katılmak mümkün değildir. Bu hükme varabilmek için gerekli objektif şartlar ne 6 Kasım'da ne de 25 Mart'ta oluşmamıştır. "Konjonktür" çok önemlidir, teşhisi ve tahlili sıhhatli bir şekilde yapılamamaktadır.

2. Seçmenin kısa vadeli istisadî çıkarları uzun vadeli siyasi ilkelere üstün tutan her zamanki pragmatizmiyle hareket ettiği yolundaki değerlendirme, kanaatimce, Türk solunun 1950-80 dönemini geleneksel olarak siyasi planda doğru analiz edemediği gerçeğinin tipik bir örneğidir.

3. DYP'nin "biz tavizsiz demokratız" derken bırakın gayet net olarak ortaya koyduğu ilkeleri, kurulduğu günden itibaren, hiçbir şahsı ve müesseseyi hedef almadan, inançla verdiği haysiyetli demokrasi mücadelesini solda demokratlık tekelini kimseye bırakmayanların görmemesi için ancak kasıtlı olmak gerekir diye düşünüyorum.

4. Sayın *Cindoruk*'un, seçmen "iktidarın değişmesine yönelik çağrımızı benimsemedi ama çok akıllıca oy kullandı" sözünü sayın *Parla*'nın aksine çok ustaca buluyorum. 25 Mart tablosunun realist bir özeti yapılmış bu cümlede.

5. Sonuç olarak, DYP olayının konjonktürün içinde ve konjonktür şartlarının izin verdiği ölçülerde değerlendirme zorunluluğu ile karşı karşıya olduğumuz temel kriterinden hareketle, yapılan yorumların ve ileri sürülen görüşlerin ne derece tutarlı ve gerçeğe uygun olacağı Konjonktür süreci içinde şüpheli ve tartışmalı olacaktır.

İsmail UĞURAL/İZMİR

Sözcükler-adlar-terimler

Yazar ve çevirmenlerimizi malûmatfuruşluk etmelerine "eyvallah" da, bari yanlış yapmasalar.

Dördüncü sayımızdan birkaç örnek: (s.10) etioloji değil, Yunanca ethos'tan etoloji; (s.39-40) Çiçeron değil, Cicero; Seneka değil, Seneca; Plinus değil, Plinius.

(s.16-17) Prof. Işıklı yeni bir enternasyonal icat etmek için daha yüksek bir sayı seçmeliydi. (Onun gönderme yaptığı *Les Temps Modernes*'deki S.Lens de!) Beşinci Enternasyonal diye bir örgüt çoktan beri vardır: Anarşist Enternasyonal!

(s.36/ dn.2) Zamyatin'in denemelerinde geçen " 'yerleşik dinsel öğretiye karşı çıkan' anlamındaki" *heretic* sözcüğünün "en yakın karşılığı"nın *batınî* olduğu nereden çıkıyor? Heresy'ye ille İslam'dan bir karşılık bulunacaksa, *itizal* demeli; heretic'e de *mutezil.*

Mete TUNÇAY/ANKARA

Basından
2 Alpay Kabacalı: Söyle kavganı
3 Erol Özkoray: Nokta'dan niye ayrıldım?

İç Politika
6 SODEP kimlik kartını dolduruyor
7 Cezmi Kartay: Sosyal Demokrat Parti olarak sermaye çevreleriyle çelişki içinde değiliz
8 Muzaffer Saraç: Kimse tarihi yaşamak istemiyor
9 Korel Göymen: Kurucular kurulunun görevi sona erecek
Yiğit Gülöksüz: Hizipçiliği aşacağız
10 Onur Kumbaracıbaşı: Sosyal demokratlığı bu kongreyle yaşayabileceğiz
11 Aydın Köymen: Batılı anlamda sosyal demokrat ne demek?
12 İdris Küçükömer: Türkiye'de sol liberal olabilir mi?
Program ilkeleri

Demokrasi
14 Enis Batur: Gerçek aydın ahlâklı olmak zorundadır, yarım-aydınsa ahlâklı geçinmek zorunda
17 Hasan Esat Işık: Yalnız "halk için" değil, "halk tarafından" da

Fırça
16 Latif Demirci: Entellektüeller sıkılıyor

Eğitim
18 Gündüz Vassaf: Tarihsiz bırakılan toplum lidere sığınır, kolayca şartlandırılır

Dünya'da
20 Ahmet İnsel: Batı sisteminin rutininde Avrupa Solu
23 Nejat Bayramoğlu: Sovyet tankları Çekoslavakya'ya girince
24 Murat Belge: Berlinguer'in soruları Türkiye için geçerliliğini koruyor
25 Halûk Gerger: Devlet Başkanına saygı
26 Enrico Berlinguer: Partilerin görevi kendilerini zamana uyarlamak olmalıdır

Dış Politika
27 Halûk Gerger: KKTC'de "iç güvenlik" ve Türk Silahlı Kuvvetleri

İktisat
28 Seyfettin Gürsel: Borç yarışında da gözler Kartagena'daydı
29 Ahmet İnsel: "Borç yiğidin kamçısıdır" da alan için mi, veren için mi?
32 Kenan Bulutoğlu: IMF reçetelerinin mucizeleri fiyaskoya döndüren bir çelişkisi var

Kültür/Sanat
34 Vehbi Hacıkadiroğlu: Bilginin doğasındaki Sisyphus çabası
35 Ahmet Cemal: İki özgürlük ve bir kültür
36 Oruç Aruoba: "Yazarın sorumluluğu" ve Canetti
Haldun Taner: Canetti dil ustası, ince zekâlı ve entellektüel bir yazar
37 Ömer Madra: Yüzbaşı Selahattin Elias Canetti'ye karşı
Ahmet Cemal: "Körleşme" bir kaosun romanıdır.
38 Enis Batur: Ulysses'i okumayanlara müjde
Alpay Kabacalı: Basının "suç" dökümü
39 Oruç Aruoba: Foucault öldü
40 Mehmet Güreli: Joseph Losey'in kavgası

Yeni Gündem

PERKA A.Ş./İletişim Yayınları adına
Sahibi: Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen: Murat BELGE

Yayın Yönetmeni: Turhan ILGAZ
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Jülide ERGÜDER
Teknik Yönetmen: Turhan GÜNAY
Yayın Kurulu: Murat BELGE, Seyfettin GÜRSEL, Turhan ILGAZ, Aydın KÖYMEN

Bu sayıya katkıda bulunanlar: Asaf Savaş AKAT, Oruç ARUOBA, Osman BALCIGİL, Enis BATUR, Nejat BAYRAMOĞLU, Murat BELGE, Kenan BULUTOĞLU, Havva CAN, Ahmet CEMAL, Latif DEMİRCİ, Jülide ERGÜDER, Ferit ERKMAN, Ahmet ERÜLGEN, Halûk GERGER, Yiğit GÜLÖKSÜZ, Turhan GÜNAY, Mehmet GÜRELİ, Seyfettin GÜRSEL, Vehbi HACIKADİROĞLU, Turhan ILGAZ, Hasan Esat IŞIK, Ahmet İNSEL, Alpay KABACALI, Aydın KÖYMEN, İdris KÜÇÜKÖMER, Ömer MADRA, Tan ORAL, Vecdi ÖRKÜN, Erol ÖZKORAY, Haldun TANER, Sofu TUĞRUL, Gündüz VASSAF, Fatma YILMAZ, Ragıp ZARALI.

Dizgi ve teknik hizmetler: PERKA A.Ş. Ofset Tesisleri Klodfarer Cad. İletişim Han, Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55
Ankara Bürosu: Necatibey Cad. Kerem Han No: 21/35 - Sıhhiye
Tel: 30 80 73 - 30 46 06

Baskı: Milsan Basın San. A.Ş.
Dağıtım: GAMEDA

Fiyatı: 150 TL. KKTC'nde 200 TL
Abone koşulları: Yurt içi 6 aylık 1.800 TL, 1 Yıllık 3.600 TL
Yurtdışı: Avrupa 6 aylık 6.360 TL ($ 20), 1 yıllık 12.720 TL ($ 40), Amerika yıllık 16.800 TL ($ 50)

SODEP'te SODEP'i bekleyiş

Türkiye'de 12 Eylül'den sonra ortaya çıkan siyasi kuruluşlar arasında *"parti"* sözcüğünün tanımladığı kimliği ilk olarak SODEP kazanıyor. Anayasa Mahkemesi'nde açılmış davanın geçici olarak felç ettiği Doğru Yol bir yana bırakılacak olursa, mevcutlar içinde büyük kongresini öncelikle toplayabilen partinin, 6 Kasım seçimlerine katılma imkânı verilmeyen SODEP olması çok doğal. Çünkü SODEP —25 Mart yerel seçimlerinin de gösterdiği gibi— Türkiye'de çok partili rejime girildiğinden beri varlığını sürdüren temel siyasi doğrultulardan, kendine uygun olanını yatağına oturmayı başarmış durumda... Yöneticilerinin *"sosyal demokrasi"* kavramına bağlayarak yaptıkları konumlandırmaların tümü bir yana, bu parti, belli bir geçmişin mirasçısıdır. Öncelikle bu kimlikle yandaş ve karşıt topluyor. O mirassa, eski kadroları bir ölçüde dağılmış da olsa, tabanında yaşayan geleneklerinden, göreneklerinden gelen ivmeyle, onu elbette 12 Eylül'ün *'Anti-partileri'*nden —Doğru Yol hariç— daha çabuk, daha becerikli bir şekilde örgütlenmesini, kuruluşunu tamamlamaya itecekti.

Üç yıldır siyaseti ve siyasetçiyi yaşadığımız trajedilerin başsorumlusu gibi görmeye alıştırılan kamuoyunun, SODEP Kongresi'ni, örneğin 12 Mart döneminde, *İsmet Paşa*'yı deviren *5. Olağanüstü CHP Kurultayı*'nın yarattığı heyecanla beklediği söylenemese de, olayın önemi ortada...

Bu önem, bizce, *'İç Politika'* sayfalarında görüşlerini bulacağınız parti yöneticilerinin, hemen hemen ortaklaşa dile getirdikleri gibi, SODEP'in *"sosyal demokrat"* kimliğinin Kongre'ce strateji, politikalar, program ve tüzük değişiklikleri şeklinde belirlenip, tanımlanacak olmasından kaynaklanmıyor. Kanımızca Kongre'nin önemi, bu çalışmaların berisinde, tüm bu çalışmalara anlamını vercek olan kadroların sergileyecekleri tutumda düğümleniyor.

Siyasetten görece kopukluğu yüzünden kamuoyuna yeterince yansımamış bir çekişme, sanki devraldığı mirasın bir parçası gibi, halen SODEP'de sürmektedir. Bir siyasi partide fikir ayrılıklarının, guruplaşmaların, hatta hiziplerin meydana gelmesinden daha doğal ne olabilir?.. Ne ki SODEP'deki çekişme, 12 Eylül sonrası partilerinin ortak kaderi olan *'izinle kurulma'* olgusunun yansıması şeklinde beliriyor. Anlaşıldığı kadarıyla veto barajıyla karşılaşmamış kurucularla, TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasından sonra siyasi aforozdan kurtulanların ve geçmişten miras kalan örgütten taşıdıkları güçle SODEP saflarına katılan eski siyasetçilerin, partiye ve işlevine bakışları bir hayli farklılık göstermektedir. Eğer, sakıncasız kurucuların, örgütün genişlemesine, kimi eski siyasetçilerin partiye alınmalarına ya da partide etkinleşmelerine belli bir çekingenlikle baktıkları doğruysa, bu, SODEP'in demokratik rejimi güçlendirme işlevi açısından oldukça vahim sonuçlara yolaçacak bir tutum demektir.

12 Eylül yönetimi, yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verirken, kendince haklı nedenlerle, geçmişin hatalarının yinelenmemesi için birtakım önlemler alma gereğini duydu. Vetolar, bu önlemlerdendi. Ancak bu önlemleri, herhalde, "sağlıklı bir başlangıcın" hazırlanışıyla sınırlı tutmak zorundayız. Yoksa partiler, bir kez *"demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları"* olarak tüzel kişilik kazandıktan sonra, Anayasanın çizdiği sınırları içinde rejimin de teminatı sayılmalıdırlar. O noktadan itibaren artık, sağlıklı bir başlangıç için öngörülmüş önlemlerle yönlendirilemezler. Halkın, örgütlerinin, seçilmiş kurullarının denetimi ve iradesine tabî olurlar... Başka türlüsü mümkün müdür? Başka türlü olursa, demokratik rejimden, halkın hür iradesiyle seçilmiş parlamentodan ve o parlamentodan güç alacak çoğunluk iktidarından sözedilebilir mi?

SODEP'in kimi sakıncasız yöneticilerinin yukarda sözünü ettiğimiz tutumları, eğer doğruysa, bu parti kendini sol'a, sosyal demokrasiye nasıl sığdırabilir? Ya da o tutum egemen olur veya uzlaşmacı bir çözümle etkinliğini sürdürebilme imkânı bulursa, SODEP'in *"sosyal demokrat"*lığı hangi yönde işler?..

Türkiye'de oldum bitti, elle tutulmayan, gözle görülmeyen, ama sonuçlarına katlanılan bir *"resmi ideoloji"* olageldi. Devlet'in, bir yerde halktan soyutlanmış ama halkın üzerindeki, pederşahi tavrından yansıyan bir garip belirleyiciliği, son sözü kendine saklayıcılığıydı bu... Devletlû ve devletçi sol, hep bu resmi ideolojide güvence aradı. Buldu da. Özellikle 60'dan sonra. CHP de, uzun can çekişmesini bu sayede yaşayabildi.

SODEP Kongresi'nin, parti içindeki çekişmeyi nasıl sonuçlandıracağını göreceğiz. Ancak örgüte açılımı frenleyen, kitlelerle parti arasında *"Küçük olsun, bizim olsun"* anlayışıyla engeller koymaya çabalayan yaklaşımların, SODEP'i sosyal demokrasiye, yahut düpedüz demokrasiye falan değil, doğrudan Devlet'in gözetimi altındaki icazetli solculuğa götüreceği açıktır.

O durumda, bugün esasen kitlelerde bir zamanların CHP'sinin yarattığı coşkuyu uyandırabilmekten bir hayli uzak görünen parti, nasıl iktidar alternatifi olabilir? Kaldı ki, iktidar alternatifi olmak, bugün, bilinen koşullarda işbaşına gelen ANAP Hükümeti'nin alternatifi olmak demek de değil. Gerçekten iktidar alternatifi olabilmenin koşulları, Türkiye'de, gerçek iktidarı doğru saptamaktan geçiyor. Ve sanırız Türkiye'de her zaman —dönemsel istisnalar bir yana— o resmi ideolojinin iktidar olduğunu söylemek yanlış değildir. Bugün ANAP Hükümeti'ne karşı yeni iktidar alternatifleri tezgâhlanıyorsa, bu, hükümetin, şöyle ya da böyle, o resmi ideolojiyle ters düşmesinden ötürüdür.

Ama artık son yirmibeş yılın çalkantıları içinde, hep egemen olmuş, halka rağmen egemen olmuş, görünmeyen iktidar da iyice zora girdi. Dikkatle, özenle, bilinçle ve sorumlulukla, bürokratların ve özel sektör olamayan özel sektörün eli altındaki bu *"Devlet İktidarı"*nı, halkın iktidarıyla değiştirmek neden mümkün olmasın?..

Yeter kî önce halkın muhalefeti ortaya çıkabilsin. Bakalım SODEP, halkın muhalefeti olmayı başarabilecek mi?..

TURHAN ILGAZ

SODEP kimlik kartını dolduruyor

22 Nisan 1983 günü çıkan *Siyasal Partiler Yasası*'nın siyasal faaliyetleri serbest bırakmasıyla, büyük çoğunluğu daha önce siyasal partilerde görev yapmamış 42 kurucu, 1983 Mayısı'nın sonunda *Sosyal Demokrasi Partisi*'ni (SODEP) kurmaya karar verdiklerini açıkladılar.

Yasal belgeleri İçişleri Bakanlığı'na verilen SODEP 6 Haziran 1983 günü tüzel kişilik kazandı. Parti'nin *Kurucular Kurulu*, aynı gün en yaşlı üye *Seyfettin Turagay*'ın başkanlığında toplanıp Genel Bakanlığa *Erdal İnönü*'yü seçti.

Parti'nin kurulmasından onyedi gün sonra, 23 Haziran 1983 günü, *Milli Güvenlik Konseyi* başta Genel Başkan *Erdal İnönü* olmak üzere SODEP'in yirmibir kurucu üyesinin kuruculuğunu uygun bulmadığına ilişkin kararını açıkladı.

İlk vetodan sonra üye sayısı 15'e düşen *Kurucular Kurulu* (*H. Saim Kendir* bu olaydan sonra kurucu üyelikten kendiliğinden çekilmişti), onaylanmayan 21 kurucunun yerine yeni isimler belirledi. Bu kez Genel Başkanlığa *Cezmi Kartay* getirildi.

İlk vetoyu ikinci, üçüncü, dördüncü vetolar izledi...

Dördüncü vetodan sonra Parti'nin *Konsey* onayından geçmiş üye sayısı 28'di. Kuruculuğu onaylanması gereken 30 üye sınırını aşamadığı için SODEP'in Genel Seçimlere katılması ihtimali iyice azaldı. 22 Ağustos 1983'de Parti 8 kurucu üye daha önerdi. Bu üyelerin durumu 24 Ağustos 1983'e kadar incelendi ve sonuçla ilgili herhangi bir bilgi de Parti'ye verilmedi.

Bu durum üzerine *Kurucular Kurulu* kamuoyuna bir açıklamada bulundu: "*... Yüksek Seçim Kurulu, 25 Ağustos 1983 gün ve 265 sayılı kararıyla, 24 Ağustos 1983 günü akşamına dek seçime girme hakkını kazanan partileri açıklamıştır. Partimiz bu açıklamada belirtilen partilerin dışında tutulmuştur. Böylece Partimiz, 6 Kasım, Genel Seçimleri'ne katılmaktan alıkonulmuştur.*"

6 Kasım Genel Seçimleri'ne katılamadığı için bugün Parlamento'da temsilcisi olmayan SODEP, 25 Mart Yerel Seçimleri'nde yüzde 23.40 oy alarak Türkiye'nin ikinci büyük partisi haline geldi.

SODEP'in 5/7 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştireceği "*Büyük Kongre*" nedeniyle, bu sayımızın "İç Politika" sayfalarını ağırlıklı olarak SODEP'e ayırdık.

Sözü edilen bölümde, arkadaşımız *Aydın Köymen*'in konuyla ilgili görüşlerinin yanısıra SODEP Genel Başkan Yardımcıları *Cezmi Kartay*, *Muzaffer Saraç*, Genel Sekreter *Yiğit Gülöksüz*, İstanbul İl Başkanı *Korel Göymen* ve Ankara İl Başkanı *Onur Kumbaracıbaşı*'yla yaptığı röportajlar var.

Aynı konuda *İdris Küçükömer* de Türkiye'de Sol'un liberal olup olamayacağını tartışıyor ve bir sol partinin program ilkelerinin neler olması gerektiğine değiniyor.

Cezmi Kartay: Sosyal demokrat parti olarak sermaye çevreleriyle çelişki içinde değiliz

"Sayın Kartay, yeni dönemde büyük kongresini yapan ilk siyasi parti olacaksınız. Bu size diğer partilere göre bir avantaj sağlayacak mı? Ne gibi bir avantaj sağlayacak?"

— Ben, büyük kongreyi siyasi parti olma yönünde önemli bir aşama olarak kabul ediyorum. Çünkü siyasi partilerin oluşum süreçlerinde belli aşamalar vardır. Kuruluş, örgütlenme, örgütün kendi yapısı içindeki çalışmalar ve nihayet büyük kongre, bir siyasi partinin tam olarak oluşabilmesi için geçirmek zorunda olduğu aşamalardır. Bunları tamamlamamış olan bir siyasi partinin oluşumu eksiktir. Bu oluşum eksikliği, şüphesiz bazı sorunlar yaratacaktır. İşte, büyük kongreyi yapıyor olmamız bizi oluşumunu tamamlamış bir siyasi parti haline getirecektir ki, bu sanırım önemli bir avantajdır.

Siyasi partilerin büyük kongreleri sorunların tartışıldığı ve büyük ölçüde de çözümlendiği ortamlardır. Dolayısıyla, kongresini yapmış siyasi parti, sorunlarını asgariye indirmiş bir siyasi parti haline gelecektir. Biz SODEP olarak büyük kongreye öncelik tanıyarak, bu açıdan diğer siyasi partileri geride bırakmış olacağız. Kongre sonrasında yeni bir heyecan ve güçle değişik düzeydeki sorunların üzerine gitmek olanağına kavuşacağız.

"Büyük kongrenizin çözmek zorunda olduğu önemli sorunlar var mı? Bir başka deyişle, bugünkü karar organlarının çözümlemek üzere büyük kongreye getireceği sorunlar var mı?"

— Biz çözümünü büyük kongreye ertelediğimiz sorunlar olduğu kanısında değiliz. Ancak bu demek değildir ki, bugünkü merkez yönetimi, tüm sorunları halletmiş, karşılaştığı tüm sorunları kolaylıkla çözebilmiştir. Bir siyasi parti olarak, ülke düzeyinde çözmekle karşı karşıya bulunduğumuz bir sürü sorun mevcut. Umudum o ki, büyük kongremizde bu sorunlar katılanlar tarafından dile getirilir ve çözüm yolunda birtakım kararlar alınır.

"Büyük kongreye götüreceğiniz bir özel sorun olmadığı anlaşılıyor. Ancak mesela bir tüzük değişikliği, programda bazı revizyonlar düşünülmüyor mu?"

— Gündemimizde tüzük değişikliği var. Ama bu bir özel sorun niteliğinde değil. Geçirdiğimiz olağanüstü dönemin yarattığı bazı sorunları giderebilmek amacıyla, biliyorsunuz, tüzüğümüzde birtakım değişiklikler yaptık. Merkez karar organlarının üye sayısını, veto edilen arkadaşlarımızı parti yönetiminde söz ve karar sahibi kılabilmek için, fazlasıyla artırdık. Sanıyorum, kongrede tüzük üzerinde yapılacak değişikliklerle bu sayılar makul düzeylere indirilecektir. Ama başta da belirttiğim gibi, bu, bir özel sorun değildir.

"Büyük kongre partinize bir yenilik, bir dinamizm kazandıracak mı? Kazandıracaksa, hangi kararlar, ne yönde oluşumlar bunu sağlayacaktır?"

— Bir kere partimiz büyük kongreyle birlikte, demokratik oluşumunu tamamlamış olacaktır. Tek başına bunun bile partimize yeni bir dinamizm, daha sağlıklı bir işlerlik kazandıracağı açıktır. Siyasi partilerin gücü, merkez yönetimlerinin üye tabanıyla bütünleşmesi oranında artar. İşte kongre, bu bütünleşmenin gerçekleştirildiği platformdur. Dolayısıyla, büyük kongresini yapmış bir parti olarak, kongre sonrasında daha da güçlü olacağımızı sanıyorum.

"Yani büyük kongrenin seçeceği yönetim daha cesur, daha atak, fikirlerinde daha net olabilecektir diyebilir miyiz?"

— Ben bugünkü yönetimin yeterince cesur, yeterince atak ve fikirlerinin net olduğu kanısındayım. Bugünkü yönetimin bu açılardan bir eksikliği olduğunu sanmıyorum. Biz belli kişiler olarak bugüne kadar bu davayı yürüttük. Ama şüphesiz seçilmiş kişilerin gücü daha fazla olacaktır. Yönetimin kaynağı dayandığı taban olursa, o yönetimin kendine olan güveni daha fazla olacaktır.

> *"Merkez karar organlarının üye sayısını, veto edilen arkadaşlarımızı parti yönetiminde söz ve karar sahibi kılabilmek için, fazlasıyla artırdık. Sanıyorum, kongrede tüzük üzerinde yapılacak değişikliklerle bu sayılar makul düzeylere indirilecektir."*

"Sayın Kartay, üye çoğunluğunuzu toplumun hangi kesimleri oluşturuyor.?"

— Sosyal demokrasi, belli bir sınıfa dayanan bir görüş değildir. Bu nedenle sosyal demokrat partiler, daha çok bir kitle partisi olmak durumundadırlar. Sosyal demokrasiyi kim benimsemişse, toplumun hangi kesiminden geldiğine bakılmaksızın partimiz içinde yeralabilir. Sosyal demokrasi çoğulcu, özgürlükçü demokrasiyi savunmuştur. Böyle bir demokrasiden yana olanlar oluşturuyor partimizin üye tabanını. Sosyal demokrasi, sosyal adaletten yanadır. Bu nedenle de sosyal adalete gereksinim duyanlar yer alıyor partimizde. Sosyal demokrasi, ekonomide özel kesimin varlığını da inkâr etmez. Yani biz sosyal demokrat bir parti olarak, sermaye çevreleriyle bir çelişki içinde değiliz. Sosyal adaleti kabul etmek koşuluyla, partimizin kapıları iş adamlarına, sermayedarlara da açıktır.

Tabanın niteliği

"Sayın Kartay, diyorsunuz ki bizim sosyal demokrasi anlayışımızı kabul etmek koşuluyla partimiz tüm toplum kesimlerine açıktır. Bunu anlıyorum. Ama ben fiilî durumu öğrenmek istiyorum. Bugün partinizin üye tabanında çoğunluğu işçiler, köylüler, küçük esnaf ve zanaatkârlar, dar ve sabit gelirli vatandaşlar mı oluşturuyor? Sizde üyelerinizin niteliklerine ait bilgiler herhalde var..."

— Var tabii. Üyelerimiz arasında aydınlar var, eski üniversite mensupları var, bunun yanında işçiler, köylüler, dar ve sabit gelirli vatandaşlar da var.

"Efendim ben bu soruyu şunun için sormuştum. Deniyor ki, SODEP'in bugünkü yöneticileri daha çok eski bürokratlardan, aydınlardan oluşuyor. Bir elit gurubun temsilcisi durumunda bugünkü yönetim. Oysa sosyal demokrat partiler öncelikle çalışan, emekçi toplum kesimlerinin partileridir. Dolayısıyla, SODEP yöneticilerinin niteliği bu önceliği yansıtmıyor. Siz bu eleştiride bir haklılık payı görüyor musunuz? Büyük kongrede oluşacak yönetimin içinde daha çok işçinin yeralabileceğini umabilir miyiz?"

— Bir partinin sosyal demokrat olabilmesi için yönetim kadrolarında daha çok işçinin, daha çok dar ve sabit gelirli vatandaşın yeralması gerektiğine ben inanmıyorum. Sosyal demokrasi bir fikirdir, bir anlayıştır. Bunu benimsemiş herkes, hangi toplum kesiminden olursa olsun yönetimde yeralma hakkına sahiptir. Önemli olan, sosyal demokrasi davasını yeterli bir biçimde savunabilecek kadroların yönetimde yeralmasıdır. Kaldı ki, biz kuruluşumuzdan bu yana dar ve sabit gelirli vatandaşları aramızda bulundurmak için özel çaba da gösterdik. Örneğin, ben de dar ve sabit gelirli bir vatandaşım ve SODEP'in yöneticileri arasındayım. İşçi derseniz, partimiz, kuruluşundan bu yana 11 tanınmış sendika genel başkanını bünyesinde toplamıştır. □

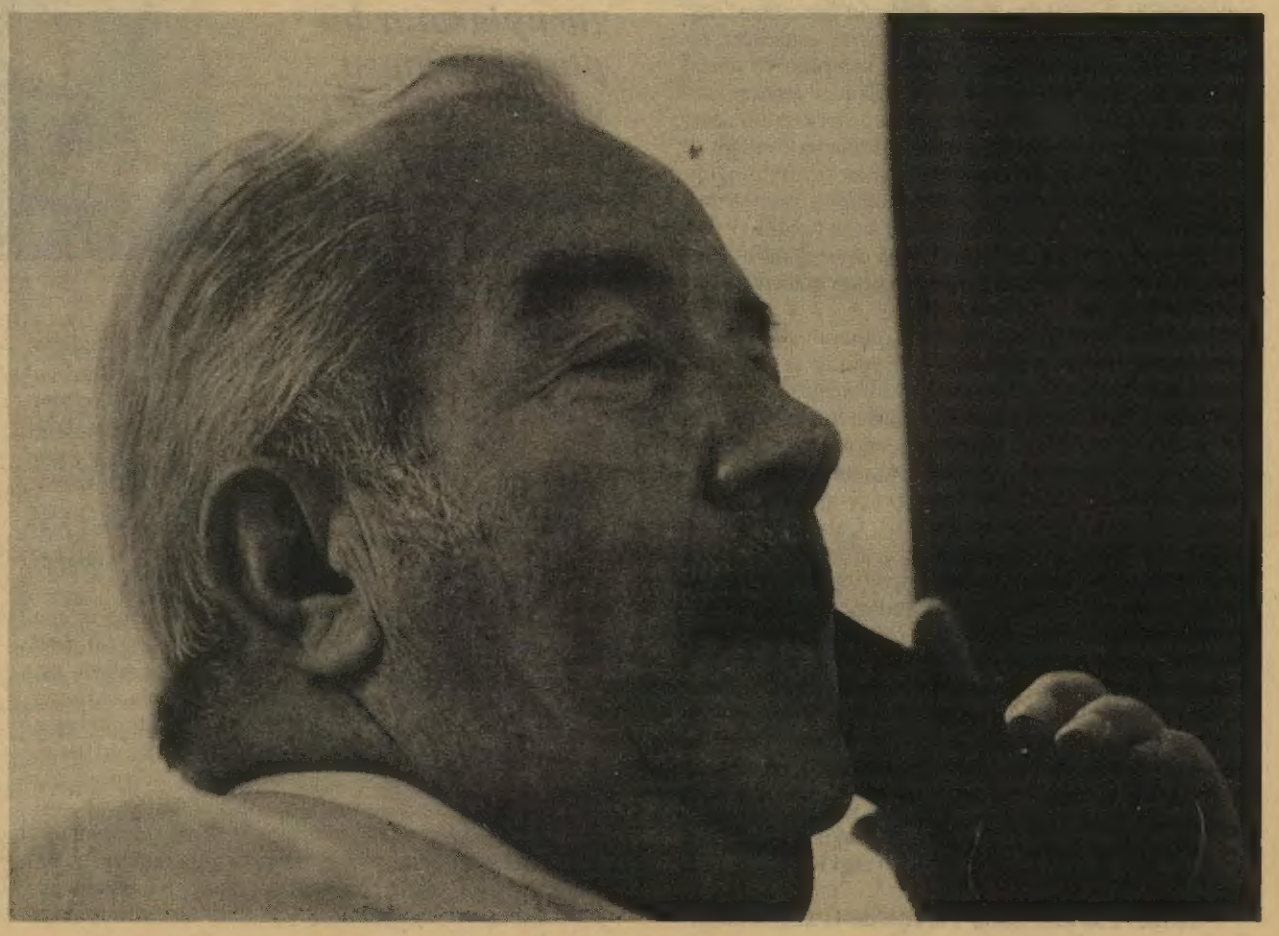

15 Temmuz 1984 Sayı: 5 / 150 Lira

YeniGündem

SODEP kimlik kartını dolduruyor

Muzaffer Saraç:

Kimse tarihi yaşamak istemiyor

"Eskinin hiziplerinde olaylara sınıfsal bakış açısı yoktu. Sonuç acı bir yenilgi oldu. Bu nedenle, dar gurupçu hareketler tasvip edilemez. Bu anlamda bir gurup parti de yoktur. Ama yeni modeller geliştiren yaratıcı düşünce guruplarının bir partide olması gerekir. SODEP'de bu anlamda gurupla var mı?.. Ben ideal olanı söylüyorum."

"SODEP büyük kongresinin özellikle çözmek zorunda olduğunu sandığınız sorunlar var mı?"

— SODEP'in büyük kongrede mutlaka çözmesi gereken iki önemli sorunu var. Birincisi, SODEP'in sosyal demokrat ideolojisinin tanımlanması, ikincisi buna uygun bir yönetim yapısının oluşmasıdır. Bu iki çok önemli sorunun olumlu sonuçlanması bir başka önemli sorunu da çözmüş olacaktır; ki, bu da soldaki birlik sorunudur.

İdeoloji olmadan sosyal demokrat parti olamaz. Bilindiği gibi, partimiz kurulurken, *"batılı anlamda bir sosyal demokrat parti"* savıyla ortakya çıktı. Nedir batılı anlamda sosyal demokrat parti? Kastedilen, batıdaki sosyal demokrat partilerin bugünkü konumları mıdır, yoksa geçmişleri ya da çıkış noktaları mıdır? Bu partilerin geçmişlerini ya da çıkış noktalarını bilmeden, bugünkü konumlarıyla bu partileri model almamız, bizi çıkmazlara götürür. Bugünün batılı sosyal demokrat partilerinin kendi ülkelerinde demokrasi sorunu yoktur. Sanayileşme sorunları yoktur. Oysa ülkemizde bu sorunlar gündemin birinci maddesini oluşturuyorlar. Sosyal demokrat partilerin ayırdedici özellikleri, onların sınıfsal yapılarıdır. Sosyal demokrat partiler, burjuva demokrasisi geleneği içinde işçi sınıfından kaynaklanan partilerdir. Bu çok iyi bellenmelidir. Sosyal demokrat partilerin üye tabanı, başta ücretliler olmak üzere, aydınlar, tarım üreticileri, esnaf ve zanaatkârlar, serbest meslek sahipleri ve ulusal sanayicilerden oluşur. Ama karıştırılmaması gereken, ücretlilerin partideki özel yeri ve yönlendirici konumudur. Biz SODEP'liler, Türkiye'de çalışan kesimlerin özlem ve ihtiyaçlarını yansıtan bir parti yaratmak sorumluluğuyla karşı karşıyayız. Bu sorunların çözümü, sanıyorum, sosyal demokrat tabanda birliği de sağlayacaktır.

"Siz büyük kongrenin bu sorunları çözerek partiye yeni bir kimlik ve dinamizm kazandıracağı inancında mısınız?"

— Parti, sosyal demokrat parti olmanın evrensel ve doğru kimliğini ortaya koyarsa bir yenilik ve dinamizmin ötesinde, bir siyasi coşku da yaratacaktır. SODEP bir partileşme sürecini yaşıyor. Önümüzde daha birçok engeller var. Sosyal demokratların işi, ülkemiz koşullarında kolay değildir. Dinamizm yaratmanın yolu gerçekçilikten geçiyor. Abartmalı ve gerçekçi olmayan hedefler, halkımızı acı yenilgilere götürür. Çalışanları ve aydınları kucaklayan, onlarla amaçta ve örgütsel yapıda bütünleşen bir sosyal demokrat parti, topluma da umulanın ötesinde bir dinamizm kazandıracaktır. Ama her şey sosyal demokratlığın doğru tanımında ve bunun gereğini yapmada yatmaktadır. Ben büyük kongreden bu anlamda umutluyum.

Değişiklik beklenmelidir

"SODEP'in bugünkü yönetiminin yapısında bir değişiklik gerektiği kanısında mısınız? Kongrenin, yönetim yapısında bir değişikliği gerçekleştireceği inancında mısınız?"

— SODEP, 50 milyonluk Türkiye'de 42 kişiyle kuruldu. Kuruluşta bir sosyal demokrat partinin sosyal tabanı titizlikle dikkate alındı. Denilebilir ki, parti kurulurken yedi defa ölçüldü, bir defa biçildi. Daha sonra vetolar parti kurucu sayısını 92'ye kadar çıkardı. Kuruluş, tarihi bir olaydır. Ama devam etmesi gerekiyordu. Bu görev yapılmıştır. Bunu takdirle karşılamak gerekir. Kongreye katılacak 880 delege siyasi olgunluğa erişmiş, ileri gelişmelere açık kişilerden oluşuyor. İlk kez parti organlarına seçimle yöneticiler gelecek. Bu nedenle, yönetim yapısında değişiklik beklenmelidir.

Kongreden sosyal demokrasinin üye yapısına uygun bir yönetim ortaya çıkacak mıdır? Sosyal demokrat parti demek, bütün sol partilerde olduğu gibi, yığınların örgütlenişi ve kendi siyasal varlıklarını oluşturarak bunu siyasal terazilere koyuşu demektir. Aşağıdan yukarıya örgütleniş budur. Bu da, sendikalarla, kooperatiflerle, derneklerle ve toplumu örgütleyen diğer kuruluşlarla olur. Ama saydığım kuruluşlar çok bilinçli olarak sosyal demokrasiden tecrit edilmişlerdir. Zora dayanan uygulamalarla bunların siyaset yapması yasaklanmıştır. Siyaset, partiyle yapılır, bu doğru. Ancak, bu organizasyonun oluşturulmasından alıkonulma söz konusudur. Tablo buyken, sosyal demokrasinin üye yapısının evrensel ölçülere uyması beklenemez. Yapılacak iş, mevcut koşullarda en iyisini yapmaya çalışmaktır. Aksini savunmak *"çim saha olmazsa oynamam, yağmur yağarsa sahaya çıkmam"* demek olur. Halk, yazgıcılığa, bekleyişçiliğe itilmemelidir.

"Kongrede mücadele edecek guruplar var mı?"

— Soru, eskiyi hatıra getiriyor. Eskiden buna hizipler de denirdi. Gözlediğim kadarıyla, bu guruplarda çoğunlukla olaylara sınıfsal bir bakış açısı yoktu. Ortaya konulan mücadele, sen-ben kavgasının ötesinde bir fikir kırıntısı da taşımıyordu. İtişip, kakışma... tabiî sonuç, acı bir yenilgi oldu. Şimdi, parti örgütüne egemen olan görüş, bir tarihçinin şu ünlü sözüdür: *"Tarihten ders almayanların yazgısı, tarihi bir kez daha yaşamaktır"*. Kimse tarihi yaşamak istemiyor. Bu nedenle, dar gurupçu hareketler tasvip edilemez. Bu anlamda bir gurup partide yoktur. Ama düşünce üreten, yeni modeller geliştiren yaratıcı düşünce gruplarının bir partide olması gerekir. SODEP'de bu anlamda guruplar var mı? Ben ideal olanı söylüyorum.□

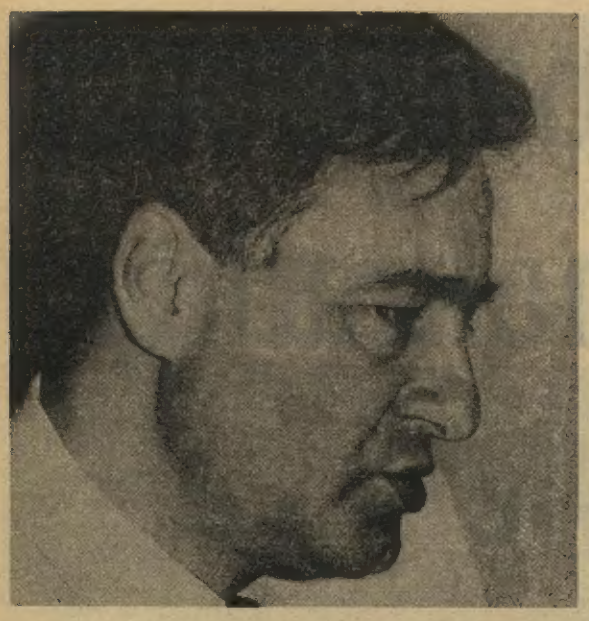

Korel Göymen: Kurucular kurulunun görevi sona erecek

"Sayın Göymen, SODEP Birinci Büyük Kongresi'nin önünde duran, çözmek zorunda olduğu sorunlar nelerdir?"

— Bilindiği üzere, SODEP Büyük Kongresi, partinin önümüzdeki iki yıllık süre içindeki amaçlarını, önceliklerini, stratejisini, genel yaklaşımlarını ve politikalarını belirleyecek olan bir platformdur. Burada, yakın geçmişin bir değerlendirilmesi yapılacak ve bunun da ışığında, geleceğe dönük çalışmalar programlanacaktır. Kongre'de, parti programına açıklık getirici ve bazı bölümlerini yeniden yorumlayıcı çalışmalar da yeralacaktır. Ayrıca hem parti içi demokrasiyi güçlendirmek, hem de partinin dışa dönük daha etkin çalışmalar yapabilmesini sağlamak için, bazı tüzük değişikliklerine de gidilecektir. Sonuçta, inanıyorum ki, SODEP bu kongreden, daha da güçlenmiş ve halkımızın özlemlerine daha etkin yanıtlar verebilecek bir biçimde çıkacaktır.

"Kongre'den partiye genel bir dinamizm kazandırmasını beklediğiniz anlaşılıyor..."

— Kongre'de, önümüzdeki iki yıllık dönemin genel stratejisi ve politikaları büyük ölçüde belirlenecektir. Kongre'den sonra da, bu ilkelere ve politikalara dayalı olarak, halkla bütünleşen daha etkin bir örgütlenmeye gidilebilecektir.

"Şu anda nasıl bir yönetim gerçekleşir?' sorusuna cevap vermek mümkün değil. Bu, ancak, organlarda yapılabilecek değişikliklerden sonra ele alınabilir."

Ayrıca, yaygın bir eğitim programı, bu ilkelere dayalı olarak başlatılabilecektir. Bunun dışında, genel anlamda politika üretme ve yayma çabaları yeni bir ivme kazanabilecektir.

"Peki Kongre sonunda, bugünkü yönetimde bir değişiklik olur mu? Olursa hangi doğrultuda bir değişiklik bekliyorsunuz?"

— Bu kongreyle birlikte, partinin kuruluş dönemlerinde yararlı ve başarılı hizmetler görmüş kurucular kurulunun görevi sona erecektir. Kongrede ayrıca, karar ve yönetim organlarıyla ilgili bazı tüzük değişiklikleri de yapılabilecektir.

Şu anda, nasıl bir yönetim gerçekleşir sorusuna yanıt vermek mümkün değil. Bu, ancak, organlarda yapılabilecek değişikliklerden sonra ele alınabilir.

Her şey bir yana, kongre SODEP'in etkinliğini daha da arttıracaktır. Mevcut partiler arasında ilçe ve il kongrelerinden sonra büyük kongresini de yapmış bir parti olarak, SODEP'in saygınlığı ve inandırıcılığı daha da pekişmiş olacaktır. SODEP böylece, önümüzdeki dönemde ülkemizdeki tek iktidar alternatifi olduğunu kanıtlamış olacaktır.□

Hizipçiliği aşacağız

"Hiziplere dayanan bir partiiçi politikada kazanmış olan hizbin dahi gerçekte kaybettiği artık bilinmelidir. Partilerin böyle bir politikayla küçüldüğünü, ülke düzeyinde etkisizleştiğini, bundan da hiç kimsenin hiçbir şey kazanmadığını herkes görmüştür."

YİĞİT GÜLÖKSÜZ

SODEP *"yeni parti"* olmanın ve içinde gelişmek zorunda olduğu ortamın sınırlı koşullarının doğurduğu sorunlara sahiptir. Partileşme ve büyüme yolunda, toplumun temel sorunlarına yönelmiş inandırıcı programlar ve kadrolar geliştirebilmek için daha hızlı ve sağlıklı adımlar atması gerekmektedir. SODEP, ilçe ve il kongrelerini tamamlayarak, büyük kongre aşamasına kadar gelmiştir. Bunu başaran tek partidir. SODEP, partiiçi demokrasiyi kurallarıyla çalışır halde tutmaya özen göstermektedir. Bu yolla, parti bütünlüğünü koruyarak büyüyebilmektedir. Büyük kongreden de SODEP yaratıcı ve büyütücü bir bütünlükle çıkabilmelidir.

SODEP'in kamuoyundaki desteğini geliştirebilmesi, oy potansiyelini artırabilmesi, eski partilerin hiziplere bölünmüş görüntüsünü vermemesine bağlıdır. Eğer SODEP'de böyle bir görüntü olursa, kamuoyu desteğini büyütmek güçleşecektir. Önümüzdeki bunalımlı dönemde, kendi iç politikasını sürekli ön planda tutan, temel meselesi kendi iç sorunlarını çözmek olan bir partiye halkın güveni yoğunlaşamaz. Geçmişte yapılan ve bugün de bazı partilerde tekrarlanan hatalara düşmemek gerekir.

SODEP'de temel düşünce ayrılıklara dayanmayan hiziplerin kendilerini yeniden üretmeleri sağlıksız olacaktır. Bugüne kadar, sözkonusu hizipler parti içinde farklı ve yeni programlar önermemişlerdir. Etrafında kümeleşmenin gerekçesi olabilecek farklı düşünce akımları parti içinde oluşmamıştır. Bunlar olmaksızın klikleşmeye dayalı bu tür yaklaşımlar partiyi geliştirici bir iç dinamik yaratamaz.

Ben farklı görüşlerin, parti programı çerçevesinde farklı düşünce akımlarının, farklı gelişme programlarının parti içinde olmasından yanayım. Ancak bu, partiyi geliştirici iç dinamikler yaratacak bir düşünce çeşitliliği ve derinliğiyle birlikte olmalıdır. SODEP'e canlılık, yaratıcılık getirebilecek bu tür özellikler, bu aşamada gözlemlediğimiz hizipleşmelerde görünmüyor. Eski partilerdeki hiziplerin de özellikleri bu değildi.

Türkiye'de SODEP'in dışında SODEP'i hizip partisi olarak görmek ve göstermek isteyenler, eğer böyle olursa bundan memnun olacaklar vardır. Bu çevrelere cevabı kurultay delegeleri verecektir. SODEP, kurultaydan bir hizip partisi olarak çıkmayacaktır. Hiziplere dayanan politika anlayışını aşarak çıkacaktır. Hizipleri politika dışı bırakarak değil, hizipçi politika anlayışını aşarak bunu başaracaktır. Hiziplere dayanan bir parti-içi politikada kazanmış olan hizbin dahi gerçekte kaybettiği artık bilinmelidir. Partilerin böyle bir politikayla küçüldüğünü, ülke düzeyinde etkisizleştiğini, bundan da hiç kimsenin hiçbir şey kazanmadığını herkes görmüştür. Önemli olan, hizipçi politika yapma anlayışını aşabilmektir. Partinin büyümesi, ancak böyle bir anlayışla mümkündür. Hizmet yarışı ancak bu koşulla yararlı, verimli ve sonuca ulaşan bir yarış olur. Parti kamuoyu bunu böyle görüyor. □

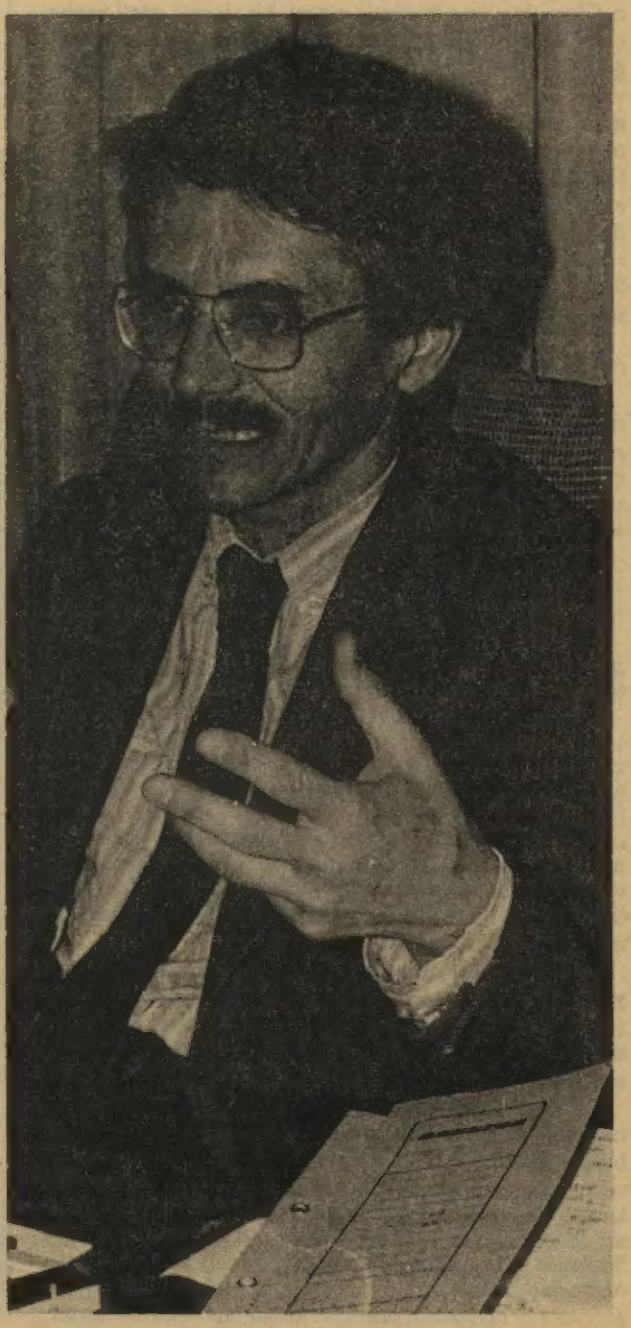

YeniGündem

SODEP kimlik kartını dolduruyor

Onur Kumbaracıbaşı: Sosyal demokratlığı bu kongreyle yaşayabileceğiz

"Büyük kongrenizin bu dönemdeki ilk siyasi parti kongresi olmasının ötesinde bir önemi var mı?"

— Var. Nedenini şöyle özetlemek isterim. Bir defa sosyal demokrat bir partinin kendi içinde demokratikleşmesi, ilkelerini saptamada ve yürüyeceği yolda kesin çizgiler çizmede son derece zorunlu. Bu nedenle, sosyal demokrat tabanın 25 Mart seçimlerinde bizi SODEP temsil etsin demesiyle, SODEP'in yeni dönemde büyük kongresini ilk yapan parti olması arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu kanısındayım. Büyük kongre SODEP'i, formel kuruluşunun ötesinde gerçek bir siyasal parti yapacak olan bir olgudur. Ancak, bana göre, bir kongre değil ama bir iki kongre sonrasında SODEP, yaşayan bir varlık haline dönüşecektir. Büyük kongreyle SODEP, atması gereken önemli bir adımı atıyor. Yapması gerekeni yapıyor, SODEP bu kongreden değişik bir parti olarak çıkacaktır. Bu değişiklik hem demokratikleşmenin kendiliğinden getireceği bir değişiklik olacaktır ve hem de sanıyorum yeni bir siyasi dönemin başında SODEP, sosyal demokrat olmanın ne olduğunu bu kongreyle topluma anlatmak, aynı zamanda da kendisi yaşamak fırsatını bulacaktır.

"Bu kongrenin özellikle çözmek zorunda olduğu sorunlar var mı size göre?"

— Hemen belirteyim, ben bugüne kadar merkez yönetiminde bulunan yöneticilerin kongreye sunmak üzere erteledikleri sorunlar olduğu kanısında değilim. Mevcut yöneticilerin önündeki ilk ödev partinin örgütlenmesiydi. Bugüne kadar ağırlığın bu noktaya verilmiş olması doğaldır. Sanıyorum kongrenin getireceği rahatlamayla —ki bu rahatlama demokratikleşmenin getireceği rahatlamadır— yeni yöneticiler daha başka konular üzerinde yoğunlaşma olanağını bulacaklardır.

"Sayın Kumbaracıbaşı, SODEP'in üye tabanında hangi toplum kesimlerinin ağırlıkta olduğunu siz bize söyleyebilir misiniz?"

— Şu anda böyle bir değerlendirme yapabilecek verilere sahip olduğumuzu sanmıyorum. Ama hemen genel olarak söylenebilecek birşey var, o da SODEP'in bugün batı ülkelerindeki sosyal demokrat partilerin tabanından farklı bir taban bileşimine sahip olmadığı. Bunun içinde işçi var, sosyal demokrat anlayış işçi sınıfının dışındaki toplum kesimlerini kapsamayı amaçladığı için küçük memur, küçük esnaf ve zanaatkâr var, ve tabii aydınlar var. Taban bu. Ama genelde ağırlık taşıyan kitlenin çalışanlar olduğunu söyleyebiliriz.

"Siz bugünkü yönetim yapısının bu taban bileşimini yeterince yansıttığı kanısında mısınız? Mevcut yönetimin yapısının SODEP'e bir aydınlar kulübü havası verdiği konusundaki eleştirilerde haklılık payı buluyor musunuz?"

— Öncelikle şunu söyleyeyim: Bütün sosyal demokrat hareketlerin başlangıcında aydınların ağırlık taşıdığı bir gerçektir. SODEP, yeni kurulmuş bir parti olmanın sıkıntılarını yaşarken, yönetiminin büyük ölçüde aydınlardan oluşmasını doğal karşılamak gerekir. Ancak şunu da söyleyeyim ki, örneğin kongrelerini tamamlamış bir örgüt olan Ankara'da, ilçe ve il yönetim kademelerine önemli ölçüde işçiler gelmiştir. Özellikle işçilerin yoğun olduğu ilçelerde, yöneticilerin tümüne yakın bir kısmı işçilerden oluşmuştur. Ama bunun, işçilerin giderek partinin üst yönetimine de egemen olacakları anlamına geldiğini iddia etmiyorum.

Ben, demokratikleşmeyle birlikte işçilerin parti yönetim kadrolarında daha fazla rol alabilecekleri inancını taşıyorum. Bu, zorlamayla gerçekleştirilemez. Asıl önemli olan, sosyal demokrat olma iddiasındaki bir partinin, daha çok işçinin, çalışanın yönetim kademelerinde yer almasına olanak tanıyacak bir yapıya, işlerliğe sahip olmasıdır. Ben, SODEP'in böyle bir yapıya sahip olduğu veya giderek sahip olacağı inancındayım.

Hizipçilik aşılabilecek mi?

"Bizde bugüne kadar parti kongrelerinde birçok ayrı gurup mücadele etmiştir. Ancak bu grupların bir hizip olmanın ötesine geçebildikleri, ayrılıkların düşünce, partinin izleyeceği temel strateji konularındaki farklılıklardan kaynaklandığını söylemek sanırım mümkün değildir. Sanırım SODEP kongresinde de ayrı guruplara, bu guruplar arasındaki çekişmelere şahit olunacaktır. Acaba bu guruplaşmalar geçmişte gözlemlediğimiz hizip ayrışmaları düzeyini aşabilecek, fikirsel farklılaşmadan, farklı düşünmeden kaynaklanan guruplaşmalara dönüşebilecek midir?"

— Bu çok önemli bir soru. Aynı zamanda önemli bir sorun. Türkiye'de sosyal demokrat bir partinin üzerinde önemle durması gereken bir sorun. Bundan önceki dönemlerde partilerde hizipleşme düzeyinde ayrılıklar olduğunu ve bunun da ne partilere ve ne de Türk politik hayatına bir yarar sağlamadığını biliyoruz. Bu hareketlerin kınanmasının en önemli nedeni, ideolojiye ya da uygulamaya ilişkin farklı değerlendirmelerden kaynaklanmamış olmalarıdır. Hizip niteliğindeki ayrılıkların SODEP içinde yer bulmasını isteyen hiçbir SODEP'li olabileceğini sanmıyorum. Ama bunun yer bulmasını istememek de yeterli değildir.

SODEP büyük kongresi, önemli bir sorumlulukla karşı karşıyadır. SODEP kurultayına ve bu kurultaydan sonra SODEP'lilere düşen en büyük görev, partinin ideolojik hatlarının kesin olarak belirlenmesidir. Sosyal demokrasi bir inançtır. Bu inancın ana noktalarını, ana hatlarını teoriden de kaynaklanan tartışma noktaları olarak ortaya koymak, kesinleştirmek, tanıtmak gerekmektedir. Bu yaılabildiği takdirde SODEP, belli, tanımlanmış inançlara sahip olan kişilerin partisi olacaktır. Bu inançlara sahip kişilerin partisinde ortaya çıkacak olan çeşitli yönetimler, bu inançları gerçekleştirmek için çok farklı yöntemler uygulayabilirler. Başarılı ya da başarısız olabilirler. Başarısız olanların değiştirilmesi söz konusu olacaktır. Bugün seçmen, taban, başarısız olanları parti yönetiminden uzaklaştırmak değil ama partiyi değiştirmek, bir başka partiye girmek eğilimi içindedir.

Bu durum, ideolojinin belirgin olmayışından doğmuştur Yeri gelmişken söyleyeyim. Devletçi bir yaklaşım, planlı ekonomi anlayışı tek başına sosyal demokrasi demek değildir. Bunun örneğini biz bugün mevcut iktidarın uygulamasında da görüyoruz. Bugünkü iktidar, liberal olduğunu savunmasına rağmen, bana göre bir "derbeder devletçi" den başka birşey değildir. Ama mutlak devletçilikten yana olan bir iktidardır. Emeğin ücretine devlet müdahalesini, kapitalin faizine devlet müdahalesini öngören bir iktidar, devletçi değil de nedir? Devletçidir ama ne yaptığını bilmeyen bir devletçidir. Şimdi plan da yaptılar. Devletçiliği, planı olan bu iktidar, sosyal demokrat bir iktidar mıdır? Bir de tersinden alalım meseleyi. Piyasa ekonomisini devlet müdahaleciliğinin, plancılığın önüne çıkarmış sosyal demokrat partiler vardır batıda. Piyasa ekonomisine öncelik tanıyor diye, biz bu partileri sosyal demokrat olarak görmeyecek miyiz? Öyleyse, ideolojiyle uygulamayı birbirinden kesinlikle ayırmak mecburiyetinde olduğumuz bir dönüm noktasında bulunduğumuzu artık anlamak mecburiyetindeyiz.

AYDIN KÖYMEN

AYDIN KÖYMEN

"Batılı anlamda sosyal demokrat" ne demek?

"SODEP'in düzen tanımı bu haliyle bir proje olmaktan çok uzak. Böylesi bir düzen tanımı, iddia ediyorum, herhangi bir sağ partinin programında da rahatlıkla yeralabilir."

Ben, önümüzdeki kısa dönemde toplumun siyasal gündemindeki bir numaralı sorunun *"alternatif arayışı"* olabileceğini düşünüyorum. Bu düşüncemi güçlendiren nedenlerin başında, ANAP iktidarının kamuoyuna *"alternatifi yoktur"* iddiasıyla sunduğu iktisat politikaları denemesinin, giderek kendi felsefesiyle bile çelişen önermeler üretecek bir biçimde, hızla iflasa doğru sürüklenmesi geliyor. Öyle görülüyor ki, uygulanan ya da bir türlü uygulanamayan serbest piyasa ekonomisiyle (zira bildiğim kadarıyla serbest piyasa ekonomisinde narh, vergi iadesi, ücretlerin, faizlerin idari kararlarla saptanması vs... gibi kurumlara hiç, ama hiç yer yoktur), dış ödemeler bilançosunun dengeye kavuşturulması, enflasyon hızının düşürülmesi gibi, bizzat iktidar tarafından ön plana çıkarılan hedeflere ulaşılması olanaksız denilebilecek kadar zor.

İkinci ve daha önemli olan noktaysa, ulaşılacak bu hedeflerin, ulaşıldıktan sonra maliyeti geri ödemeye, yani kâr sağlamaya başlayacak bir mekanizma güvencesine sahip olmamalarıdır. Bu hedeflere ulaşıldıktan sonra bana göre ekonominin gündemindeki hayati sorunlar olan işsizlik, gelir dağılımında adaletsizlik, gelir düzeyinin düşüklüğü sorunlarının kendiliğinden çözüm yoluna gireceğini iddia etmek, veya ummak, abesle iştigaldir. Bu nedenlerden ötürüdür ki, ödemeler bilançosunun dengeye ulaştırılması, enflasyon hızının düşürülmesi, tek başlarına amaç olamazlar.

Kazanılmadan verilen

Türkiye'de demokrasi, uzun bir sınıf mücadelesi sonucunda tüm toplumun objektif olarak ulaştığı bir siyasal rejim olamamıştır. *Yeni Gündem*'in 4. sayısında SODEP Genel Başkanı *Erdal İnönü*'nün dediği gibi *"Halkın demokrasi isteğiyle yönetimin isteği biraraya gelerek"* geçilmemiştir demokrasiye Türkiye'de... Bana göre büyük ölçüde yönetici sınıfların isteğiyle, belki daha doğru bir ifadeyle, yönetici sınıfların kendi aralarındaki çelişkilerin doğurduğu bir zorunluluğun sonucunda başlamıştır Türk toplumu demokrasi serüvenini yaşamaya... Siyasal toplumu devletin merkez ve taşra bürokrasisiyle sınırlı tutan, yönettiği topluma vatandaş değil teba zihniyetiyle yaklaşan, sivil toplumun kurulmasını devlet bütünlüğünün elden gitmesi olarak yorumlayıp buna asla izin vermeyen merkezi bürokratik devlet geleneğimizden, ortaya durduk yerde demokrasi çıkmasını ben başka türlü yorumlayamıyorum. Türkiye'de demokrasinin, adeta periyodik olarak, her on yılda bir kesintiye uğramasını da başka türlü izah etmek çok zor. Birşey kazanılmadan verilirse, verenin onu istediği zaman geri alması hakkı değil midir?

Ancak bütün bunlara rağmen ortada ilginç bir durum da var: Toplum, yabancı olduğu demokratik mekanizmaları kullanırken, ta başından bu yana şaşılacak bir sağduyu göstermiştir. Bu sağduyunun en son örneğiyse 6 Kasım seçimlerinde yaşanmıştır. Seçmen, en az icazetli, en sivil görünümlü (*İdris Küçükömer*'i bile heyecanlandıracak kadar) siyasal partiyi iktidar yapmıştır. Cumhuriyetimizin demokrasi tarihi politik bir gözle incelediğimizde, seçmenin özellikle kesintilerden sonraki demokrasi dönemlerinde, büyük bir umutla demokrasiye sarıldığını, tercihini kesin olarak demokratikleşmeden yana koyduğunu gözlüyoruz. ANAP'ın gündemindeyse demokratikleşmenin ön sırayı almadığı bir gerçek. Nitekim, hükümetin bugüne kadarki çalışmalarında sadece ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaştığı, siyasal rejime ilişkin sorunlar karşısında bir seyirci gibi köşesine çekildiği hep gözlendi. İçindeki militan sağın da bu konuda ANAP'ı olumsuz yönde etkilediğini kaydetmek gerekiyor.

İşte, ANAP'ın bu olumsuz tavrıyla, toplumun demokratikleşmeden yana taşıdığı potansiyel arasındaki çelişki, *"alternatif arayışı"*nı gündeme getirebilecek ikinci önemli etmeni oluşturuyor. Siyasal toplumun bugün için muhalefet kanadında yer alan değişik görüşler arasında, son dönemde demokrasinin asgari koşulları üzerinde oluşmaya başladığını sandığım *"consensus"*unsa, bu etmene önemli bir ağırlık kazandıracağını umuyorum.

Buraya kadar yaptığım analizi, okurların, tek gözümü kapatarak yaptığımı bilmelerini isterim. Sadece *"ak"*ları görerek ve hesaba katarak yapılan bir analiz bu. Oysa toplumsal-siyasal yaşam ve bu yaşamdaki gelişmeler, birbirine tamamen zıt dinamiklerin çatışması sonucunda belirleniyor. Bu nedenle, diğer gözümü de açtığım zaman, ortada *"ak"*lar kadar *"kara"*ların da olduğunu görmek benim için hiç şaşırtıcı olmuyor. *"Kara"*ların başında, az önce bir olumlu niteliği belirlemek üzere değindiğim ve Osmanlı'dan devraldığımız toplumsal miras geliyor. Sivil oluşumlara kesinkes izin vermeyen ve kitlelerin ideolojisini de son tahlilde belirleyen bu olumsuz mirasın, özellikle 1950'den buyana yaşanan hızlı şehirleşmeyle birlikte alt düzeydeki sorunları kendi kendine çözmek açısından kitlelerce büyük ölçüde aşıldığını sanıyorum. Ama siyasal düzeyde çözümlerin oluşmasına katılmak açısından bu ölümsüz mirasın, kitleler üzerinde hâlâ büyük etkisi olduğunu görmemek mümkün değil. Kitleler, neyazık ki, *"alternatif arayışı"*nı alternatifi bizzat oluşturarak noktalayacak bir düzeye henüz ulaşamadı.

Toplumsal ve siyasal yaşamın etkide bulunan bir diğer olumsuz dinamikiyse, son 4 yıldan beri uygulanan iktisat politikalarının bir bakıma kendilerinden, bir bakıma da *"arabesk"* (başka deyim bulamadım) bir biçimde sunuluşundan kaynaklanan bir ideolojik biçimlenmenin, toplumun giderek daha geniş bir bölümünü etkisi altına alıyor olmasıdır. *"Köşeyi dönme"* hedefi, toplumun tüm moral değerlerinin üzerine basa basa ön plana geçmek, zengin olmak, para kazanmak hırsı, insanlarımızı motive eden tek etken haline gelmiş; ilkeli bir yaşam anlayışı, yerini kaba bir pragmatizme terketmiştir.

Bu oluşum, egemen bir dünya görüşüne dönüştüğü takdirde toplumu oluşturan bireylerin, ciddi bir alternatif arayışı yerine, verili sınır ve imkanlar içerisinde kendi paçalarını kurtarmaya yönelebileceklerini söylemek hiç yanlış olmaz.

Politikacının görevi

Böyle bir toplumda, politik-ideolojik mücadele faktörünün belirleyici bir öneme sahip olduğu sanırım tartışılamaz. Bazı sol düşüncelerin savunduğu gibi, herşeyi *"üretici güçler"*in gelişiminden beklemek, Türk toplumunun hiçbir zaman *"yeni"*ye dönüşememesi gibi bir büyük tehlikeyi de içinde barındırır. Eğer toplumu bir alternatif arayışına yöneltebilecek objektif koşulların varlığında anlaşılıyorsa, politik-ideolojik mücadeleye talip olanların önlerindeki acil sorun, alternatif toplum projelerini ve bu projeyi gerçekleştirmek için önerdikleri politika araçlarını biran önce kamuoyuna sunmaktır. Bu bir görevdir ve en başta da politikacıların görevidir.

Bir sağ projenin ve bu projeyi gerçekleştirme araçlarının ne olabileceği, bu yazı çerçevesinde beni ilgilendirmiyor. Bir sol proje konusundaysa, kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlayan siyasi hareketlerle önemli ayrılıklara sahip olduğumu belirtmek isterim. Ancak, örneğin önümüzdeki günlerde ilk Genel Kongre'sini yapacak olan SODEP'in; *"insana en üstün değeri veren, gücünü halktan alan, insan haklarına ve özgürlüklerine saygılı demokratik bir yönetim içinde bunalımlara düşmeyen, üretimi arttırırken sosyal adaleti de birlikte gerçekleştiren, sosyal dayanışmaya öncelik tanıyan, ulusun bağımsızlığını ve bütünlüğünü güçlendirirken dünya barışına ve tüm insanlığa katkıda bulunmaya çalışan bir düzen"*, olarak programında tanımladığı toplum projesi, ve genel olarak SODEP'e ilişkin bazı gözlemlerin üzerinde birkaç söz söylemenin, *"sol"* olarak bazı ortak paydalara sahip olduğumuz varsayımından hareketle aykırı karşılanmayacağını umuyorum.

Bu bir proje değil

İlk belirtmek istediğim, yukarıya aldığım SODEP'in düzen tanımının, bu haliyle bir proje olmaktan çok uzak olduğudur. Bunlar hoş sloganlar olabilir. Ama bir proje, asla. Bir projede olması gereken ayrıntılar SODEP tarafından geliştirilmediği takdirde SODEP'in de programının vatandaş için inandırıcı ve güven verici olması beklenemez. Kaldı ki, böyle bir toplumsal düzen tanımı, iddia ediyorum, herhangi bir sağ partinin programında da rahatlıkla yer alabilir. Böyle bir tanım, sol olarak yeterince ayırd edici değildir.

İkinci değinmek istediğim nokta, SODEP'in sosyal demokratlığına ilişkin. Bir kere, Türkiye koşullarında *"SODEP batılı anlamda sosyal demokrat bir partidir"* demenin anlamlı olmadığı kanısındayım. *"Batılı anlamda sosyal demokrat parti"* demekle ne kastediliyor, onun açılması gerekir. Eğer bundan kastedilen, Batılı sosyal demokrat partilerin hali hazır konumları ve işlevleriyse, hemen Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sorunların hem nitelik ve hem de nicelik olarak, Batıdaki sorunlardan farklı olduğunu açıklamakta yarar var. Bugün Batılı sosyal demokrat partileri sağ partilerden ayıran (faşist partiler dışında) hemen hemen tek konu, *"bölüşüm"*, *"paylaşım"* sorununa yaklaşımlarıdır. Oysa Türkiye'de sosyal demokrat, sol olabilmenin asgari koşulları vardır ki bunlar, anti-emperyalist, sanayileşmeci olmaktır. Öte yandan, Türkiye'de demokrasi sorununun *"demokrasiyi korumak"* değil ama *"demokrasiyi kurmak"*tan kaynaklandığını da unutmamak gerekir. Yok eğer, *"Batılı anlamda sosyal demokrat parti"*den anlaşılması istenen, Batılı sosyal demokrat partilerin sahip oldukları değerlerse, o zaman SODEP'in söz konusu partilerin ideolojik kaynakları konusundaki tavrını değiştirmesi gerekir. Parti içinde *Marx*'ın *Kautsky*'nin *Bernstein*'ın düşüncelerini telaffuz edenlere herhalde bugünkünden çok farklı yaklaşılması gerekir. Batılı anlamda bir sosyal demokrat parti olma arzusu, SODEP'in tarihsel köklerini, Türkiye'nin geçmişindeki tepeden inmeci, Jakoben geleneklerde aramasıyla çelişir.

SODEP'in bana göre çözmek zorunda olduğu bir diğer sorun da toplumsal tabanını ve bu taban içindeki öncelikli kesimleri belirlemektir. Sosyal demokrat partiler, bildiğim kadarıyla, toplumun emekçi ve aydın kesimlerine öncelik tanıyan partilerdir. Bu partilerde, bu partilerin yönetiminde, öncelikle bu kesimlerin temsilcileri etkilidir. Oysa, görüldüğü kadarıyla SODEP yönetiminin bugünkü yapısı böyle bir önceliği yansıtmaktan çok uzaktadır.

SODEP, bu eksikliklerini giderdiği, ideolojisini netleştirdiği takdirde kitleleri umutlandıran, harekete geçiren bir alternatif olabilir mi? Bilmiyorum. Ama ciddi, kendini doğru tanımlamış bir sosyal demokrat partiye, demokratikleşme döneminde şiddetle ihtiyaç duyulduğu kanısındayım.□

Türkiye'de sol liberal olabilir mi?

Program ilkeleri

Demokratik Misak birinci ilkedir. Bu, devleti, tarihî miras bürokratik ağından çıkartmadır. Demokratik Misak, çakışmadan çıkma sözleşmesi ya da andıdır. Bunu yeni bir yol arayışında olan SODEP de kabul etmelidir, programında iğreti ve tanımsız duran sivil toplum kavramına açıklık getirmelidir. Yoksa gerçekten demokratik yol dışında kalır.

İDRİS KÜÇÜKÖMER

"Bizim, muhtemelen akıllar, mizaçlar ve eğilimlerden oluşan bir bileşime ihtiyacımız var. Fakat şunu diyeceğim ki, en tehlikeli politika yapıcısı cevabı önceden bilen kimsedir, çünkü o, cevabı teorisinden harfi harfine çıkarabileceği anlayışındadır."

John. H. Williams

Olmalı diye bir norm önermek bana göre güç değil. Hatta öneri, tarihi bürokratik-politik mirasın çözümü ya da reddine dayandırılırsa, *demokratik misak* çağrısı olabilir. Bu *birinci* ilkedir. *İkinci* ilke, sözkonusu çözümün çalışan çeşitli sınıfların sivil bir toplum kurma ya da geliştirme süreciyle, kendi sivil yurttaşlıklarını oluşturma sürecini birlikte yürütmeleridir. *Üçüncüsü*yse, ilk iki (metod) ilkeye bağlı olarak, değişim ve yeniliklerle bir kopma belirlenecekse, bundan sonrası için ilkeleri (sistemi) şimdiden bütünüyle teleolojik biçimde ortaya atmamaktır. Diğer deyişle gayeyi şimdiden sebep haline getirmemektir.

İki insan tipi: iki lojik düzey

Bu derginin üçüncü sayısında yeralan konuşmamda politik kültür mirasımızın tanımını yapmıştım. Bu miras, politik ilişkiler düzeyinin üretime ait ilişkiler düzeyiyle çakışmasıdır. Yani politik ilişkilerin üstyapı değil altyapı olarak belirdiğidir. Konuşmamda üretim ilişkileri için somut kriterler de vermiştim. Burada politik mirasın nasıl bir bütünlük oluşturduğunu yeterince vurgulamalıyız. Sözkonusu üstüste gelişle uyumlu ideolojik bağlayıcı normlar diğer, kısmen otonom, kültür alanlarına salgılanmış ve din dahi bu bağlam içinde değerlendirilip kullanılabilmiştir. Burada bürokrasiyi tanımlayalım: Bana göre, bürokrasi bizim türden bir toplumda sözünü ettiğim mirasta özetini bulur; iki ilişki türünün üstüste gelişinin (ayrışmamışlığının) oluşturduğu bütüncül yapı ya da sistemdir. Şüphesiz gayrı-şahsidir. Bu bütünlük diğer kültür kurumları içindeki ideolojik salgılarıyla gelişir. Bugün biz dahi bürokrasiyi içimizde benliğimizde bulabiliriz. Farkında olmasak da yaşantımızda ona uyarız ya da uydururlar bizi. Bunda bir tür ayin niteliği de vardır. Böylece sınıflar saydamlaşır. Bürokrasinin gücü de, zaafiyeti de bir bakıma buralardadır. Basit deyimiyle kulluktur bu. Kime kulluk? *"İlk sahib"*in yerini almış bir kulluk; devlete kulluk adına insanlara kulluk. Her tür devlet, toplumun yaşantısından doğar, fertleri aşar. Bununla beraber ayrışık iktidar sahiplerinin birbirleriyle denge sistemleri üstünde kurulu batılı bir devletle, ayrışık iktidarları ilke olarak dışlamış bir devlet farklı türlerdir. İkinci tür devletle iktidar, ünlü deyimiyle *"tecezzi etmez"* kısaca ayrışmaz[1]. Bu devlet, yapısı ve tanımı gereği omnipotentdir: Her şeyi bilebilir ve yapabilir. Burada ulema da devletindir, profesör de devletin profesörüdür. Herkes mevcut ideolojiye (daima tektir) biat etmeye zorlanır. Bütüncül ideoloji daima ortodokstur, karşıtlığı (heterodoksluğu) reddeder. Yeni sentezlere karşıdır. Kendisiyle olan yeniye evet der. Gücünü kendini tekrarlatmaktan, üretmekten alır. Tekrara dayalı politik toplumda, düşünce, yaşama ve gelişme olanağı bulamaz. Tarihi, olgunların geçici izni olsa da tekrar tarihsizleşmedir, silinmedir. Bu nitelikleriyle belli bir tarih kesitinde omnipotent gibi gözüken devlet gerçekte, giderek bu görüntüyü de kaybeder.

İslam düşüncesindeki gelişme, antik ve batı felsefesi içindeki organik bağıyla oluşmuştur. Bu gelişme *"Felsefenin ölüşüyle ruhum ölüyor"* diyen *İbni Rüşd*'ün ölümünde sadece durmadı, gömüldü de. Gömülen İslam'ın akıl çağıdır[2]. Osmanlı'da 15. yüzyılda felsefe yasaklandıysa, bu, politik yapı gereğiydi. Felsefeyle aklî gerçekler ve dolayısıyla ilim de giderek engellenmiştir. Aklî diyalog hem insanlar arasında, hem de düşünürün kendisiyle, ürettiği düşünce arasındadır. İşte bu diyalog erimiştir geçmişte. Biz cumhuriyet nesli, böyle bir mirası devralmış bir ortamda doğduk. Bu mirasın belirlediği bir çerçeve (context) vardır. Toplum ve fert buna göre bir mana taşır. Bunun kendi içinde tutarlı bir düzey oluşturduğunu tartışmıyorum. Oysa yapısı ayrışıklığa dayanan, bütünlüğü ayrışıkların birliğinde oluşabilen diğer bir lojik düzeydeki anlam ve yaşam tarzı farklıdır. Böylece iki lojik düzeyin insanlarının tutumu da onca farklıdır.

Politik ve sivil toplum ilişkileri

Bu ilişkilere girmekte yarar var. Politik toplum politikanın yapılıp üretildiği toplumdur. Sivil toplum[3] en basit tanımıyla ihtiyaçların giderildiği toplumdur. Ama nasıl? Ancak politik toplum ayrımıyla anlaşılabilir. İhtiyaçların giderilmesi için yapılan üretim ve bölüşüm olduğunca mübadelede varolan üretim ünitelerindeki bütün insanlar politik toplumda yeralmazlar. Ancak, Grek-Roma Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde bu ünitelerde (otonom) yeralan toprak sahibi çiftçiler yurttaş olarak politik topluma dahil oldular. Çiftçi yurttaşların (citizen) aralarında ve toprakla onun ürünleriyle ilişkileriyle ilgili *hükümler sivil* ya da *özel hukukun*, insanlar tarafından yapılan hukukun temelidir. Ülke ya da kamu yönetimi bu sivil taban üzerine kuruludur. Gelişme, yurttaşlık statüsünün daralıp genişlemesi biçiminde olmuştur. Batıda sınıfların, grupların bilinen geçmiş politik mücadeleleri bunu göstermektedir. Gerçek yurttaş politik toplumda yer alır. Bu özünde iktidarın ayrışmışlığıdır. Burada Roma hukukunun oluşumu ve çağımızda da süregelişi hatırlanmalıdır. Onda batıya has *iktidar bölünmüşlüğü* içinde, *politik* ve *sivil toplum* ilişkilerinin normlara dönüşmüş izdüşümleri gözlenebilir. Modern sivil toplum sürecinde, düşünce düzeyinde iki ünlü ayrıştırıcı olarak *Descartes* ve *Locke* yerini bulur. *Locke* düşüncesinde beliren, toplum içinde politik ve sivil toplumun ayrıştırılmasıdır[4]. İki toplumun ayrışıklığı madalyonun bir yanıdır, öbür yanı da burjuvazinin yurttaşlığı ya da iktidara ortaklığının belirlenmesidir. Önce *Hegel* Devlet görüşüyle, ondan sonra *Marx*, bu iki yüzlü madalyona karşı çıkarlar, eleştirirler. Şüphesiz farklı gerekçelerle[5]. İkisinde de sivil toplum, ihtiyaçların giderildiği *piyasa sistemine dayalı toplumdur*. Düşüncelerinde piyasa sistemi veridir. Onun üzerine kurarlar düşüncelerini. Genellikle doğu toplumlarında[6] yukarki anlamda, ayrışık anlamda iktidar (konsey ve parlamentolar...) oluşmadığından, sivil-politik toplum ayrımı olmamıştır. Bizde özellikle! Bundan 16 yıl önce *"Düzenin Yabancılaşması"* adlı eserimizde[7] sivil toplumun kurulamadığını belirtmiştik. O zamandan beri, bana göre en önemli sorun, insan sorunu oldu. Genel olarak Doğulu-Batılı insan ayrımının kriterlerini aradım[8]. Bürokratik politik mirasımız içinde doğal ve lojik olarak politik toplum daima dar kalmıştır. Bizde ilginç ve doğal olan, politik toplumun darlığının sivil toplumun da darlığı olmasıdır. Diğer deyişle otonom ihtiyaç toplumu yoksa ya da çok sınırlıysa, politik toplum da dardır. Yani, sivil toplumun yokluğu bütün toplumun politik toplum olduğunu göstermez. Demokrat yurttaşlık geleneği hemen hiç oluşmamış bütün Doğu toplumlarında durum budur. Burada apaçıktır ki devletin bilgi düzeyini halkının bilgi düzeyinden soyutlayamayız. Devlet ve birlik adına almaşıksızlık boyutsuzluğa dönüşebilir; her şeyi böyle değerlendiren toplumun bilgili omnipotent devleti, sözde omnipotenttir. Osmanlı İmparatorluğu böyle çöktü[9]. Değerlendirme, bilgi ve almaşık seviyeleriyle doğru orantılıdır; irade de o zaman sözkonusudur. Tek boyutla irade ve seçim olamaz. İradenin yokluğunda sorumluluk da yoktur. Demokratik meşrutiyet buradan irdelenebilir. Bürokratik ortodoksluk karşısında kişilerin, grupların, sınıfların sağlıksız ve çok defa gerçekdışı almaşıklara yatkınlıkları yadırganmamalıdır.

Bizde batıdaki anlamda bir sivil toplum hiçbir zaman oluşmadı ve onun çeşitli tarihi kategoriyle bağlamlı ayrışık politik toplumu da belirmediyse, ondan yararlanarak bir düzenleme ve değiştirmeye girebilmek için kendimizle onun arasındaki farkları iyi bilmek zorundayız. Ayrı lojik tarihi kategorileri birbirine indirgeyemeyiz. Batıya ait kurumların indirgenebileceği ortak unsurlar bulunsa dahi, farklı bir kültürü reddedip ona indirgemek nasıl bir gerçekçiliktir? Osmanlı Batıyı etkilemiş[10] ve ondan etkilenmiştir. Ama sözünü ettiğim politik bütüncül miras özünde değişmemiştir. Onun içindir ki bütün düzenlemeler, Tanzimat ve sonrası, yüzeysel kalmıştır. Onun içindir ki Osmanlı'da iç kavgaların gerçeği, dar ve ayrışmaz bürokratik iktidara karşı, dini formlarıyla birlikte, çeşitli seviyelerde halk tabakalarının mücadelelerinde aranmalıdır. Demokrat Parti bu mücadelelerin bir tür mirasçısıdır. Büyük yanlışları ve dolayısıyla 1946 Ruhunu redde varan tutumuysa, ayrışmaz bürokratik miras karşısında, iktidar olabilmek için her çevreye verdiği tavizlerin kayganlığındandır. Ne demişti rahmetli *Menderes: "Biz hiçbir zaman devlete hakim olamadık"*.

Bu bağlamda kısaca kimlikler

İdeloojik özdeşleştirme kriteri: Doğu ve Batının ayrı karakterlerini ayırdedemeyenler, bunlarla bağımlı hatalara düşerler. Toplum hayatımızın acıları yanında, bazı sevimli görüntüler de buradan kaynaklanır. Politikacıların ve sanatçıların büyük çoğunluğu bu yanılgı içindeydiler. Halen de öyledir. Ayrışıklığın asıl olduğu düzeyin ürünü kurumlar, tek boyutlu bütüncüllüğün üzerine monte ederek çağdaş bir sivil toplum kuramazsınız. *"Düzenin Yabancılaşması"*nda anlatmak istediğim bu yanılgıydı. *Yakup Kadri*'nin *"Yaban"*ı Anadolu halkının gerçek bakışını ve iki yanlı garipliğini sergiler, *Falih Rıfkı*'nın *"Zeytin Dağı"*nda bürokratik İttihatçıların İmparatorluk ve Anadolu halkına bakışını şiir dolu yakınışlarla verişi beni duygulandıran, düşünmeye de yönelten ilgili ürünlerdir. Sonra *"Çankaya"*, *"Ankara"*... Ve Demokrat Parti, bu yanılgının sisini dağıtmak isterken kendini dağıtan parti!

"İş adamları"mız: Devletin türettiği rantiyelerdir[11]. Burjuva demek yanılgıdır. Japon kapitalistine de burjuva diyemezsiniz. Burjuva Avrupa'ya hastır (üniktir). 24 Ocak kararlarını alan zamanın başbakanı; *"biz artık piyasa sistemine geçmeliyiz, buna mecburuz"* dememiş

miydi? Demek ki bizimkisi piyasa sistemi değilmiş. Esasen Özal'da *"biz kuracağız"* demiyor mu? Olmayan piyasanın iş adamına burjuvalık nereden gelsin ki! Bizim iş adamları ve onu tutan yazarlar bir ideoloji üretemezler. Olsa olsa geçmişin kültürünü ideolojik amaçla kullanmak isterler, yazıktır bu kültüre. İş aleminin çıkarlarını milli çıkarlar diye göstermek ne demektir ki? İş alemimiz ideoloji üretemez; ama buna ihtiyaçları da yok. Neden mi? Şundan: Onlara gerek olmadan Batıdaki her tür kültür ve haberleşme aracılığıyla ve ustalıkla, her seviyede (ilimde, sanatta vb.) kapitalist ideolojik ağ örülüyor (çağımız haber üreten çağ). Bununla özet olarak kârın savunuluşu milli bir savunuş niteliği kazanıyor. İdeolojik özdeşleşme budur işte. Bugün Türkiye'de alınan tedbirlerin çoğunluğu özüyle kârın kotarılmasına yöneliktir. Bu doğal gözüküyor. Bu doğallığın çarpıcı bir örneğini vereceğim şimdi: ANAP hükümetinin aldığı kararlardan ençok yararlanan komisyoncu bir firma var (sermaye şirketi diyorlar şimdi de), bunun kurucu üyesi firmadaki çıkarlarından soyunmamış bir bakandır. Hem de Maliye ve Gümrük Bakanı! Özdeşleşme o kadar etkili ki, muhalefete de bu doğal geliyor! Politik moral seviyemiz bu işte!

Sendikalar: Devlet sendikalarıdır. Geçmişte karşıt görünüm vermiş sendikalar da vardı. Ama otoriter, bürokratik, anti-demokratik sendikalardı. Bunu çok iyi bildiğimi sanıyorum.

Soldaki politikacı ve düşünürler: Bunların katlı yanılgısı var. Yanılgı birbirine bağlamlı olarak iki katlıdır. Birinci yanılgı, bürokratik çakışmayı yokmuş saymaktan, ikincisiyse insan sorunundan kaynaklanır. Bürokratik çakışmayı kabul etmeyenler sanki sivil toplum kurulmuş mu sayıyorlardı. Sözde ileri ortadoks soldan sosyal demokrata (?) kadar politikacıları görüyoruz burada. Bunlar arasında Ankara'nın (havası, suyu vs.) politik ekolojisi içinde olanlar başta geliyor. Onlar daima devletçidirler. Kendileri çakışmanın ürünü olduklarından, sol adına bu devletçilik ileridir, halk yararınadır, sosyal adalete uygundur diye kabul ederler. Bana göre bu bir tür tutuculuktur. Plancıdırlar. Planlama mevcut çakışma içinde kalarak bir tür rasyonelliktir. Bunlar *H. Williams*'ın değindiği, cevabı önceden bilenlerdendir (karşıtları *T. Özal* gibi). Bunlara *Ankaralı iktisat politikacıları* diyorum.

İkinci grup sol, sivil toplum gerçeğine yakındır. Fakat Batı kültürünü tek dünya kültürü alan ve oradaki sosyal demokratları model kabul edip, onlara ait kitap öğretisini aktaranlardır. Bunlar sendikaların, işçilerin sosyal demokrat partilerde kurucu vs. olmalarını önerirler. *İstanbullu* diyelim bunlara da.

Her iki gurubun ikinci yanılgısı, insan üzerine, Anadolu insanı üzerinedir. Her iki gurup da ANAP politikasında insanın yeri olmadığını iddia edebilirler. Etmediler mi? Çakışma içinde yeralan insan, bürokrat dahil, ne tür insandır acaba? Alelade *Lamark*'cılıkla ya da *Pavlov*'culukla insanların ekonomik koşullarını değiştirdiğimizde, bu insanlar değişecekler mi? Binlerce yılda oluşmuş kültürü yoksayma eğilimi, insanı dikkate alan bir davranış mıdır? Modern genetic'in, ethology'nin (sosyobiyoloji) vb. anlamaya çalıştığı insan nedir ki? Yoksa Anadolu insanı için hep *yabancısınız* ve hep *azınlıksınız*. Hükümet olsanız da. Formüller insan adına insansızdır. Tıpkı *'halk adına halka rağmen'*'de olduğu gibi. İkinci gurup için de *Williams*'ın sözünü hatırlıyorum. Ve bir soru soruyorum: Varsayalım ki ekonomi büyüdü, işsizlik biraz azaldı, enflasyon aşağılara çekildi; yurdumuz insanının varolma sorununa ışık getirilmiş olur mu? Yoksa her krizde bir Baba arayış yazgısı değişir mi?[12]

Osmanlının kızıl elması dışarıda değil kendi içimizdedir. Onu yani kendimizi fethedelim.

Sol parti program ilkeleri

Birinci ilke: *Demokratik Misak* oluşturma ilkesidir. Metod üzerine anlaşmadır bu. Bu, devleti, tarihi miras bürokratik ağından çıkartmadır. Politik ilişkilerin ekonomik ilişkilerle çakışmasını çözmek içindir. Bu basitçe kanunla ikisinin ayrıştırılması demek değildir. İkisini gerçekten birbirinden mümkün olduğunca libere etmektir. Sadece KİT'leri politik etkiler dışında tutalım demek bir şey değildir. Hernasılsa varlıklı olmuş sınıfların ağırlık koyduğu bir politik toplumla da bu olamaz. Politik toplumun gerçekten de demokratik genişlemesi sağlanmalıdır. Tekrar ediyorum; enternasyonal ideolojik özdeşleştirmeden kurtulma olanağı sağlanmalıdır. Yoksa, *"halk karar verir"* demek, sözde ve meşkuk bir deyim. Burada libere etmek sorunu, özel ve kamu mülkiyeti sorunun üstündedir. Demokratik misak, çakışmadan çıkma sözleşmesi ya da andıdır. Gelecekte milli bir koalisyon olacaksa, o buna dayandırılabilir. Dünkü partilerden ve bugünkülerden demokratik özlem taşıyanlar buna katılacaklardır. Bunu yeni bir yol arayışında olan SODEP de kabul etmelidir; programında iğreti ve tanımsız duran sivil toplum kavramına açıklık getirmelidir. Yoksa bana göre, gerçekten demokratik yol dışında kalır.

İkinci ilke: Birinci ilke ikinciyi belirlemekte bir araç olacaktır. Çakışmadan libere olmak, belli bir kişi, gurup ya da sınıfın ipoteğinde olamaz. Ama, özellikle emek sarfeden sınıfların dışında da olamaz. Emek sarfeden (çalışan) gurup ve sınıfların sivil toplumu kurma sürecini, kendi kişiliklerine gerçek bir yurttaş kazandırma süreci olarak yürütmeleriyle gerçekleşebilir. İşte, onlara ait örgütlerin demokratiklik ilkesi bu olmalıdır. Yoksa çevrisel döngü tekrarlanır, başkalarına ait türküler kendilerine kolay öğretilir. Unutmayalım ki bu gurup ya da sınıflar nüfusun çoğunluğunu oluşturur. KİT'lerin ve politikanın genel olarak libere oluşunun gerçek yolu budur. Bana göre, modern sivil toplum bu ağırlıkla kurulurken getirilmek istenen piyasa sisteminin sınırları ve onun aşılış biçimi ancak böyle belirlenir.

Üçüncü ilke: Bir bakıma Anadolu insanına yöneliktir ilk iki ilke. Bu birinci ve ikinci ilkeye uyularak toplum durumuna göre değiştirilip sağlıklı dönüşüm mekanizmaları üretilebilir. Eğer bu yapılacaksa üçüncü ilke şu olur: Geleceğe ait önerileri şimdiden bütünleyip (nihaileştirip) teleolojik biçimde ortaya atmamak. Diğer bir deyişle, gayeyi yaşantının bütününe salgılayıp, sonucu şimdiden sebep haline getirmemek. Geçmişin yanılgılarındaki tutsaklıktan kurtulma, geleceğe ipotek koyan yeni bir demir kozayı örmemeye bağlıdır. Açıklığa ihtiyacımız var.

Bitirirken, bugünün bir gerçeğini son bir söz olarak vurgulamak istiyorum. Buna dayanarak gelecek üzerine bir tablo çizebiliriz. Bugün mutlak yoksul evlerde milyonlarca çocuğun, sinirli, hırçın, problemli yetiştiği bir ülkedeyiz. Ben geleceğe o evlerden de bakmaya çalışıyorum. Siz bakmıyor musunuz? Ve *Yakup Kadri* üstadın "Sodom ve Gomore"sini tekrar okumaya gidiyorum.□

---

[1] *Montesquieu* Batıya has iktidar ayrışıklığının sadece bir aşamasına işaret etmiştir.

[2] Eğer yeni, akılcı bir İslam düşüncesi başlayacaksa *İbni Rüşd* yeniden değerlendirilmelidir. *"Üç Tehafüt Meselesi"* çözülmelidir. Ben kendi hesabıma bir çözüm önerebiliyorum.

[3] Salt militer karşıtı anlamında değil.

[4] İlk modern ayrışma İngiltere'dedir ve ilk sanayi devrimi de İngiltere'de olmuştur.

[5] *Hegel*'in politik yazılarında sivil toplumun savunulduğu da görülür.

[6] Japon Adası'nın kapitalist ilişkiler öncesi çok istisnai bir durumu vardır. (Sogun, Daimyo, Samurai gibi kurumlarıyla.)

[7] Yeni kitabımızla birlikte yayınlanacak, ne tuhaftır ki kitabın ismini koyan rahmetli *Kamil Kırıkoğlu*'ydu.

[8] İster istemez biyoloji içinde de cevap aradım.

[9] Belli bir dönemde Osmanlı sulhünün varolduğunu reddetmiyoruz.

[10] Tarihçi *Lord Acton* şöyle der: "Modern batı tarihi Türklerin batıya istilasıyla başlar."

[11] Son on beş yıl için bir rant hesabı yapmak istesek; şöyle ki sadece dövizlerin sanayicilere gerçek değerlerinin altında satılışıyla, tahvillerin anaparasının ve faizlerin aşınmasıyla, bankalardan alınan kredilerin bedava faizleri ana kredinin aşınmasıyla sağlanan rantları bulsak, acaba kurulu sanayiin değerinden az mı çıkar?

[12] *Freudgil* bir regresyon.

Gerçek aydın ahlâklı olmak zorundadır, Yarım-aydınsa ahlâklı geçinmek zorunda

*Demokrasinin yaşaması, gelişmesi; güçlü kurumlarıyla sivil toplumun kurulabilmesi, aydınların toplum içinde sağlam bir güvence sayılabilmesi için, yarım-aydınların, daha çok da yarım-aydın zihniyetinin, bu zihniyetin **gerçek**, çoğulcu demokrasiye taban tabana zıt düşen buyurgan, düpedüz totaliter karakterinin **durmadan** açığa çıkarılması, ele verilmesi, sorgulanması, üzerine gidilmesi gerek.*

ENİS BATUR

"Dibe çökerler devinim evrelerinde
Durgun dönemlerdeyse kurbağa pislikleri gibi
Yan yana omuz omuza bitişe bitişe
Suyun yüzüne yükselirler
Giderek renkleri koyulaşır
Avukattırlar
Günoğludurlar
Nilüferleri kararta kararta
Kalırlar orda."

Cemal Süreya

Sartre'dan yola çıkarak, aydının doğal *yeri* muhalefettir demiştim: İktidarda olanı da, iktidarda olmayı hedef alanı da gözaltında tuttuğu bu yerde yalnızdır aydın: Birileri adına, bir kesim adına, geniş kitleler adına değil kendi adına söz almaktadır orada. Yarım-aydını teşhis etmenin en sağlam yollarından birini bu oluşturur: Halk adına, işçi sınıfı adına, Müslüman cemaat adına, yeryüzü Türkleri adına sözcülük ederken, çoğu zaman kendi kendini o belirli toplumsal kesitin önderliğine *tayin* ettiğini görmez bile. Bu tür bir misyon için *seçilmiş* olma kaygısı da taşımaz: O "bilinçsiz", "körleştirilmiş" kitlenin kendinden menkûl temsilcisi olmayı yeterli sayar. Hangi kitleyi hangi ideolojik nedenlerle kendisine "teba" seçmişse, düşünsel zeminini oluşturan değerleri gerekirse eğri bir yoldan iktidara ulaştırmayı ana amacı görür yarım-aydın. Bunun için de, karşı görüşlerle yüzyüze gelmekten, onlarla karşılıklı etkileşim alanları kurmaktan, eleştirmek ve eleştirilmekten kaçınır: Taktik ve strateji, dürüstlük ve tutarlılıktan çok daha kıymetlidir yarım-aydının gözünde.

İşin kötüsü, yarım-aydın bunun böyle olduğuna ve başka türlü olamayacağına *inanır* çoğu zaman. Ayrıcalıklı bir toplumsal kimlik edinmenin en kestirme yollarından biridir bu ve gerçek aydının serüvenine göre çok daha konforlu, "rantabl" bir seçenek oluşturur. Gerçek aydın için aydınlanma sürecinin başı-sonu olamaz: Kendisine ışık tutmayı, evrimini, değişmeyi, gerekirse başkalaşmayı bir kaypaklık kipinde değil, bilgilenme sürecinin süreğenliğinde yaşar. Yarım-aydın, adı üstünde, aydınlanması bütünlenememiş, daha doğrusu aydınlanmayı sürdürmektense aydınlatmayı yeğlemiş kişidir. Yeterince aydınlandığına inandığı için, belli bir noktada dondurmasa bile iyiden iyiye yavaşlatmıştır bu süreci, "ışığını" başkalarına tutmaya bakar. Gerçek aydın kendisini durmadan aydınlatmaya çalışır oysa; bilir ki, aydınlanırken başkalarının karanlık bölgelerine, kendisine tuttuğu ışık daha güçlü biçimde yansıyacaktır.

Bu yaklaşım ilk aşamada, gündelik dildeki anlamıyla "idealist", hatta biraz "naif" gelebilir pek çok kişiye; aradaki *kesin* fark bütün açıklığıyla görünmeyebilir, bu kadarını söylemekle yetinilirse... Oysa, gerçek aydının aydınlanma sürecini kesintisiz biçimde sürdürme uğraşı yarım-aydını ürkütür: Bu sürecin genel hatlarında kısıtlanması, denetlenip boyutlarının indirgenebilmesi, başkalarına yansımasının engellenebilmesi için çeşitli önlemler bulup geliştirir. Gerçek aydının tutarlı bir eleştirel bilinç ardındaki yolculuğuna karşı yarım-aydın karmaşık bir yaklaşım sistematiği kurar: Savunma ve saldırı, yerine göre pısma ve haçlı seferi düzenleme biçimlerine dönüşür. Bir yerden sonra, taktik ve strateji herşeyden fazla önem kazanır ve yarım-aydının eyleme biçimi varoluş biçimiyle örtüşür.

Yarım-aydını burada da gerçek aydından ayırmak zor değildir: Aydınlanma sürecinin sürekliliği ve bu sürekllikle paralel biçimde geliştirme çabası verdiği tutarlığıyla gerçek aydın için *ahlâklı* olmak zorunlu, neredeyse morfolojik bir koşuldur. Yarım-aydın, varoluşunu sürdürmek adına, kaçınılmaz olarak *ahlâkçı* kesilmek zorundadır. Gerçek aydına karşı koyabilmek yolunda ahlâkçılığını büyük bir özen ve kesinlik duygusuyla besler: Güçlü kalabilmesi, iktidara giden yolun tıkanmaması "her yol mübah" mantığından hız almaktadır. Buysa, gerçek aydınla yarım-aydın arasında bağlayıcı önemde bir başka fark daha çıkartır ortaya: İlki ne ölçüde köktenciyse, ikincisi o ölçüde uzlaşmacıdır.

Yarım aydınların zaferi

Kapsamlı bir incelemeyle kanıtlanması gerektiğini bildiğim, öte yandan, burada öne süremeden edemeyeceğim bir görüş: Son yirmibeş yıl içinde, Türkiye'de, yarım-aydınlar gerçek aydınlara karşı ezici bir zafer kazanmışlardır. Bunun somut, elegelir sonucuyla yüzyüzeyiz nicedir: İktidara gelen siyasal gücün niteliği ne olursa olsun, bu gücün önünde (ille de karşısında değil) kurumsallaşmış bir aydın topluluğunun ya da aydınların belkemiğini oluşturduğu kurumların varolmadığı apaçık bellidir. Epeydir "entelijansiya"mızın gündeminde sihirli bir kelime olarak dolaşan "sivil toplum"lardan birinde tek bir yazarın, sanatçının, akademisyenin, avukatın, öğretmenin, bilginin "keyfî" sayılabilecek nedenlerle olmasa bile, oldukça bulanık hukuksal verilerle uğraşından, özgürlüğünden, kısacası "hak"larından men edilmesi sözkonusu edilebilir mi, bir düşünün. O uzaktan seyrettiğimiz "sivil toplum"larda Akademi, Baro, Yazarlar Birliği, Sendika gibi kurumlar demokrasiyi güçlü kılan, onun sürekliliği adına gerçek aydın tavrıyla ayakta tutulan, oturmuş, güçlü oluşumlardır: Doyurucu, sahici, hukuksal bir açıklama getirmeden bir kitabın dağıtımını yasaklayan, bir akademisyeni uğraşından uzaklaştıran, bir bilginin etkinliğini sekteye uğratan iktidarın karşısına o kişiler değil, onların doğal biçimde içleşmiş bulundukları kurumlar çıkar. Demiştik ya: Gerçek aydınlar *kendi* çıkarlarını, haklarını korumak için söz almazlar: Doğru, haklı gördükleri değer ve eylemler, emek ve görüşlerdir sahip çıktıkları.

Şüphesiz, bizde aynı "durum"un geçerli olmamasına yol açan pek çok özel ve genel neden vardır. Ancak, seçtiğimiz bağlamın içinde kalmaya özen göstermek gerekirse, aydınımızın kurumsallaşmış genel bir kimliğe, bu kimliğin gerektirdiği güce kavuşamamış olmasında *kendi içindeki kavgayı* hakkıyla verememiş olmasının payı sanıldığından da fazladır: Son yirmibeş yıl içinde gerçek aydınlar yarım-aydınlar karşısında, kurumsallaşma sürecini çatlatan bu güçlü asalaklar karşısında hemen hep azınlıkta kalmışlar, dahası, azımsanamayacak sayıda "potansiyel aydın"ın genç yaşta pısırıklığa, küskünlüğe yenik düşerek, ya da yarım-aydının egemen temposuna ayak uydurarak kurumsallaşma olanağını iyiden iyiye daraltmasına engel olamamışlardır.

Açık olalım: Yarım-aydınların kovmaya çalıştıkları özlü değerlerin savunulmasında, yerleştirmeye çalıştıkları kaypak, düzmece, yüzeysel değerlerin kovulmasında ba-

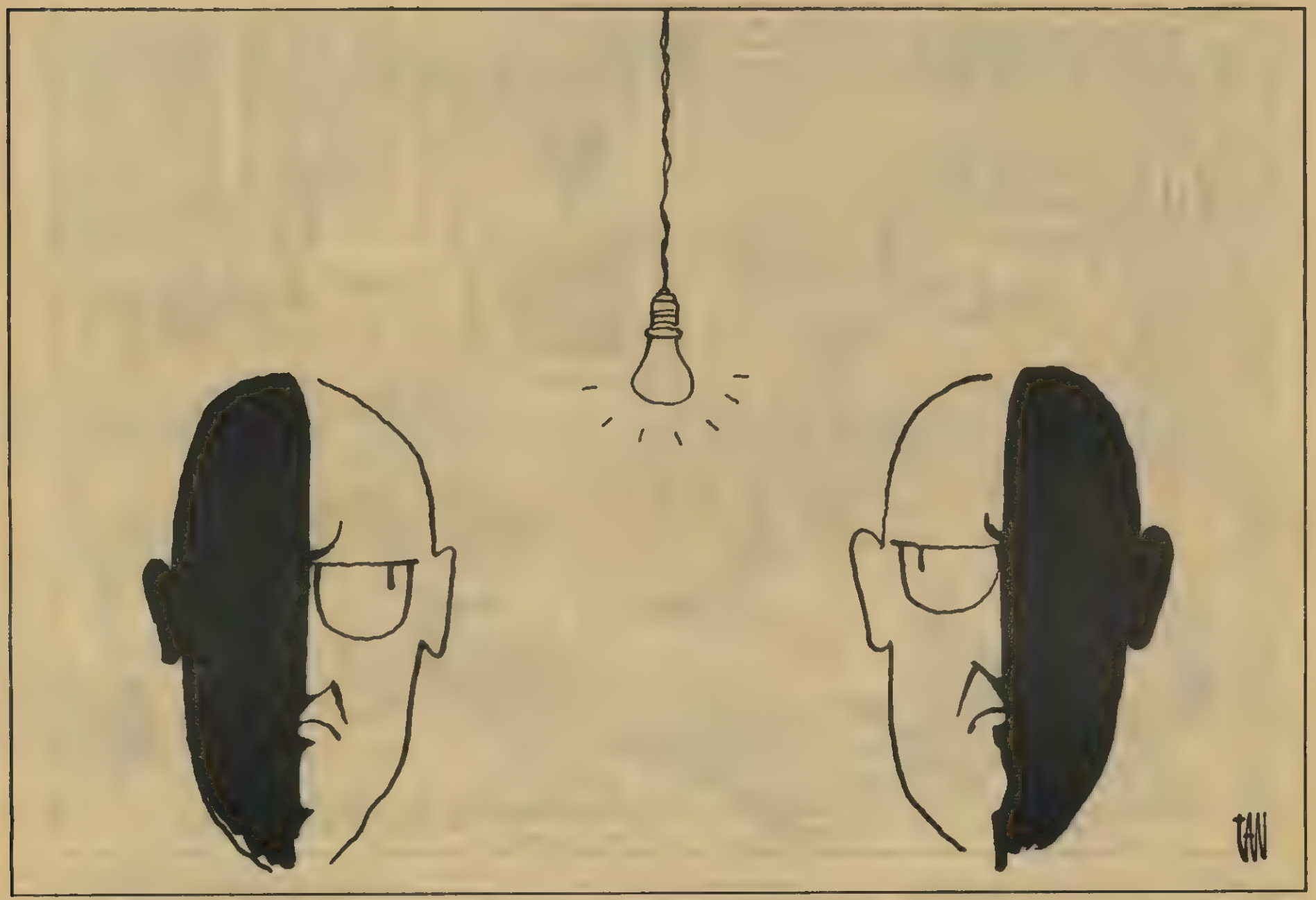

şarılı olamamıştır gerçek aydınlar. Ne olduğu ve neden bu kadar erdemli olduğu açıklıkla belirtilemeyen "toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı" adına yenilen sayısız herzeden birini anmak yeterli: Türkiye'de, birkaç yıl önce, bir derginin "bölmeli kafalı" yöneticisi, *Edip Cansever*'i şiirimize hiçbir özgün katkı getirmemiş, "bizden olduğu belli olmayan" (?) bir şair olarak nitelediğinde yer yerinden mi oynamıştır?

Siyasal anlayışında 'yerli model' meraklısı bir düşünür-politikacımız (!), *Lenin*'in bir kitabını çevirirken her "yurtsever" gördüğü yere "milliyetçi" yazdığı halde, binlerce muhtemel ceseti ardından sürüklemesine karşı çıkılmış mıdır? Bu örneğin sayısız örneği önünde, onca yarım düşünen kafa, strateji ve taktik adına yalan söylerken, yalan üzerine tez bina ederken köktenci bir eleştirel tavır getiren kaç kişi çıkmıştır?

Düşünce tarihinin evriminden habersiz, hayatı idealistlerle materyalistlerin arasındaki iman mücadelesi sanan, felsefenin ve bilimin abecesini aşmamış küstah, sığ, buyurgan kalfaların *Nietzsche*'yi, *Freud*'u, *Heidegger*'i, *Lévi-Strauss*'u, *Foucault* ya da *Sartre*'ı, inanılması güç bir bönlükle, inanılması güç çiğlikte sıfatlarla ele almasına neden prim verilmiştir? Neden *Marx*'ın *Proudhon*'u eleştiren kitabı çevrilip basılırken *Proudhon*'un kitabı, *Althusser*'in *John Lewis*'i eleştiren kitabı çevrilip basılırken *Lewis*'inki, çevrilip basılmamış; neden düşüncenin tek yanlı biçimde sergilenmesini sağlarken bir yandan da "diyalektik şampiyonu" kesilinmesine göz yumulmuştur?

Göstergebilim alanında uluslararası düzeyde ürün veren, kendi alanında yetkin ve yetkili bir kalem olduğu bilinen bir *Tahsin Yücel*'e karşı sözgelimi, tek kelime yabancı dil bilmeyen, *Stefan Zweig*'ın deyimiyle "evrensel kültürsüzlüğün temsilcisi" olmaktan öte bir özelliği olmayan süzme cahillere, hem de yabancı dil bilmeden ahkâm kesilmesi maddeten olanaksız bir alanda saldırgan, onur kırıcı yazılar yazdırtan "tolerans" hangi sindirimsizlikten, hangi bunaltma taktiğinden kaynaklanıyordu?

Lukacs gibi çağdaş düşüncenin en derinlikli kültür birikimine sahip kişilerinden birini "fraksiyoner" kaygılarla "hain" ilân eden kişioğlu neden kibarca uyarılmamıştı?

Neden "tabu"lar yaratılmasına göz yumulmuş, neden *Zekeriya Sertel*'e çıkışılmış; neden küçük bir parçası yeni günışığına çıkmış "Hatıralar"ından resmen "meteliksiz" öldüğü anlaşılan *Tanpınar*'ın ve benzeri durumdaki *Abdülhak Şinasi*'nin "bir eli yağda, bir eli balda" yaşamış, çünkü egemen güçleri desteklemiş yazarlar olduğu söylenmiş; neden *Orhan Veli yargılanırken* onun *"Yaprak"*taki dürüst, safkan aydın mücadelesi genç okurlarından yangından mal kaçırır gibi kaçırılmış; neden *Attilâ İlhan*'ın şiirini çözümlerken, ağzına alkol koymayan bir şairin imgelerindeki değişikliği, onun içkiye düşkünlüğüne maleden "bilim adamı"nın ağzına huni koyulmamış; neden *Orhan Şaik*'ce hırsızlıkları sergilenen "akademisyen"lerimizin hiçbir şey olmamış gibi "bilimsel etkinlik"lerini sürdürmelerine gülüp geçilmiştir?

Yarım-aydın kitlesi, gerçek aydının öne çıkarttığı değerlerin, bu değerleri barındıran titiz-emek ürünü yapıtların, onları yoğuran anlayışın benimsenmesini, yaygınlaşmasını engellemek için ahlâkçılığından hareketle oraya-buraya yaftalar yapıştırırken neden susulmuştur? Gerçek aydın, yarım-aydının konumuna bağlı olarak, maddeciliğe ya da manevîyata, ulusalhğa ya da millî olana, bilimsel gerçeğe ya da ilmî hakikata ters düştüğü gerekçesiyle, düpedüz kof, içi boşaltılmış bu ahlâkçı etiketlerin vurgusuyla hırpalanırken; yerine göre burjuva, kâfir, kozmopolit, eşcinsel, satılmış türü alabildiğine yüzeysel ve düzeysiz nitelemelerle köşeye sıkıştırılmak istenirken, neden ortak bir karşı-tavır alınamamıştır?

Yarım-aydın geride kalmadı

Yakın geçmişte, düşünce ve kültür yaşamımıza egemen olma yarışına girmiş çeşitli anlayışların, dünyagörüşlerinin getirip önümüze koyacağı sayısız yarım-aydın örneği vardır, tek geri dönüp bunlara bakacak gücü kendimizde bulalım. Bütün bunların geride kaldığını düşünebiliriz. Bütün bunların geride kalmış olduğunu düşünmemize yol açacak sağlam bir neden yok elimizde: Dün yaşananlardan, onları doğuran sapa tavırlardan uzaklaşmış olmamız için onlarla açık biçimde hesaplaşmamız gerek. *Ömer Madra*'nın *Yeni Gündem*'in geçen sayısında ele aldığı o "hayranlık" verici futbol başyazısının bir tıpkısını *Birikim*'in 13. sayısında (1976) bulabilirsiniz: Yarım-aydın perspektifi piyasadan kolay kolay kalkmayacaktır. Oysa, gerçek aydının dolaşımda kalması her zaman bu kadar kolay olmuyor: *Ataç*'ın, aydın olma sorunumuz üzerine yazdığı *"Prospero ile Caliban"*'ın 1961'den bu yana neden yeniden basılmamış olduğunu hiç düşündünüz mü? Bir talep yok çünkü. Hesaplaşmaya, aydın olmanın zorunlu kıldığı iç muhasebeye doğru bir yönlenme yok ortada. Üniversitede kalmayı becermiş "aydınlarımız" geçmişte Üniversiteyi, özerklik duygusunu becermiş aydınlarımız değil mi genellikle? *Hüseyin Batuhan*'ın 15 yıl önce yazdığı *"Üniversitelerimizin Akademik İçyüzü"* adlı nefis yazıyı *Yeni Dergi* koleksiyonunda bulup okusalar, bu kurumun yaşadığı depreme ne ölçüde yarım-aydın zihniyetinin önayak olduğunu, *Doğramacı* zihniyetine nasıl çeyrek yüzyıldır çağrıda bulunduğunu görebilirler şüphesiz ki. *Adnan Adıvar*'ın tam 30 yıl önce *Cumhuriyet*'te yayımladığı ve *"Hakikat Peşinde"* adlı kitabına da aldığı *"Muallimler ve Sakal"* başlıklı denemeyi bulup okusalar, neden aydın olamadıklarını, neden kitaplarının kapağına sakallı fotoğraflarını kondururken "kıl yönetmeliği"ne ayak uydurup nur yüzleriyle ortalıkta gezinmekten sakınmadıklarını belki anlayabilirler. Bunu istemiyorlar şimdilik: Bir derginin *"Aydınlar"* özel sayısına, Batılı aydının onurlu kimliğini ya da namus anlayışı açısından ayağına su dökemeyecekleri *Tevfik Fikret*'in direnişini serimleyen yazılar hazırlamayı yeğliyorlar. Bu yarım-aydın portreleri, bu bölük-pörçük verdiğim "tavır manzaraları" şunu unutturmamalı bize: Gerçek aydına, demokrasiye *temelde* inanılmadı yakın geçmişte, "sert" ideolojilere mutlak inanç adına prim verildi.

Bütün bunların geride kalmış olduğunu düşünmek için sağlam nedenler yok elimizde. Demokrasinin yaşaması, gelişmesi; güçlü kurumlarıyla sivil toplumun kurulabilmesi, aydınların toplum içinde sağlam bir güvence sayılabilmesi için, yarım-aydınların, daha çok da yarım-aydın zihniyetinin, bu zihniyetin *gerçek*, çoğulcu demokrasiye taban tabana zıt düşen buyurgan, düpedüz totaliter karakterinin *durmadan* açığa çıkarılması, ele verilmesi, sorgulanması, üzerine gidilmesi gerek.

Gerçek aydının, gerçek demokrasiye ters düşmekten başka bir korkusu olabilir mi? □

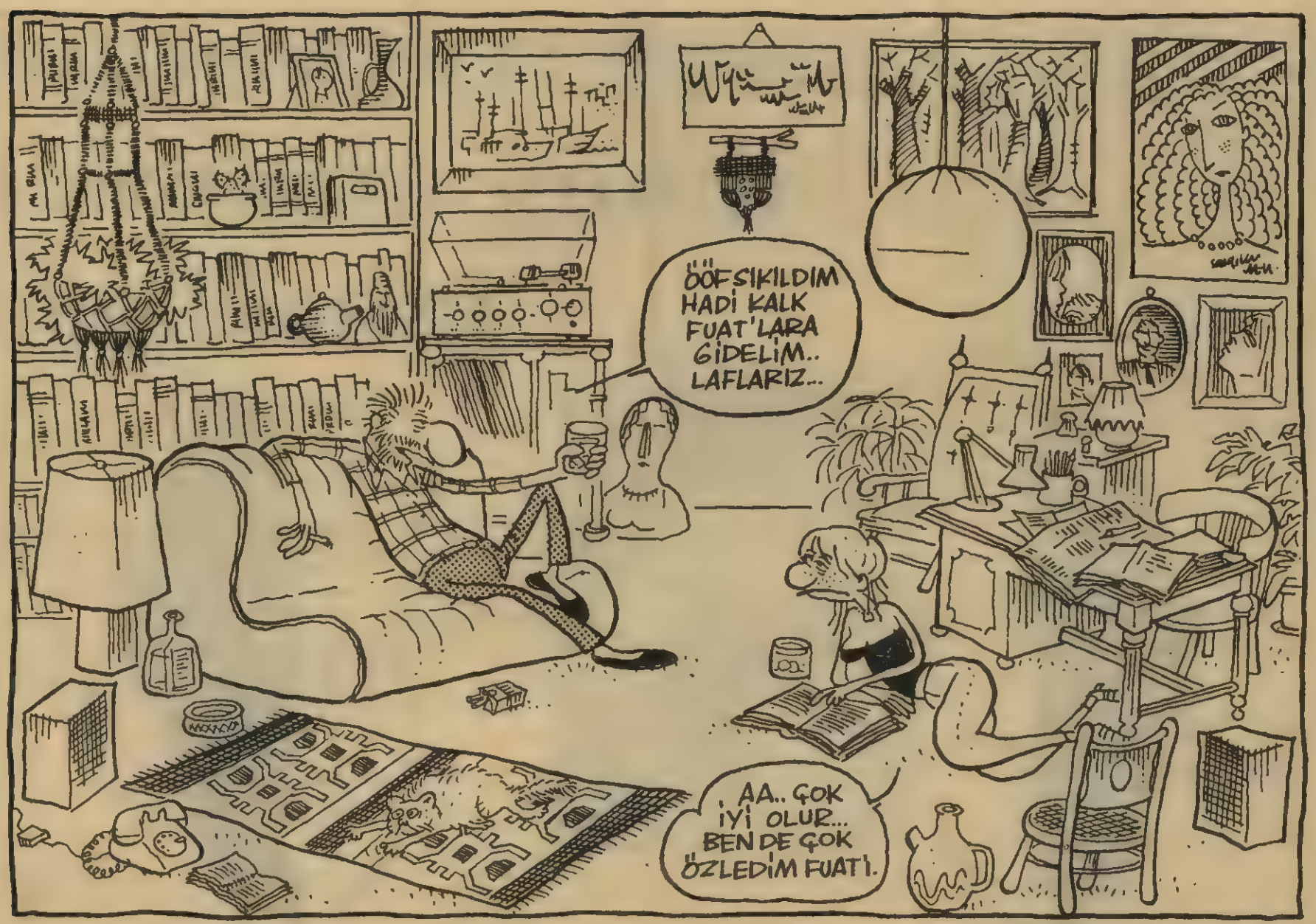
ÖÖFSIKILDIM HADİ KALK FUAT'LARA GİDELİM.. LAFLARIZ..
AA.. ÇOK İYİ OLUR... BEN DE ÇOK ÖZLEDİM FUAT'I.

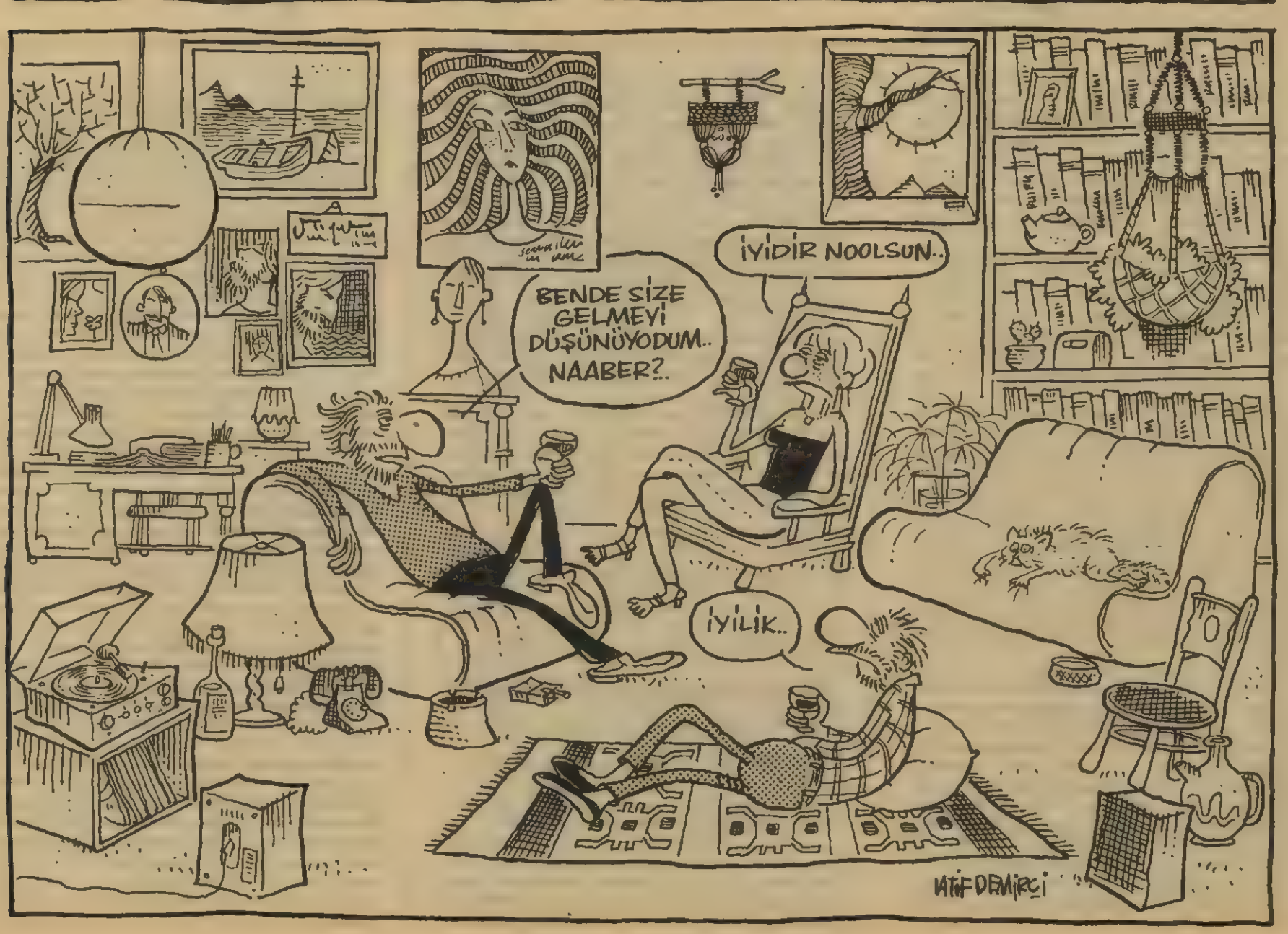
İYİDİR NOOLSUN..
BENDE SİZE GELMEYİ DÜŞÜNÜYODUM.. NAABER?..
İYİLİK..
ATİF DEMİRCİ

Yalnız "halk için" değil "halk tarafından" da

TBMM'nin bugünkü terkibine bakıldığında görülür ki, Meclis'te yeni bir çoğunluk oluşturulup hükümet değişikliğine gidildiğinde hükümetin Meclis dışından etkilenebilmesi olasılığı artmış olacaktır. Bu, bir bakıma, ülkenin siyasal kaderi üzerinde, fiilen, halk tarafından seçilmiş kimselerden çok atanmış nitelikte kimseler söz sahibi olabileceklerdir, demektir.

HASAN ESAT IŞIK

Geçtiğimiz ay içinde siyasal yaşamımızda beklenmedik gelişmeler oldu, bir yeni hükûmet modeli arayışı eğilimleriyle karşılaşıldı. Tam bu sırada Cumhurbaşkanının bundan böyle her ay TBMM'nde gurubu bulunan partilerin genel başkanlarını kabul etmeye karar vermiş oldukları da açıklandı.

Çoğulcu parlamenter demokrasilerde hükûmet değişikliği doğal bir olaydır. Hatta belki de bu yolla partiler uzun süre iktidarda kalmanın ister istemez neden olacağı yozlaşmalardan da korunabilmiş olurlar. Fakat bu görüşten hareket ederek *"hükûmet değişikliğinde her zaman yarar vardır"* da denemez. Sakıncalı hükûmet değişiklikleri de vardır. Parlamento'nun ve dolayısıyla halkın yönetim üzerindeki denetimi ve etkisini zayıflatacak, bu suretle Parlamento'yu siyasal yaşamın hukuken olduğu gibi fiilen de en üst, yetkili ve etkin kuruluşu olmaktan çıkarıp, bir tür dekor haline getirebilecek nitelikteki hükûmet değişiklikleri de bu sakıncalı değişiklikler arasındadır. Bilindiği gibi demokrasinin tanımlanmasında, yalnız *"Halk İçin"* değil *"Halk Tarafından"* ilkesi de vardır.

Hükûmetin özellikle bazı konularda tutumunu değiştirmesi ülke açısından çok yararlı olacaktır. Ayrıca, bilindiği gibi, aslında kişisel ihtiraslardan kaynaklanan iktidar değişikliği istekleri de daima ülke yararına bağlanarak ortaya atılır. Hükûmet ülke yararıyla bağdaşmayan tutumunu düzeltirse böyle çabalar da etkinliğini kaybetmiş olur, yapay hükûmet bunalımları yaratmak isteyenler başarılı olamazlar. Hükûmetin dikkatli olması gereken konular arasında *"geçim sıkıntısı"* ve *"Atatürkçülük"* konularının da önemli bir yeri vardır.

a) Geçim zorluğu gün geçtikçe hem daha ağırlaşmakta, hem de daha yaygınlaşmaktadır. Hükûmet, herhalde *"Ana Direk"* anlamına kullandığı *"Orta Direk"*in korunmasına özel bir dikkat gösterdiğini, sosyal adaletten yana olduğunu söylemektedir. İşsizlerin ve dar gelirlilerin içinde bulundukları görülen zor durum karşısında Hükûmetin daha sağlıklı bir *"orta direk"* tarifi yapmasının zorunluluğunu kabul etmek gerekmektedir.

Ülkemizin içinde bulunduğu koşullar bazı sıkıntılara katlanmamızı gerektirmektedir. Bu doğrudur. Fakat bu sıkıntı döneminde özveri, zaten çok büyük geçim sıkıntısı içinde olanlardan değil, daha çok hali vakti fena olmayanlardan ve özellikle büyük servet sahiplerinden beklenmelidir. Oysa yıllardır gelir dağılımında emeğin payı azalmaktadır. Bu, yarının huzursuzluklarına zemin hazırlayıcı, sağlıksız bir durumdur, giderilmelidir. Böyle bir ortamda hükûmet değişikliği girişimleri kolay taraftar bulur.

b) Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, kuruluşu sırasında benimsenmiş ve genellikle *"Atatürk ilkeleri"* diye tanımlanan bazı temel ilkeleri vardır. Bunlar zaman zaman inkâr edilmek veya yozlaştırılmak istenir. Bu da her defasında huzursuzluklara, yönetime müdahale eğilimlerine hatta müdahalelere neden olur. Şimdi de Hükûmetin ve iktidar partisinin davranışlarında Atatürk zihniyetiyle bağdaştırılamayacak eğilimlerle karşılaşılabilmektedir. Bunların en göze çarpanları arasında Ankara Belediyesinin *Lozan Meydanı, Abdi İpekçi Parkı* ve *Sıhhiye Meydanı*'ndaki anıtla ilgili kararları, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı gösterileri için seçilmiş olan kıyafetler ve TBMM arazisi içinde cami inşası girişimi sayılabilir.

Yerini kim alacak?

Denebilir ki Üniversiteler, TRT gibi tamamen Hükûmetin yönetiminde olmayan kuruluşların atamalarında da her zaman Atatürk zihniyetine itibar edildiği izlenimi alınamıyor. Bunun da bir gerçek olması iktidarın bu alandaki davranışlarını mazur kılmaz. Bu konu da, hükûmet değişikliği fikrinin benimsenip benimsenmemesinde önemli bir etkendir.

Bütün bunlara karşın, hükûmet değişikliği konusunu şu sırada gündeme getirmenin isabetli olacağı söylenemez. Hükûmet değişikliği için mevcut Hükûmetin tutumundan memnun olmamak yeterli görülmemelidir. Onun yerini alacak iktidar döneminde ülkenin nasıl yönetileceği aydınlığa çıkmış olmalıdır ve bu yeni yönetimin ülke için öncekinden daha yararlı ve demokratik olacağına inanılmalıdır.

TBMM'nin bugünkü terkibine bakıldığında görülür ki, Mecliste yeni bir çoğunluk oluşturulup hükûmet değişikliğine gidildiğinde Hükûmetin Meclis dışından etkilenebilmesi olasılığı artmış olacaktır. Bu, bir bakıma, ülkenin siyasal kaderi üzerinde, fiilen, halk tarafından seçilmiş kimselerden çok atanmış nitelikte kimseler söz sahibi olabileceklerdir, demektir. Böyle bir olasılıktan demokrasi, özgürlükler ve parlamenter rejim açılarından kaygı duymamak olanağı yoktur. Ayrıca, 6 Kasım seçimleri sonuçları da açıkca göstermiştir ki *halk, katiyen, atama yoluyla oluşturulmuş yönetimlerden yana değildir.*

Halkın *"seçilmiş yönetimleri"* *"atanmış yönetimlere"* yeğlemesi sayesinde Parlamento'ya seçilebilmiş oldukları inancında olan milletvekilleri Parlamento'nun ve halkın Hükûmet üzerindeki etkinliğinin azalmasına neden olabilecek Hükûmet değişikliklerine hiçbir zaman itibar etmemelidir. Hükûmet de yeni bir hükûmet arayışını mazur gösterebilecek bir tutum içine girmekten, girmişse bu tutumunda ısrardan dikkatle sakınmalıdır. Bu konuda aynı dikkat çoğulcu, özgürlükçü, parlamenter demokrasiden yana olan her kuruluş ve herkes tarafından da gösterilmelidir.

Çoğunluk güvence mi?

Hükûmetler için Parlamento'da rahat bir çoğunluğa sahip olmak, tek başına yeterli bir güvence değildir. Parlamento'da dayanılan çoğunluk sadece kendi partisince oluşturulmuş bir çoğunluk olsa da durum pek fark etmez. Böyle çoğunlukların bile beklenmedik bir anda çözülebildikleri yaşanarak görülmüştür.

Parlamento çoğunluğu konusu incelenirken bir nokta daha göz önünde bulundurulmalıdır: Bugünkü meclis çok olağanüstü koşullar altında oluşmuştur. Seçimlere tamamen yeni partiler ve yeni parti yöneticileriyle gidilmiştir. Ayrıca, parti kurulması aday saptaması ve seçim hazırlıkları işlerini çok kısa bir süre içine sığdırmak gerekmiştir. Ne partiler milletvekili adaylarını gereken dikkatle saptayabilme olanağını bulabilmişlerdir, ne de adaylar adayı oldukları partinin ilkelerini ve partideki yönetim zihniyetini gerçekten benimseyip benimseyemeyeceklerini gerektiği gibi anlayabilmişlerdir. Bu durumda kabul etmeli ki milletvekilleri yalnız iktidar hırsıyla değil, çok samimi duygularla da mecliste yeni guruplaşmalara gitme gereği duyabilirler.

Fakat bu koşullar altında bile meclisteki partilerin bütünlüğü büyük ölçüde korunabilir. Bunun yolu milletvekillerinin kişisel isteklerini yerine getirmeye çalışmak değil, tutarlı, halk tarafından benimsenebilecek bir politika ortaya koyabilmektir. Özellikle Hükûmet buna dikkat etmelidir. İktidarını halkın büyük çoğunluğunun çıkar ve beğenisine ülke boyutunda ve hakkaniyet içinde gitgide artarak gerçekleştirilecek sosyal huzur ve refah yolundaki çabalarına, özgürlükçü ortam yaratabilmekteki başarısına dayandırmaya özen göstermelidir. Din ve millet kavramları bunlarla hiçbir ilgisi olmayan gericilik ve ırkçılık duygularını birbirinden ayırmalıdır.

Hükûmetlerin etkinliği ve sürekliliği açısından Parlamento -Hükûmet ilişkileri de çok önemlidir. Hükûmetler Parlamento'ya sadece yetki kaynağı gözüyle bakmamalıdırlar, Parlamento'dan yalnız sundukları yasa tasarılarının onaylanmasını veya Hükûmete yasa gücünde kararname çıkarma yetkisi verilmesini beklememelidirler, Parlamento'nun itici ve yaratıcı gücünden de yararlanmaya önem vermelidirler. Bu nedenle Hükûmetler meclisle hem kendi parti grupları içinde, hem komisyonlar ve özel toplantılar aracılığıyla meclisin tümüyle etkin bir işbirliği içinde olmalıdırlar. Dışpolitika açısından da bu çok önemlidir. Bu çalışmalara koşulların özelliği nedeniyle Meclis dışı kalmış fakat yerel seçimlerde oldukça yüksek düzeyde oy almış olan partilerin de katılabilmeleri düşünülmelidir.

Hükûmetler için iktidarlarının en sağlam güvencesi ülke sorunlarını sağlıklı şekilde çözümlemede gösterecekleri başarıdır. Bu nedenle Hükûmetler hangi ekonomik ve sosyal eğilimde olurlarsa olsunlar politikalarını akılcı ve çağın gelişme düzeyine uygun kıstaslara oturtabilmelidirler. Ülke yönetiminde gerekli başarıyı gösteremedikleri halde bazı sakıncalı eğilimlere ödün vererek veya bazı güçlere dayanarak yapay yollarla iktidarda kalınamayacağı açıktır. □

Tarihsiz bırakılan toplum lidere sığınır, kolayca şartlandırılır

"Cumhuriyet'in ilk kuşağı, tarihin ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının kâbusunun tüm yükünden arındırılmış olarak yetiştirilmek istendi ve yetiştirildi de. Yeni bir toplumun, Cumhuriyet'in insanı en kolay geçmişi unutturularak, geçmişi kötülenerek, geçmişinden utandırılarak yetiştirilebildi. Cumhuriyet'in altmış yılı sonunda bırakın orta yaşlı ya da yaşlı bir kuşağı, bir yetişkin kuşak dahi ortaya çıkmamıştır. Bu kuşaklar genel olarak çocuk gibi belleksiz ve geçmişsiz davranmış ve sürekli değişen ve sık sık birbirleriyle de çelişen simgeler ve özdeşimler peşinde koşmuşlardır."

GÜNDÜZ VASSAF

Bireyler gibi toplumları da birçok açıdan incelemek mümkün. Bir inceleme ne kadar çok açıdan yapılırsa bütüne ilişkin görüşümüz de o kadar kapsamlı olur. Herhangi bir toplumu tüm boyutlarıyla anlayabilmek istiyorsak, tek tek çeşitli incelemelere ilişkin bilgi sahibi olmamız gerekir. Son yirmi yılda Türkiye'yi açıklamayı amaçlayan iktisadi, tarihi ve siyasi birçok ciddi ve kapsamlı araştırma yapıldı. Ancak Türkiye'ye ilişkin tartışmalarda altyapısal ve onun yansıması olarak da siyasal çözümlemelere ağırlık verilirken, insan unsurunun rolü sohbetler dışında hemen hemen hiç ele alınmadı. Kuşkusuz bunda Türkiye'deki bazı sosyal bilim dallarının fakirliğinin önemli bir yeri var: Ekonomi, tarih ve siyaset bilimindeki araştırmaların zenginliğine karşın sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi bilim dallarında kendi insan ve toplumumuzu inceleyen çok az araştırma ve kitap var. Bu yazı bir ilk deneme niteliğinde.

Cumhuriyet kuşaklarının psikolojisinin bazı özelliklerini incelemeyi amaçlıyor. Bu denemenin güncel bir nedeniyse, hemen herkesin 12 Eylül'den bu yana yapılan referandum ve son iki genel ve yerel seçimdeki seçmen davranışları, yani insan unsuru karşısında şaşırmış olması.

Türkiye Cumhuriyeti'nin imparatorluktan ulus-devlete geçmiş diğer ülkelerden kanımca farklı bir özelliği var; batıdan doğuya, İngiltere'den Japonya'ya kadar imparatorluk geçmişi olan ülkelerin insanları tarihleriyle bağlarını sürdürürken, Türkiye çok kısa bir geçmişi olan Amerikan toplumunu anımsatıyor. Benzetmenin başlıca dayanağı her iki toplumda da bireylerin bugünü değerlendirmeleri ya da yarını düşünmeleri, geçmişi, yani tarihi genellikle hesaba katmamaları. Bunu Amerika açısından anlamak kolay, çünkü Amerika neredeyse tarihsiz bir toplum. Tarihi olmadığı ölçüde de emperyalist dış ve tutucu iç politikasının dayattığı süreklilik dışında halkı değişmeye açık, pragmatik, yeni akımlarla, modalarla kasıp kavrulan bir toplum olmuş. Çağımızda giyimden edebiyata kadar birçok yeni akımın Amerika'dan çıkmış olması kuşkusuz yalnızca Amerika'nın kapitalist yapısı ya da teknolojik üstünlüğüyle açıklanamaz.

İmparatorluk geçmişi olan Fransa, Japonya, İngiltere gibi ülkelerin insanlarıysa tarihin yükünü yaşayan toplumların insanları. Bugünün geçmişin ışığında değerlendirildiği, geleceğe geçmişin ışığında yaklaşıldığı yerler. Türkiye'nin bu ülkelerden farkı ve bir anlamda Amerika'ya benzemesinin nedeni, Cumhuriyet öncesi tarihin toplumun bilincinden silinmiş olması. Cumhuriyet kuşaklarının hiç geçmişi olmayan yeni doğmuş bir çocuk gibi yetiştiğini ya da yetiştirildiğini görüyoruz.

Geçmiş bilgisi ve bilinci yok oldu

Cumhuriyet kuşakları geçmişi olmayan bir çocuk gibi yetiştiği ölçüde birçok davranışı açısından çocukların psikolojik özelliklerini gösteriyor. Kuşkusuz *Fatih Sultan Mehmed*'in ordularının 1453'te İstanbul'u fethettiği bilinir ve bununla övünülür de. Ancak bir çocuğun babasının adını, doğum yerini ve tarihini, mesleğini bilmesiyle babasının huyunu suyunu bilmesi ve özellikle kendisini babasıyla özdeşleştirmesi, kendi davranış ve emellerini babasına göre ayarlaması bambaşka şeyler. Bir toplumun kendi tarihine ilişkin bilgisiyle bilinci de ayrı şeylerdir. Tarih bilinci ancak tarih bilgisi üzerine kurulabilir. Ne var ki Cumhuriyet kuşaklarının 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bir tarih bilinci olmadığı gibi, tarih bilgisi —ki geçmiş olayların yüzeysel bir şekilde ezberlenmesi değil— olup olmadığı bile tartışılabilir. Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de yetişen kuşakların giderek geçmişe ilişkin bilgisi ve daha da önemlisi bilinci yok oldu.

Cumhuriyet'in ilk kuşağı, yani yeni doğmuş çocuk, tarihin ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının kâbusunun tüm yükünden arındırılmış olarak yetiştirilmek istendi ve yetiştirildi de. Yeni bir toplumun, Cumhuriyet'in insanı en kolay geçmişi unutturularak, geçmişi kötülenerek, geçmişinden utandırılarak yetiştirilebildi. Cumhuriyet'in yeni simgelerinin topluma benimsetilmesi için geçmiş kültür ve tarih mirasının simgeleriyle birlikte ortadan kaldırılması gerekli görüldü. Batı'yla özdeşleşen, Batı kalıp ve davranış biçimlerini benimseyen ve bütün sarsıcı yeniliklere karşı güvenlerini bir baba gibi bağlandıkları *Atatürk*'ten alan bir kuşak yetiştirildi Türkiye'de. Bu ilk kuşağın ne denli *Atatürk*'ün çocuğu olduğunu, ne denli *Atatürk*'e kendilerini her tehlike ve kötülükten koruyan bir baba gibi baktığını 10 Kasım 1938'i yaşayanlar ve o güne ilişkin belgeler gösteriyor. Toplumun *Atatürk*'ün ölümü karşısındaki tepkisi aynen çok ufak yaşta babasını kaybeden bir çocuğun özelliklerini yansıtmakta. Osmanlı toplumu bir padişah ölünce, zaman zaman olaylı da olsa, yerine bir yenisinin geçeceğini bilir, hanedanının sürekliliğinden ve yüzlerce yıllık tarihin derinliklerinden gelen bir güven duyabilirdi. Cumhuriyet'le Osmanlı arasındaki bağ birdenbire koparılarak yetiştirilen ilk kuşak için Cumhuriyet'in ve kendi toplumsal varlıklarının ana simgesini, *Ata*'larını kaybetmek çok sarsıcı bir olay oldu.

Şevk ve inançtan yasaklar dönemine

Atatürk'ün ölmesiyle ortada kalan çocuğu bir başka baba, kimilerince üvey baba olarak da algılanan *İsmet İnönü* devraldı. Üvey babayla ve geçen süre içinde çağdaş uygarlık düzeyine de erişilememesiyle birlikte, çocuk belleğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında yer eden inançlar da sarsıldı. Zamanında kitlesel şevk ve inançla benimsenen düşünceler giderek artan bir ölçüde korku ve yasakla yaşatılır oldu. Cumhuriyet'in birinci kuşağı küsüp ve küstürülüp giderek yapaylaşır ve yaşlanırken, ikinci kuşak *Milli Şef*'in yasaklar ülkesinde yetişen bir kuşak oldu. Nitekim ergenlik çağına varır varmaz bu kuşak, her ergenin yaptığı gibi babasına isyan etti ve onu devirerek *Adnan Menderes*'i iktidara getirdi.

Tüm bu değişimlerde toplumun psikolojisi açısından belirleyici olan, topluma kurumlardan çok kişilerin, yani liderlerin egemen olması. Kanımca bunun önemli bir nedeni de toplumun geçmişle bağını koparmış olması ve tüm olaylar karşısında iktidardaki lidere göre, ya da onun kanadının altında yerini almasıdır. *Cumhuriyet dönemindeki liderler, genellikle Osmanlı dönemindeki padişahlara göre daha mutlakçıdırlar* - topluma siyaset dışında da egemen olmaları, topluma yeni yönler verebilmeleri açısından. Bu, liderlerin yasal gücünden çok, Cumhuriyet'le birlikte birçok alanda kurumsal sürekliliğin ve kültürel geleneklerin ortadan kaldırılmasından kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet'le toplumu denetleyen, toplumun davranışlarını yönlendiren, dinî, meslekî, kültürel kurumlar ortadan kaldırılmış, tüm bunların yerine resmi literatürde *Edebi* ve *Milli Şef* sıfatlarıyla anılan liderler gelmiş, toplumun tüm kurumlarını denetleyen tek güç, lider olmuştur. Yeni kuşaklar davranışlarına yön verebilmek, düşüncelerini ayarlayabilmek için giderek lidere bakar olmuşlar, giderek lidere teslim olmuşlardır. Bu psikolojik yorum, kapıkulu geleneğinin süregeldiği iddiası dışında bir anlam taşımaktadır. Lidere teslim oluş korkudan ya da kapıkulu geleneği doğrultusunda itaatten çok, geçmişin silinip süpürülmesinden ve tek özdeşleşilecek simgenin rehber niteliğindeki *Ebedi* ve *Milli Şef* olmasından kaynaklanmaktadır. Şeflerin etki alanı Cumhuriyet kuşaklarının hukuk düzeninden, günlük yaşantılarındaki müzik ve giyime kadar genişlemiştir. Çok kısa zamanda eski düzeni altüst edilen, geçmişi yok edilen toplum, yeniliklerle birlikte lidere bir çocuk gibi sarılmış, ona her şeyi yönlendiren ve açıklayan bir rehber olarak bakmıştır.

İkinci kuşak, yani *İnönü* döneminde yetiştirilen ve *Menderes*'le birlikte ergenlik çağında iktidara gelen kuşak, otoriter bir babaya karşı isyankâr bir genç gibi davrandı. Babanın yasakladıklarını yasallaştırmak istedi. Tüm bunları yapmak isterken, o da yer yer baba kadar haşin ve otoriter davrandı. Babasına tepki gösteren evlât onun yöntemlerini benimsedi. Başka bir deyişle Türkiye çok partili sistemde yeni bir tek parti dönemi yaşadı. Artık Cumhuriyet kuşakları değişimi o denli benimsemiş ve geçmişi o denli yadsımıştı ki, Osmanlı tebaası olarak yetiştirilmiş olan yeni Cumhurbaşkanı *Celal Bayar*, Türkiye'yi bir "Küçük Amerika" yapmak istediklerini bile söyleyebiliyor ve bu istek geniş bir kitlenin özlemi olarak günümüze dek süregeliyordu.

Kimlik krizi

Bundan daha öteye, yani bugüne doğru topluma ilişkin psikolojik çözümlemeler yapmak güçleşiyor ve bireyselleşiyor, çünkü 1946'dan itibaren benim de bir birey olarak yaşadığım bir süreç içine girmiş oluyoruz. İnsanın kendi yaşadığı süreci tarih olarak değerlendirmesiyse kalkışamayacağım bir şey.

Ancak Cumhuriyet kuşaklarıyla başlayan ve günümüze dek süregelen bazı genel eğilim ve psikolojik özellikleri belirtmek mümkün.

Kanımca yukarıda örneklerden de görüldüğü gibi Türkiye'deki kuşaklar Cumhuriyet'ten bu yana sürekli bir çocuk-ergenlik çağı arası bir psikoloji içinde yetişmişlerdir.

Nitekim, Türk aydınının Cumhuriyet'ten bu yana süregelen kimlik krizi ve her kuşakla yeniden gündeme gelen, "Doğu'ya mı? Batı'ya mı? Biz nereye aitiz?" gibi tartışmalar buna bir örnek olarak gösterilebilir. "Ben kimim?" kimlik krizi, ergenlik çağında bir gencin kimlik krizidir. Altmış yıldır aynı tartışmalar her yeni kuşakla gündeme getirilmekte, her yeni kuşak ergenlik çağındaki bir genç gibi yeniden kimliğini aramaktadır.

Cumhuriyet'in altmış yılı sonunda bırakın orta yaşlı ya da yaşlı bir kuşağı, bir yetişkin kuşak dahi ortaya çıkmamıştır. Bu kuşaklar genel olarak çocuk gibi belleksiz ve geçmişsiz davranmış ve sürekli değişen ve sık sık birbirleriyle de çelişen simgeler ve özdeşimler peşinde koşmuşlardır. Kuşkusuz bu, kuşakların bir özelliği olduğu kadar, iktidarların toplumdan, yani, yeni yetişen kuşaklardan beklentisi de olmuştur. Neredeyse düzenli bir şekilde her on yılda bir yenilenen iktidarlar, geçmişle bağların kopmasını ve iktidarlarının simgeleri doğrultusunda yeni kuşaklar yetişmesini istemişlerdir. Böylece geçmiş iktidarların simge, inanç, slogan ve liderleri sürekli silinmiş, kötülenmiş ve unutturulmuş ve yeni yetişen kuşaklar geçmişten bilgisiz ve bilinçsiz olarak yetiştirilmek istenmişlerdir. Bu eğilim yeni kuşakların yetişmesinde en etkin olan eğitim sistemine ve özellikle ilkokullara sürekli yansıtılmış ve her dönemsel iktidar değişikliğiyle okul kitaplarındaki *Cumhuriyet Tarihi*, eski simgelerin silinmesi, yeni simgelerin yeralmasıyla ele alınmıştır. Özellikle ülkemizde yaşayan insanların büyük çoğunluğunun ancak ilkokulu bitirdikleri ve ilkokul bilgisi dışında en önemli bilgilenme ve bilinçlenme araçlarının genellikle özerk olmayan, iktidar ve devlet denetimindeki radyo ve televizyon olduğu gözönünde tutulursa, yeni kuşakların ne kadar kolay yönlendirilebileceği ortaya çıkar.

Böylece bir yandan 1960'tan bu yana her on yılda bir, bir önceki kuşağın geçmişi unutturulurken bir yandan da bütün yönetimlerin ortak paydası olarak Cumhuriyet'le Osmanlı arasındaki kopukluk sürdürülmüştür. Başka bir deyişle bir yandan Cumhuriyet kuşakları arasında dahi süreklilik sağlanamazken ve hatta Cumhuriyet'in varoluş nedenleriyle kuruluşunun tarihi unutturulurken, diğer yandan da Batılılaşma süreci içinde 600 yıllık imparatorlukla olan bağ giderek daha da kopmuştur. Hem kısa vadeli geçmişle, hem de uzun vadeli geçmişle kopuş sonucu Türkiye'de ortaya çıkan son kuşaklar bir anlamda en kolay yönlendirilebilen kuşaklar olmuşlardır. 1960'lardan bu yanaysa Türkiye çoğulcu bir toplum görünümünden çok, parti ve dernek liderleri çeşitlemesine sahne olmuş, giderek gençleşen kitleler liderlerinin söz ve tavırlarına göre kendilerini ayarlamışlardır. Toplumdaki liderler çeşitlemesiyle hepsi liderlerinden güç alan bu kuşaklar, geçmiş davranışlarıyla çelişkili de olsa yeni yeni liderler çerçevesinde birleşmekte güçlük çekmemişler ya da ilkelerine bağlı kalmaktansa günün koşullarına göre oluşan akım ve düşüncelerin temsilciliğini üstlenmişlerdir. Toplumun bu özelliği çoğu aydınlar için geçerli olmakla birlikte kimi aydınlar da topluma ya da "halka" küsmüş, kimi iktidardan düşen ve aranmayan politikacılarsa daha da ileri giderek zaman zaman halkı ihanetle suçlamışlardır. 12 Eylül'den sonra eski hareket ve düşünce akımlarının bıçak gibi kesilmesi yeni rejmiin aldığı önlemler ve yeni siyasal dengeler kadar ortaya seçeneksiz ve tek bir liderin çıkmasından kaynaklanmaktadır. Gene lider ve onun belirlediği seçeneklerle özdeşleşilmiştir.

Şartlandırma kolaylığı

Geçmiş ölçü alınmadığı ya da geçmişin ölçüsü geçmişin unutturulması olduğu sürece yeni kuşakların da bir çocuk gibi, ancak günün koşullarını belirleyen simgeler çerçevesinde yönleneceği ortadadır. Bu özellik gözönünde tutulduğunda kısıtlayıcı koşullar altında yapılan referandum ve seçimlerin de bir ölçüde yansıttığı gibi, toplumun bir elbise değiştirme rahatlığıyla, eski simgeleri atması ve aynı kolaylıkla yeni yeni simgeler benimsemesine şaşmamalıdır. Aynen bir çocuğun kendine güven ve emniyet veren simgeleri benimsediği ve onlara itaat ettiği gibi.

Türkiye'de eğitim düzeyinin düşüklüğünü ve ezberci bir sisteme dayandığını, kısmen pahalılık sonucu ne kadar çok insanın gazete bile okumadığını düşünürsek, reklam ajanslarının Amerikan psikolojik yöntemleri de kullanarak ne kadar çok insanı, ne kadar kolay bir şekilde etkileyebilecekleri ortadadır. Nitekim iktidar partisi bu yöntemleri bilinçli ve programlı bir şekilde kullanmaktadır. Günümüz basın ve diğer kitle iletişim araçları üzerine getirilen ve çoğulcu düşünceyi sınırlayan yasalar ve çeşitli kurumların uyum yatkınlığı da gözönünde tutulursa yeni değerler ve simgeler çerçevesinde, yeni genç kuşakları şartlandırmanın kolaylığı daha da ortaya çıkacaktır.□

Batı sisteminin rutininde Avrupa Solu

"1980 yılları başında Avrupa solu içinde ilginç bir bölünmeye tanık olundu. Bir tarafta uzun zamandan beri iktidarda olmanın yıprattığı Kuzey Avrupa sosyal demokrasisi geri çekilirken, diğer tarafta yıllardır muhalefette kalmış Akdeniz sosyalistleri iktidara geliyorlardı... Ancak iktidardaki Güney Avrupa sosyalistlerinin iktidarlarını uzun süre koruyacakları şüpheli. Kuzey Avrupa ve İngiltere'yi 1970 sonlarında saran muhafazakâr eğilimin Avrupa'nın güneyine de yayılması sözkonusu."

AHMET İNSEL

Avrupa Parlamentosu seçimlerinin yenilendiği bir sırada bu ülkelerdeki sol hareketlerin bir dökümü yapıldığında çıkan bilanço, 1970 yıllarındaki gibi parlak değil. Yaşadığımız dönemle kıyaslayınca 1970 yılları Avrupa solunun altın çağı olarak gözüküyor. Hemen her Avrupa ülkesinde genişleyen bir sol seçmen kitlesi, Almanya'da, İngiltere'de, İskandinav ülkelerinde, Belçika ve Hollanda'da iktidarda olan sosyal demokrat partiler ve solun etkinliğinin hızla arttığı Fransa, İtalya. Buna İspanya, Yunanistan ve Portekiz'de diktatörlüklerin devrilmesiyle başlayan süreçleri de ilâve edersek, daha iktisadî bunalımın kendini ciddî şekilde hissettirmediği 1973/78 yıllarını, Avrupa sol hareketlerinin zirveye doğru tırmandıkları dönem olarak tanımlamak mümkün. Bu dönemin sonunda solun yükselen dalgasının kırıldığı ve tüm Avrupa'yı kapsayan genel eğilimin yerini daha bölgesel gelişmelere bıraktığını gözledik. İngiltere, Almanya, Danimarka, Belçika, Norveç ve Hollanda'da kısa aralıklarla sosyal demokrat partiler iktidarı kaybederlerken, Fransa'da sol koalisyon İspanya ve Yunanistan'da sosyalistler, İtalya'da sosyalist *Craxi* yönetiminde laik merkez-sol koalisyon iktidara geliyorlardı.

İsveç'te sosyal demokratların iktidardan düşüp hemen ardından 1982'de yeniden hükümete gelmelerini hariç tutarsak, 1980 yılları başında Avrupa solu içinde ilginç bir bölünmeye tanık olduk. Bir tarafta uzun zamandan beri iktidarda olmanın yıprattığı Kuzey Avrupa sosyal demokrasi (buna bir ucundan İngiliz İşçi Partisi'ni de ilâve edebiliriz) geri çekilirken, diğer tarafta yıllardır muhalefette kalmış Akdeniz sosyalistleri iktidara gelivorlardı.

Ancak iktidardaki Güney Avrupa sosyalistlerinin iktidarlarını uzun süre koruyacakları şüpheli. Kuzey Avrupa ve İngiltere'yi 1970 sonlarında saran muhafazakâr eğilimin Avrupa'nın güneyine de yayılması söz konusu. Bu yükselen muhafazakâr eğilim karşısında, Avrupa sosyal demokrat partilerini bir araya getirip, içlerinde çoğunun iktidarda olmasından güç kazanacak *Avrupa Sosyal Demokrat/Sosyalist Enternasyonali* kurma projeleri bütünüyle unutuldu. Gerçi *AET ülkeleri Sosyalist Partileri Birliği* kuruldu ve şu anda başında Hollandalı sosyalist *Den Uyl* varsa da, 14 sosyalist partisini birleştiren bu "örgütün" varlığı birkaç protokoler bildiri yayımlamanın ötesine geçmedi. Bunun yanında, Alman ve İngiliz sosyalistlerinin ağırlıkta olduğu *Sosyalist Enternasyonal* de bu duraklama döneminde aktüalite ve gücünü hissedilir derecede kaybetti.

Komünist cephe dağıldı

Sadece sosyalistler cephesinde değil, Avrupa komünizmi cephesinde de 1977/78 yıllarında kırılan dinamik çok şeyi değiştirdi. Batı dünyasının en güçlü komünist partisi olan *İtalyan Komünist Partisi*, 1972'de imzalanan ortak sol programını bir kenara atmak için 1977'de sosyalistlerle yarışan Fransız komünistleriyle ilişkilerine belli bir mesafe koyuyordu.

Avrupa komünisti cephe dağılırken, sosyalistler karşısında etkinliklerini büyük ölçüde yitiren İspanyol komünistleri de tarihlerinin dönüm noktalarından birini yaşadılar. Avrupa komünizminin ilk savunucularından *Santiago Carillo* parti içi demokrasiye ters düşen tutumum nedeniyle Aralık 1983 kongresinde sekreterlikten uzaklaştırıldı. Aslında *Carrillo*'nun yönetimden düşmesinin altında yatanlar SBKP'yle yakından ilgili. Son zamanlarda İspanyol komünistleri içinde Sovyetler Birliği'ne yakın bir kesime dayanarak genç ve güçlü Avrupa komünistlerini ve eski arkadaşlarını ekarte etmeye çalışan *Carrillo*, bu uğraşından yenik çıktı. Aynı kongrenin sonunda SBKP yanlıları partiden ayrılıp, birkaç ay sonra, Sovyetler Birliği'nin harareti desteklediği yeni bir parti kurdular.

SBKP'nin benzer bir *"ortalık karıştırma"* operasyonunu İtalya'da izledik. Onursal bir konumu olan *İtalyan Komünist Partisi* genel başkanı "eski tüfek" *Luigi Longo*'ya dayanan bir grup SBKP yanlısı, *Amondolo* başkanlığında partilileri *Berlinguer*'e karşı harekete geçermeyi denediler, ama başarısız kaldılar. Geçen mayıs ayında 20. kongresini yapan *Finlandiya Komünist Partisi'nde de Sovyetler Birliği'ne yakın azınlık, merkez komitesinden atıldı. SBKP'nin açık ve sert biçimde eleştirdiği "Finlandiya türü uzlaşma"* tezinin savunucusu yeni genel sekreter *Aitamurto*, komünistlerin 1982'de ayrıldıkları hükümete dönmeye hazır olduklarını belirtti. Ama SBKP'ye yakın olduğu ölçüde ülke içinde önemi olan *Finlandiya Komünist Partisi*'nin, Moskova'nın gözünden düşünce yüzde 10'u biraz aşkın oylarıyla iktidara katılabileceği şüpheli.

1980 yılları Fransız, İspanyol komünist partileri için marjinalleşme eğiliminin arttığı yıllar olabilir. FKP'nin oy oranının yüzde 20'lerden yüzde 15'in altına düştüğü, İspanyol komünistlerinin yüzde 10'un altında oy alabildiği, Italyan komünistlerinin yüzde 30 barajında takılıp kaldıkları yeni bir siyasî döneme girdik. Bu gelişim sonunda, oy gücünü saklayabilen *Portekiz Komünist Partisi*, Batı dünyasının oy oranı en yüksek ikinci komünist partisi oldu.

Batı Avrupa'da etkinlikleri artan hareketlerse muhafazakârlar ve geleneksel sol söylemi reddeden, ama sol seçmenlerin tahayyüllerinde yankılar uyandıran yeşiller, radikaller gibi hareketler. Bu hareketlerin bir kısmını, Fransa'da olduğu gibi, sosyalistler iktidara gelirken yanlarına çekmeyi başardılar. Ama iktidarlarının sonunda bunların desteğini yeniden alabilecekleri şüpheli.

Bu yeni toplumsal hareketlerin önemli bir özelliği, sosyal demokrat ve komünist partilerinin bugüne kadar alışık oldukları hareketler gibi denetlenip, kanalize edilememesi. Hatta bir yerde bu akımları *"hareket"* kavramıyla tanımlamak bile yanlış. Bir konu etrafında odaklaşıp, parlayan ve o konunun güncelliği azaldığında neredeyse yok olan toplumsal olaylar bunlar. Bu nedenle her defasında başka militanların, hatta değişik kesimlerin katıldığı ele avuca sığmaz, önceden belirlenmesi zor bu *"hareketler"* karşısında devlet dairesi gibi çalışan geleneksel sol aygıtlar genellikle çaresiz kalıyorlar.

Avrupa yandaşları, Avrupa karşıtları

1984 Avrupa Parlamentosu seçimleri öncesinde Avrupa solu ikiye ayrılmış durumdaydı. Bir yandan Avrupacılar diyeceğimiz kesim yer alıyor. Bunlar Avrupa Birliği kurumlarının güçlenmesi, devletler üstü yasama ve yürütme erkine gerçekten sahip federatif bir yapıya hızla gidilmesini isteyenler. İngiliz ve Yunan sosyalistleri hariç diğer tüm sosyalist partiler, İtalyan ve İspanyol komünistleri, çevrekorumacı *"yeşil"* hareketinin önemli bir kesimi, millî devlet fikri ve ideolojisine karşı en sert tavırları almaktan çekinmeyen İtalyan radikalleri ve Troçkist partiler türü küçük hareketler, bu konuda savundukları tezler farklı olsa da hep birlikte açıkça Avrupacı bir çizgi savunuyorlar.

Buna karşılık milliyetçi sol denebilecek kesimse İspanya ve Portekiz'in *Ortak Pazar*'a girmesine karşı olmaktan başlayıp, Avrupa Parlamentosu'nun müdahale alanının genişlemesine kadar bir dizi konuda olumsuz tavır alıyorlar. Sol içinde bu kesimin güçlü fakat ikircikli temsilcisi *Fransız Komünist Partisi*. İngiliz *İşçi Partisi*'nde de *"barbar"* kıta Avrupasına karşı *"medeniyetin beşiği"* adalarını savunma fikri ağır basıyor. *Portekiz Komünist Partisi* ve Yunan *"dış"* komünistleriyse AET'ye şiddetle karşılar. Her ülkenin değişik siyasî-sosyolojik koşullarının belirleyiciliği yanında, Avrupa birliğinin güçlenmesine karşı tavır alan komünist partilerinin hepsinin SBKP'yle yakın ilişkide olmaları, tersine, SBKP'yle göbek bağını kesmiş partilerin Avrupacı kampta yer almaları bazı konularda ipuçları verebiliyor.

Gerçekten de SSCB için Avrupa birliğinin siyasî, askerî ve ekonomik olarak gerçekleşmesi uzun vâdede önemli denge değişiklikleri getirebilecek bir gelişim. Özellikle çoğu NATO üyesi olan bu ülkelerin hızlı bir birleşme sürecine girmeleri, uluslararası çatışmanın kutuplarını değiştirebilir. Ama bu askerî kaygıların yanında SSCB için önemli bir endişe konusu, Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan gibi Batı Avrupa ülkeleriyle yakın bir ilişkiye girme potansiyeline sahip dominyonlarının, Avrupa birliğini SSCB'ye karşı dengeleme unsuru olarak kullanmaları ihtimali.

Siyasî açıdan Moskova'nın Avrupa birliğine karşı kaygılarının odaklaştığı ikinci nokta, Avrupa içinde sosyalist ve komünist kampların birbirlerine yakınlaşmaları: Bunun ilk işaretini *İtalyan Komünist Partisi* verdi. 1980'de Paris'te komünist partileri toplantısına katılmadığı gibi, partinin önde gelenlerinden *Giorgio Napolitano*, bir Batı Almanya seyahati dönüşünde, *"Alman Sosyal Demokrat Partisi'yle İKP'nin, iktisadın yönetilmesi, toplumsal dönüşüm, ülkelerimizde demokrasinin ilerlemesi ve Avrupa'da sosyalizm konularında aldıkları karşılıklı tavırları yeniden incelemek gerekiyor"* diyordu. Daha ileri giden *İspanyol Komünist Partisi* Merkez Komitesi, 1982 yılında, *"sadece Ekim Devrimi deneyimine dayanmayan yeni tarihî varlık nedenleri aramak"* gereğini vurguluyor ve *"çok esnek yeni bir uluslararası eklemleme"* için çağrıda bulunuyordu.

Avrupa birliği teması ve yeni bir Avrupa solu platformuna *Fransız Komünist Partisi* gibi partilerin kuşkuyla bakmalarını sadece SBKP'nin tutumuyla açıklamak elbette yetersiz. Ülkelerin özel koşulları da bu konuda belirleyici rol oynuyor. Avrupa'ya karşı çekingen hatta olumsuz tavır almak, Fransa'da popüler oyların büyük bir bölümünü yanına çekmek demek. İspanya ve Portekiz'in AET'ye girmesiyle doğacak rekâbet karşısında uykuları kaçan önemli bir köylü kesimi, güçlü Alman sanayii karşısında bunalmış orta boy işletmeler ve siyasî kültürel bakımdan tutucu bir işçi kesimine seslenmenin yolunu, sadece FKP değil, Fransız sağı da *"güçlü Fransa"* sloganında buldu.

Ayrıca *FKP*'nin sürekli belirttiği gibi, güçlü bir *SPD*, güçlü Fransız ve İspanyol sosyalist partileri, *İngiliz İşçi Partisi* ve İskandinav sosyal demokratlarına karşı komünistlerin tek başına bir denge unsuru oluşturmaları pek olanaklı değildi. Komünist partilerinin yeni ittifaklar kurmadan, siyasî ağırlığı Avrupa'ya kaymış bir alanda mücadele etmeleri zor olacak.

Öncelik yine iç politikada

Avrupa'daki sol partileri sadece Avrupa birliği konusunda aldıkları tavırlarla incelemek yetersiz olur. İlginç olan Avrupa konusunda geleneksel sağ-sol bölünmesinin tüm ülkelerde şekil değiştirmesi. Milliyetçi-otoriter sağ'la milliyetçi sol bu karışıklıkta yan yana gelmenin şaşkınlığı içindeler. Aynı şekilde, Almanya'da SPD'yle *Hıristiyan Demokratlar*'ın, Fransa'da sağın büyük bölümünün hükümetteki Sosyalist Parti'yle Avrupa konusunda farkları çok belirgin tavırlar almaları olanaksızdı. Halkın Avrupa konusuna pek ilgi göstermemesi yanında, bu neden de Avrupa seçimleri için yürüttükleri kampanyada, partileri, neredeyse bütünüyle iç politika konularına ağırlık vermeye yöneltti. Almanya'da 35 saatlik çalışma süresi, Fransa'da özel okulların devletleştirilmesi projesi, İtalya'da *"oynak merdiven"* sisteminin kaldırılması tartışması ve seçim öncesinden bir kez daha aktüaliteye gelen *P.2 locası skandalı*, İngiltere'de *Thatcher* hükümetiyle sendikalar arasında süren mücadele bunların en canlı örnekleriydi...

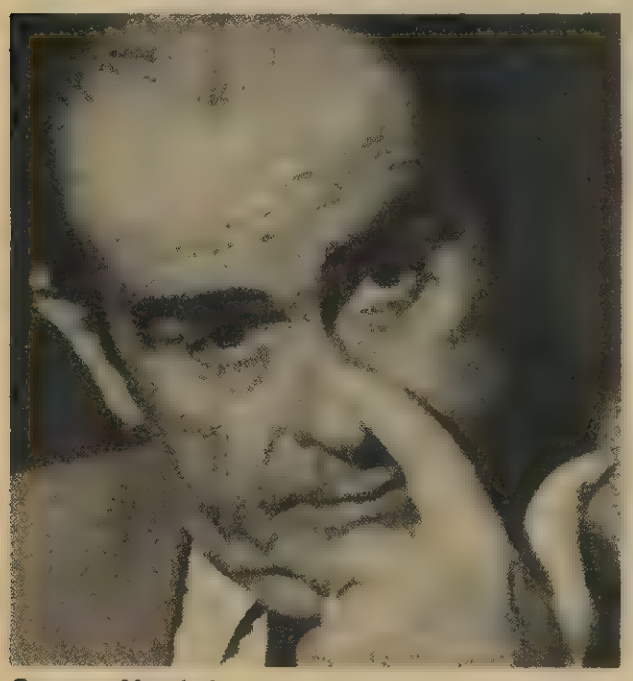

Georges Marchais

FRANSA:
Sol hareketsiz

Yeni toplumsal hareketlerin geleneksel sol partiler için zor bir sorun oluşturması gerçeği Fransa için pek geçerli değil. Bu ülke yeni toplumsal hareketler açısından pek sönük. Bu yeni hareketler, sosyalist ve komünist partilerinin arasında sıkışıp kalmaya mahkûmlar genellikle. Bu nedenle ne Alman yeşilleri, ne özyönetimciler, ne de İtalyan radikalleri türü hareketler, Fransa'da etkili ve kalıcı bir güç oluşturamıyorlar. Bir ara yüzde 5'e yakın oy alan çevre korumacı hareket, Avrupa seçimlerine darmadağınık girdi. Bu hareketin önde gelen isimleri ya orta-sol koalisyonlara katıldılar, ya da sosyalist partisine yeşil bir hava vermek için, bu partinin listesinde yer aldılar.

Fransa'da sol koalisyonun iktidarda olması yeni toplumsal hareketlerin doğmasını ayrıca engelliyor. Hele 1982'den beri seçim anketlerinde çoğunluğu kaybetmişe benzeyen sol koalisyon hükümetine karşı sol oyları bölücü yeni hareketler pek rahat yer alamıyorlar. Ayrıca iki dereceli, dar bölgeli çoğunluk sistemi küçük partileri her seçimde büyük partiler lehine tavır almaya zorluyor. *Sosyalist Parti*'nin komünistlere on yıldır başarıyla uyguladığı *"öldürücü öpücük"* metodu aslında, yeşerme potansiyeli taşıyan tüm yeni toplumsal hareketler üzerinde etkili oluyor.

FKP'nin seçimlerde aldığı tavır bir açıdan daha da anlamlıydı. İktidar partisi olarak muhalefetteki rahatlığını bulamayan, üstelik koalisyonun güçlü ortağı sosyalistlerin *"kemerleri sıkma"* politikasını, ne militan kadrosuna, ne de seçmenlerine kabul ettiremeyen Fransız komünistleri, çareyi sendikalara özgü iktisadî talepleri seçim sloganı yapmakta buldular. Fransa duvarlarını süsleyen ve neredeyse karikatür derecesine varmış bir tüketim toplumuna özlemi dile getiren afişin üstünde iki kelime var sadece: *"alım gücü!"* 1968'lerin tüketim toplumu yanılsaması eleştirileri çok gerilerde kalmış. Bu slogan ve buna benzer *"kazanılmış hakların savunucusu"* olmaktan öteye gitmeyen tavırlar, iktidar partisi FKP'nin yeni bir toplumsal proje taşıma konumunda olmadığı, ve giderek 60 yıllarının *"refah ekonomisi"* nostaljisine dayanan bir savunma hareketi oluşturduğunu gösteriyor. Nitekim sol seçmenlerin hatırı sayılır bölümünün küstüğü Avrupa seçimlerinden FKP yüzde 11 gibi tarihinin en düşük oy oranını alarak çıktı.

Fransız Sosyalist Partisi de her ne kadar iktidara gelmeden vaat ettikleriyle 1983 yılından beri uygulanan hükümet politikası arasında pek fark olmadığını iddia ediyorsa da, aslında iktisat politikalarında gerçek bir değişme söz konusu. Talebin desteklenmesinin yerini sıkı bir stabilizasyon programı aldı. Ancak sosyalistler, kemerleri sıkma politikasını seçmen kitlesi gözünde meşru kılacak başka toplumsal dinamikler yaratmaktan aciz kaldılar. Bu nedenle de, bir kesim sosyalist parti seçmeni gözünde, eski sağ hükümetle sol koalisyon hükümeti arasındaki fark belirginsizleşiyor. Ölüm cezasının kaldırılması, banka ve kimi büyük işletmelerin devletleştirilmesi, ücretlilere işletmelerde sağlanan yeni haklar, devlet aygıtının ademi merkezîleştirilmesi gibi tasarrufların toplum içinde bulduğu yankılar sınırlı kaldı. Daha önemlisi Sosyalist Partisi bu tasarrufları bir toplumsal hareketlilik yaratmak yönünde kullanmadı, veya kullanamadı.

ALMANYA:
Yeşil alternatif

Almanya'daysa *SPD*'nin solun güçlü ve tek temsilcisi olması *yeşiller hareketi*'nin önünde tarihî bir şans. Toplumsal dönüşüm projeleri iktidarda kaldıkça belirsizleşen, teknokratik bir görüşün giderek egemen olduğu *SPD*'ye karşı yeşiller gerçek bir alternatif söylem, alternatif toplum projesi oluşturabildiler. Hele *SPD*'nin yakın tarihte iktidara gelmesine pek olanak verilmediği şu yaşadığımız dönemde, *yeşillerin* toplum içinde etkinliklerini arttırma şansları oldukça fazla. Artık Yeşiller siyasi planda Almanya'nın üçüncü "partisi" konumundalar.

Yeşiller hareketi tabiatı gereği parçalı bir hareket. İçinde her türlü eğilimi bulmak mümkün. İnsanların kendilerini birinci derecede ilgilendiren konularda alınacak kararlarda etkin rol oynamak arzularını ifade ettikleri bir hareket yeşiller. Bu nedenle silahsızlanma, çevre kirlenmesi, iş zamanının kısaltılması, kadın-erkek ilişkileri konularında alınan kararlardan öteye önemli olan, bu konularda çeşitli kesimlerdeki insanların kararların alınmasına ve uygulanmasına katılması. Bir yerde *yeşiller hareketi* halkın dolaysız demokrasi isteminin yansıması. Örneğin *SPD*'nin ağır, bürokratik mekanizması ve *"çevre sorunu biz iktidara gelince hallolabilir"* diyen tavrına karşı *"şimdi ve burada"* çevre korunmasını sağlamak isteyenleri cezbediyor, harekete geçiriyor yeşiller. Bu da siyasal plânda hareketi, iktidara yönelik bir parti olmaktan çok, toplumun dönem dönem değişen istemlerini ifade ettiği bir platform durumuna itiyor. Hele Avrupa konusu gibi insanların günlük hayatlarında pek hissedemeyecekleri konularda, *yeşillerin* tüm seçmenlerine hitap edecek tavırlar almaları pek zor. Bu nedenle *yeşiller* de çözümü iç politika sorunlarını mizahla karıştırıp asık suratlı siyasîlerin yanında renkli bir cazibe noktası yaratmaya çalıştılar.

SPD'nin de Avrupa konusunda pek dikkati çeker tavrı yoktu. Güvenlik konularında kullandığı *"Avrupa'nın kendini ispat etmesi"* sloganını ısıtıp yeniden ortaya çıkardı. Almanya'da ne kadar açıkça konuşulmasa da, Avrupa seçimlerinde ağırlığını hissettiren iki konu vardı. Birincisi Doğu Almanya'yla *"barışma"*, ikincisi de Almanya'daki müttefik devletlerin işgal güçleriydi. Bu iki konu hakkında büyük partiler arasında varolan sessiz antlaşma, *SPD*'yi kendi gençlik hareketi karşısında rahatsız bir durumda bıraktı.

İNGİLTERE:
Kıtaya mesafeli

İtalya'yla İngiltere'yse bir açıdan birbirlerine benziyorlar. Bu iki ülkede de sol ve sağ partilerin hemen hepsi Avrupa konusunda anlaşmış gibiler. İtalya'da neredeyse bütün partiler birbirleriyle Avrupacılık konusunda yarış ederken, İngiltere'de muhafazakârlar ve İşçi Partisi'nin en yakın oldukları konu, kıta Avrupası'na karşı mesafeli tavır alınmasıydı. İngiliz İşçi Partisi, Başbakan *Thatcher*'ın AET'yi çıkmaza sürükleyen ödün vermez tavrını ılımlılıkla eleştirmekten çekinmiyor.

Margaret Thatcher

Avrupa seçimleri öncesinde İngiltere solunu meşgul eden iki konu vardı. Birincisi *Thatcher*'in inatçı tavrı karşısında ilk kez sınırlı şiddet olaylarının çıktığı maden işçileri grevi ve sendikaların hızla güç kaybetmesi. İkincisiyse, sosyal demokratların ayrılmasıyla sarsılan İşçi Partisi'nin, adada esen iktisadi liberalizm rüzgârı karşısında, aldığı tavırların seçmen kitlesi üzerinde yankı uyandırmaması. Buna rağmen İşçi Partisi, yeni sosyal demokrat partiye karşı seçmen kitlesinin güvenini saklayabildiğini ispat ederek çıktı seçimlerden.

Enrico Berlinguer

İTALYA:
Ülkenin çıkarları

İngiltere'nin tersine İtalya'da partilerin AET'nin genişlemesi ve güçlenmesi konusundaki istekli tavırlarının ardında yatan siyasi nedenleri *İtalyan Komünist Partisi* Genel Sekreteri *Berlinguer* şöyle ifade etmişti: *"Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Avrupa topluluğuna katılmaları, iktisadî planda çok karmaşık sorunlar yaratmasına rağmen, Batı Avrupa'nın demokratik olarak birleşmesi yolunda ileri bir adım olacaktır. Üstelik bu genişleme İtalya'nın özel çıkarınadır da. Bu üç ülkenin AET'ye katılması, iktisaden güçlü Avrupa ülkelerine karşı iktisaden zayıf olan ülkelerin ağırlığını arttıracaktır."*

İKP'nin son yıllarda giderek önem verdiği konu *Yugoslav Komünistleri Birliği*'yle varolan ilişkileri daha da güçlendirmek. *İKP*'nin amacı hem İtalya için önemli olan bir komşuyla ilişkilerde ayrıcalıklı taraf olmak, hem de bu ilişkiler çerçevesinde Akdeniz sol hareketler kutbu oluşturmak.

İKP içinde önemli bir gelişme 1983 martında yapılan kongreydi. *Aldo Moro*'nun öldürülmesinden sonra komünistlerle dialog kurma politikasını hızla bırakan *Hıristiyan Demokratlar* karşısında, *Berlinguer,* birkaç yıldır gayri resmî olarak askıya alınmış ünlü *"tarihî uzlaşma"* sloganını bırakıyor ve onun yerine *"demokratik alternatif"* stratejisini getiriyordu. Sol partilerin hepsinin katılacağı bir *Halk Cephesi* teklifine sosyalist ve sosyal demokratlar şimdilik hiç rağbet etmiyorlar.

İtalya'nın renkli partisi *radikallerin* Avrupa konusunda tavırları açık. Kendi üstüne kapanmış millî devlet düzeninin aşılması konusuna hassas olan bu parti, zamanında, askerliğini yapmamak için İtalya'ya yerleşmiş bir Fransız vatandaşını parti genel başkanlığına seçmişti. Birkaç yıldan beri *radikallerin İKP*'ye karşı giderek etkili oldukları konulardan biri, *Kızıl Tugaylar* terörüne karşı mücadele için getirilen demokratik hakları kısıtlayıcı kanunlar, önlemler. Boğucu *"kurşun yıllarının"* izlerinin hızla silinmesini isteyen *radikaller,* dört yıldır tutukluluğu süren profesör *Negri*'yi seçimlerde listelerinden milletvekili seçtirdiler. Mahkemesi halâ sürmekte olan *Negri*'nin dokunulmazlığının kaldırılması mecliste görüşülürken, *"devletin çıkarlarını"* herşeyin üzerinde tutmakta ısrar eden *İKP*'nin tavrı düşündürücüydü.

İtalyan Sosyalist Partisi ise tarihî bir fırsatı iyi değerlendirme telaşı içinde. Laik merkez-sol ve merkez-sağ partilerle iktidara gelip, başbakanlığı da ele geçiren sosyalistler, genel sekreterleri *Craxi*'nin atak çıkışları ve karizmasıyla seçmenler üzerinde etkinliklerini arttırmaya çalışıyorlar. Sendikaların desteğini almış güçlü komünist partisiyle yapılacak sol koalisyon içinde yüzde 10 oyuyla etkinliklerinin olamayacağını bilen sosyalistler, küçük merkez partileriyle koalisyonlar kurmayı tercih ediyorlar. *İtalyan Sosyalist Partisi*'nin asıl amacı Fransız Cumhurbaşkanı sosyalist *Mitterrand*'ın *FKP*'ye yaptığını, *İKP*'ye uygulamak. Bu nedenle şubat ayında *Craxi "oynak merdiven"* sisteminin gözden geçirilmesini isteyerek, *İKP*'yi güç bir durumda bırakıyordu. *Craxi* bu mücadele sonunda İtalyan sendikal hareketinin birliğini kırarak, hedefine doğru bir adım attı. Ama *Berlinguer*'in ani ölümünün yarattığı şok ve inanılmaz sempati dalgası karşısında, *Craxi* Avrupa seçimlerinde beklediğini bulamadı. İtalyan Komünistlerini ilk kez İtalya'nın birinci partisi yapan oy oranını, sol seçmenlerin *Berlinguer*'e yolladıkları sıcak bir veda mesajı olarak ele almak yanlış olmaz. İKP'nin yüzde 33.5'luk oy oranını İtalya içi seçimlerde saklayabileceği kesin değil.

DANİMARKA:
Solun tekelciliği

Danimarka'yı Nisan-Mayıs aylarında meşgul eden konu sosyal demokrat partilerin demokrasi anlayışlarını göstermesi açısından ilginç. Olay Nisan başında, militanlarının hepsi *Sosyal Demokrat Parti* üyesi olan güçlü sendika *L.O*'nun işyerlerinde işe alma tekeline, bir belediye otobüs şoförünün karşı çıkmasıyla patlak verdi. Sendikayı terk eden otobüs şoförünün ardından kırk kadar kişi *"özgür sendika"* kurmaya giriştiler. Mayıs ayında *L.O* tüm kamu hizmetlerini greve sokup, hayatı felce uğratarak sendikaya başkaldıran sekiz otobüs şoförünün işine son verilmesini istedi! İşçiler üzerindeki tekelinin ve rant haline gelmiş gelirlerinin söz konusu olduğunu hisseden sosyal demokratlar, tüm güçleriyle mücadeleye katılıp, merkez-sağ hükümetten bu *"demokratik talebi"* yerine getirmesini istediler ve sonunda elde ettiler. Sosyal demokratların başkanı, eski başbakan *Joergensen*'in sekiz işçinin işten atılmasından sonra *"sendikaların gösterdiği göz kamaştırıcı dayanışma hareketinden kıvanç duyması"* sosyalist hareketler için herhalde kıvanç verici değildi. Bu sadece Danimarka'ya özgü bir pratik değil. Çoğu İskandinav ülkesi için geçerli. Yakın bir gelecekte bu ülkelerde ücretlilerin benzer taleplerle sendikaları ve sosyal demokratları zor durumda bırakmaları mümkün.

Danimarka, AET üyesi olmasına rağmen halkın yüzde 59'unun AET üyeliğine karşı olduğu bir ülke. 1979 Avrupa seçimlerinde, sol eğilimli *Halk Hareketi* AET'ye karşı propaganda yürüterek oyların yüzde 21'ini almış ve sosyal demokratların oyunu da yüzde 39'dan yüzde 21'e indirmişti. Groenland'da yapılan halk oylaması sonucu zaten bu ada AET'yle ilişkilerini kesmiş durumda. Fakat seçimler Avrupa taraftarı tezlerin etkinliğini yitirmediğini gösterdi.

Santiago Carrillo

İBERYA:
Sola AET güvencesi

İberya'daysa durum elbette değişik. Portekiz'de iktidara yeniden gelen sosyalist *Soares*, Portekiz komünistlerini zayıflatmak çabasında pek başarılı olamadı. *PKP* genel sekreteri *Cunhal*'in dogmatik tavrı karşısında, Portekiz sosyalistleri hızla merkeze açıldılar. *PKP*'nin sert *"Stalinist"* tavrı ve *SBKP*'ye olan yakınlığı devam ettikçe, *Portekiz* sosyalistlerinin kendi sağlarında destekler araması kaçınılmaz.

İspanya'da sosyalistler tek başlarına iktidara gelirlerken, İspanyol komünistlerine de ağır bir yenilgi tattırdılar. İspanya'nın AET'ye girmesi için sosyalist ve komünistlerin olumlu tavır alma nedenlerinin başında siyasî güvence arama endişesi geliyor. İspanya'da halâ gündemde olabilen askeri-faşist darbeye karşı, solun güçlü olması dışında, iki güvence var: demokratik bir monarşiye sadık krallık kurumu ve İspanya'nın artık vazgeçemeyeceği AET içinde böyle bir durumda hızla tecrit olma tehlikesi.

YUNANİSTAN:
PASOK'un adayı

Komşumuz Yunanistan, Avrupa'da toplam sol oyların en yüksek olduğu ülkeler arasında yer alıyor. *PASOK*'un seçimlerde eski gücünü bütünüyle saklayabileceği şüpheliydi. Bunun bilincinde olan *Papandreu* Mayıs başında parti kongresinde şiddetli Amerika ve NATO aleyhtarı bir tavır takınıp, Yunanistan'da önemli bir toplumsal güç olan solu memnun etmeye çalışıyordu. Ama bunun yanında partisinin sağ kanadını da memnun etmek için, Avrupa seçimlerinde partisinin listesinin başına, sıkı Avrupacı ve merkez eğilimli *Mavros*'u geçiriyordu.

Yunanistan'da *"dış"* ve *"iç"* komünist partilerine verilen oy toplamı yüzde 14'e yaklaşıyor. Ama Avrupa komünisti tezlere yakın *"iç"* komünistlerin oylarının yüzde 3.5 civarında kalması, *PASOK*'un Avrupa sosyalist hareketleri içinde Yunanistan'ın tek temsilcisi olarak kabul edilmesine yol açıyor. Yunanistan'da ilginç olay parti bolluğu. Resmen altıyüzyetmişdört parti var. Bunların içinden 20 kadarı Avrupa seçimlerine katıldı.

Güney-Kuzey farkı

Avrupa'da sol hareketlerin 1970'lerde bir duraklama, hatta kimi yerlerde gerileme devresine girmesinde, *İkinci Dünya Savaşı*'ndan sonra egemen olan yeniden bölüşümcü, toplumsal çatışmayı devlet katında eriten *"kerim devlet"* modelinin ve bunun toplumsal uzantısı kurumların, iktisadi bunalımı çözmekte yetersiz kalması belirleyici bir rol oynadı. Geniş sosyal haklardan yararlanan bir işçi sınıfına dayanan Batı Avrupa sendikaları, bu uzlaşma toplumunun önemli kurumlarından birisi. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde egemen olan *"toplumsal barışın"* sağlanmasında, bu ülkelerdeki sosyal demokrat partilerin candamarları olan sendikalar birinci derecede rol oynadılar. Ücretliler kesimi üzerinde tekel kurmuş olan *DGB, L.O., T.U.C.* gibi sendikalar, işçi sınıfının düzene tam entegre olmasını sağladılar.

Güney Avrupa'daysa işçiler üzerinde tekel kurmuş, sosyal demokrat partilerin baş dayanağı sendikalara pek rastlanmıyor. Burada güçlü sendikalara daha çok komünistler egemen. Çeşitli kanatlarda yer alan bütün sendikaların ücretliler içinde gücüyse, Kuzey Avrupa sendikalarından çok daha az. Zaten bu nedenle Fransız, İspanyol, Portekiz, Yunan sosyalist partileri bir işçi sınıfı hareketi olmaktan çok, daha yaygın bir toplumsal hareket oldular. Ve en önemlisi, yeni teknolojik dönüşümle toplum içinde yeri sürekli gerileyen geleneksel işçi sınıfının bu gerilemesinden fazla etkilenmediler.

Buna karşılık, Kuzey Avrupa ve İngiltere'de, ne denirse densin ağırlığını kendine özgü bir sanayi işçileri hareketinin tarihî olarak oluşturduğu sosyalist partiler, bu gerileme karşısında epey sarsılmışa benziyorlar.

Avrupa sendikaları, iktisadî bunalım ve onunla birlikte gelen teknolojik dönüşüm karşısında ortak bir tavır almaktan aciz kaldılar. Örneğin *I.G Metal*'in Almanya'da başlattığı 35 saat hareketinin Fransa ve İtalya'da pek yankısı olmadı. Halbuki iktisaden entegre olmak isteyen *Ortak Pazar* ülkelerinde, ülkelerarası farklılıkların açılması değil, kapanması gerekiyor. Bu durumda, 35 saatlik iş haftasının daha çabuk ve daha kolay gerçekleşmesi için, tüm AET ülkelerinde uygulanması gerek. Buna rağmen *Avrupa Sendikalar Birliği*'nin 35 saat için ortak mücadele çağrısı bir etki yaratmadı. Halbuki 1984 Avrupa seçimlerinin bir yerde Avrupa'da 35 saate geçişin seçimleri olabileceği düşünülüyordu.

Sendikaların bunalımı

Aslında geleneksel işçi sınıfına dayanan Fransız *CGT*'si, İtalyan *CGIL*'i gibi sendikalar, iş süresinin kısaltılmasını sendikalarının geleceğini karartabilecek bir gelişim olarak görüyorlar. Sendikaların genel bir militantizm bunalımı yaşadıkları, sanayi işçisi değerlerinin toplum içinde hızla yer kaybettiği bir ortamda, işçilerin fabrika dışı zamanlarının artmasının, fabrika içi sorunlara daha az ilgi göstermeleri sonucunu doğurmasından kuşku duyuyor sendikalar. Örneğin bu nedenle çoğu sendika, 4 günlük iş haftası yerine, iş süresinin hergün bir saat kısaltılmasını istiyor.

Sendikaların geçirmekte olduğu bu *"değerler bunalımının"* etkileri elbette sol siyasî hareketlerde de gözleniyor. Güçlü kollarıyla toplumu ayakta tutan, sert bakışlı, arslan yürekli, mesleğinden kıvanç duyan sanayii işçisi mitosu üzerine dayanan küçük sol hareketler, 70 sonlarında folklorik bir unsur oldular. Aynı sıkıntıyı İspanyol, Fransız, Portekiz komünist partileri de yaşıyorlar. Genç işçi ve ücretli kuşakları için ücretli iş, hayatlarının asıl anlamı değil artık. Bu nedenle işyeri içindeki mücadeleler kendilerini pek ilgilendirmedikçe omuz silkip, *"sivil"* yaşamlarındaki olaylara daha hassas davranıyorlar. Bir yerde Avrupa işçi sınıfı hareketinin toplum projesi tersine çevrilmiş durumda ve sendikalar, partiler bunun şaşkınlığı içindeler.

Günümüzde Avrupa birliğinin siyasî, askerî ve iktisadî planlarda gerçekleşmesi perspektifi, on yıl öncesine göre daha karanlık. İktisadi bunalımın kamçıladığı içine kapanma eğilimleri, Japon ve ABD teknolojisi karşısında ortak bir teknoloji üretemeyen Avrupa ekonomisi ve yoğun bir tarihin bıraktığı kolay kolay silinmez farklı toplumsal yapılar... Birçok gözlemcinin belirttiği gibi, yakın bir gelecekte AET'nin, yok olmasa bile daralması (örneğin İngiltere'nin ayrılması) ve dolayısıyla Avrupa birliği projelerinin siyasî-askerî boyutlarının gündemden kalkması mümkün. 1 Haziran günü *Sosyalist Partiler Birliği*'nin Avrupa seçimleri için yaptığı ortak çağrıda ne Avrupa güvenliği konusu, ne *Roma Antlaşması*'nın gözden geçirilmesi, ne de başka kapsamlı reform önerileri yer alıyordu. 14 sosyalist partinin anlaşabildikleri tek nokta iktisat politikası. Üstelik önerilen iktisat politikasının uygulanabilmesi için sosyalistlerin belli başlı AET ülkelerinde aynı zamanda iktidara gelmeleri şart.

Geniş bir Avrupa birliğinin gündemden kalkmasıyla, yeni siyasi-iktisadi oluşumların Kuzey-Güney Avrupa ikilemi içinde vücut bulması olanaklı. Üstelik yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Güney Avrupa ülkelerinde sol hareketlerin Kuzey sosyal demokrasilerine oranla toplumsal değişime daha çabuk ayak uydurmaları beklenebilir. Bu nedenle Türkiye solunun *"Akdeniz sosyalizmi"* içinde boy gösterebilecek gelişmelere geçmiştekinden daha fazla ilgi göstermesi gerekiyor. □

Sovyet tankları Çekoslavakya'ya girince...

"Tecrübelerimiz, kapitalist Avrupa'nın öteki komünist partileri gibi bizi de şu sonuca ulaştırdı: Günümüzde demokrasi, sadece sınıf düşmanımızın boyun eğmek zorunda olduğu bir alan değil, aynı zamanda üzerinde özgün bir sosyalist toplumun inşa edilebileceği tarihî evrensellik taşıyan bir değerdir..." (Enrico Berlinguer'in 2 Kasım 1977'de Moskova'da yaptığı konuşmadan.)

NEJAT BAYRAMOĞLU

"Dürüstlüğümüzün hiçbir teminatı yok. Üçkâğıtçılar bizi daima üçkâğıtçı olarak görecek. Dürüst insanlarsa yaptıklarımızla değerlendirmeye çalışacak bizi. Vaadlerimize bakarak yargıya varılmasını ben bile talep edemem."

Amendola, *Corriera della Sera*, 6 Kasım 1977

11 Temmuz 1975'te, Toskanya'nın *"kızıl kent"*lerinden biri olan Leghorn'un Repubblica Meydanı'nda yapılan büyük mitingde, İtalyan ve İspanyol Komünist Partileri'nin sekreterleri *Enrico Berlinguer* ve *Santiago Carrillo* ortak bir bildiriyle yeni siyasi ve ideolojik ilkelerini dünyaya duyurdular.

Bu mitingden onbeş gün kadar önce, Yugoslav gazeteci *Frane Barbieri, Giornale Nuovo*'daki yazısında ilk kez *"Avrokomünizm"* terimini ortaya atarken, 20. yüzyılın önemli siyasi akımlarından birinin isim babası olacağını herhalde düşlemiyordu.

Enrico Berlinguer, 3 Ocak 1976'da Paris'te yapılan ve *George Marchais*'yle birlikte katıldığı mitingdeki konuşmasının bir yerinde şunları söylüyordu:

"Partilerimizin üzerinde birleştiği sorunlara atfen kullanılmaya başlanan 'Avrokomünizm' terimi ne biz çıkardık, ne de siz Fransız yoldaşlar. Bununla birlikte, bu terimin dünya basınında kazandığı yaygınlıkla, değişik alanlarda uyandırdığı sayısız soru ve umutlar, partilerimize gösterilen ilginin en açık belirtisidir."

Böyle dikkatli bir üslupla da olsa, *"Avrokomünizm"* terimi ilk kez bir komünist partisi lideri tarafından kullanılmış ve *resmen* siyasi literatüre girmiş oluyordu.

*"Avrokomünizm"*in ikinci resmî belgesi, İtalyan Komünist Partisi'yle Fransız Komünist Partisi'nin 17 Kasım 1975'te açıklanan ortak deklerasyonlarıydı. *"Yeni özgürlükler"*i daha ayrıntılı vurgulamanın dışında ilkine çok benzeyen deklerasyonda, diğer *"halk"* güçleriyle geniş ittifaklar savunuluyor, Leninizm'den söz etmekten kaçınılıyordu. *"İşçi sınıfının baş düşmanı"* olarak *"tekelci kapitalizm"* gösteriliyor, ancak *"Amerikan emperyalizminin müdahaleleri"* eleştirilirken bir yandan *"tüm dış müdahaleler"* de mahkûm ediliyordu. Öte yandan İtalyan ve Fransız Komünist Partileri Sovyet sosyalizminin gerçekten *sosyalizm* olduğu iddiasını inkâr etmemeye özen gösterdiler. *Berlinguer*, 30 Ocak 1977'de Milano'da yaptığı konuşmada, bu konudaki eleştirilerini *"bazı Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi rejimlerin liberal olmayan nitelikleri"*yle sınırlı tuttu. İspanyol komünistleriyse (*Carrillo* ve *Azcarate*) gerçek sosyalist toplumun kendi düşledikleri çoğulcu, demokrat vb. toplum olduğunu, Sovyetler'in artık sosyalist sayılamayacaklarını açıkça söylüyorlardı.

Berlinguer'se, 2 Kasım 1977'de Moskova'da yaptığı konuşmada *"Avrokomünist"* ideolojinin *"evrenselliği"*ni bağlayıcı bir biçimde vurguladı:

"Tecrübelerimiz, kapitalist Avrupa'nın öteki komünist partileri gibi bizi de şu sonuca ulaştırdı: Günümüzde demokrasi, sadece sınıf düşmanımızın boyun eğmek zorunda olduğu bir alan değil, aynı zamanda üzerinde özgün bir sosyalist toplumun inşa edilebileceği tarihi evrensellik taşıyan bir değerdir... Ortak mücadelemizin... kişisel ve kollektif, sivil ve dinsel tüm özgürlükleri, devletin ideoloji-dışı kalmasını (laicità dello stato), *farklı partilerin yanyana varolabilme olasılığını, toplumda, kültürde ve ülkülerde çoğulculuğu sağlayacak yeni bir sosyalist toplumu hedef almış olmasının nedeni budur."*

Bu partilerin görünürde tam bir ideolojik kopmaya varmasa bile, bu kadar farklı davranmalarının altında yatan sebepler neydi?

Yakın geçmişte birçok ortak yanları vardı: ihtilaller, faşizm, izlenme, katliam ve savaş... Ancak bu yakın tarih ortaklığının ötesinde —farklılıklar göstermekle birlikte— bu üç ülke de Latin ve Akdeniz ülkeleriydi. Bu sıfatları bir dizi sosyal ve ekonomik özelliği nitelemek için kullanmak mümkün: nispeten geç bir sanayileşme, kendine özgü bir sınıf ve devlet yapısı. Ayrıca her üç ülkenin de Katolik olmasını hesaba katmak gerekti.

Bunların dışında bir de sübjektif özellikler vardı:

Bu partiler Ekim İhtilali deneyimi içinde gelişmişlerdi. Esin kaynakları bu ihtilaldi. Her ne kadar Batı coğrafyası ve tarihi çerçevesinde ve Batı'nın demokrasi kuralları ve kültürel etkileri altında faaliyet gösterdilerse de, esas amaçları reddettikleri düzenden kopmak ve Ekim geleneği içinde ihtilalci olmaktı. Ne var ki, faşizm deneyimini yaşayan İtalyan ve İspanyol Komünist Partileri Moskova'ya iltica ederek Stalin'i yakından izlemek imkânını buldular. (Bu olgu belki de, Fransız Komünist Partisi'nin —deneyim eksikliğinden dolayı— Stalinizmden daha geç kopmasını açıklayabilir.)

Kimine göre *"Avrokomünizm"*in kökleri 1944 yılında İtalya'ya dönen *Togliatti*'nin şu sözlerinde yatmaktaydı: *"Biz mutlaka tek bir partinin varlığı ve egemenliğine dayanan bir rejimden sözetmiyoruz."* (1944 Napoli konuşması)

Dış koşulların etkisi

Ne var ki, tarihî 20. Kongre'nin toplandığı ve *Togliatti*'nin *"çok-merkezlilik"* kavramını ortaya attığı 1956 yılında Sovyetler Macaristan'ı işgal ederken, tüm Avrupa Komünist partileri bu işgali kayıtsız şartsız onaylamışlardı. Sonra, 1961-62 yıllarında Sovyet-Çin çatışması ortaya çıktı; 1964'te Kruşçev düştü. Ve bir anlamda *"Avrokomünizm"* 21 Ağustos 1968 günü sabaha karşı Sovyet tankları Çekoslovakya'ya girip *Dubçek* tutuklandığı zaman doğdu.

Olayın bir başka yüzü daha vardı. Bu zaman süresinde, Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve sosyal üstünlüğü efsanesi yavaş yavaş yıkılmaktaydı. Sovyetler, iddia edildiği gibi *"neo-kapitalist"* rakiplerinden hiç de ileri değildiler. Öte yandan Sovyet toplumunun kültürel kısırlığı ve cazibesizliği de ortaya çıkmaktaydı. Sovyet toplumunda canlı, yaşayan bir öge olan muhalefetse şiddetle bastırılıyordu.

İşte bütün bu olguların karşıtı olarak, Batı'daki komünist partilerin içinde yaşadıkları topluma aidiyet duygusu güçlenmeye ve kategorik olarak reddetmedikleri bu toplumla entegre edebilecekleri yeni seçenekler gelişmeye başladı.

Özellikle İtalyan Komünist Partisi açısından, Leninist ilkelere (örneğin proletarya diktatörlüğü) karşı *Gramsci*'nin tezleri (hegemonya-tarihi blok) bu seçeneklerin teorik temelleri gibi öne sürüldüyse de, bu yaklaşım, yoğun tartışmalar içinden sıyrılıp kesin bir açıklığa kavuşamadı.

"Avrokomünizm"e tepkiler

Her biri ayrı tartışma konusu olabilecek bu koşullarda ortaya çıkan *"Avrokomünizm"* çeşitli çevrelerden değişik tepkiler gördü. Basit tepkilere örnekleri şöyle özetlemek mümkün :

Jacques Chirac 1977 Haziranı'nda *"Avrokomünizm"*in yeni bir vitrin, bir taktik olduğunu ileri sürüyordu.

Henry Kissinger'e göre *"Komünistlerin akşam komünist olarak yatıp, sabah demokrat kalkmaları mümkün değildi."*

Kapitalist dünyada pek çok yorumcu bu gözlemleri paylaştılar.

Avrupa'nın devrimci "Yeni Sol"undan gelen tepki ise bunun tam karşıtıydı. *"Avrokomünist"*ler halk ihtilalini baltalamaya çalışan sosyal demokrat döneklerdi. Moskova'ysa bu suçlamaya başka bir açıdan katıldı: Revizyonist döneklik ve daha beteri anti-Sovyetizmle suçlanan *Carrillo* dışında, ötekiler sosyal demokrat sapmaya karşı *"ciddi bir biçimde"* uyarılıyordu.

Sağda ve solda muhafazakârlığı temsil eden bu görüşlerin yanısıra bir de işin karmaşıklığını kabul eden farklı bir bakış vardı. Buna göre, *"Avrokomünizm"* kesinlikle vitrin filan değildi, Sovyet türü komünizme karşı gerçek bir değişikliği ifade ediyordu; ama bu, sözkonusu partilerin sosyal demokrat partiler haline geldiğini hiçbir biçimde ispatlamıyordu. Bu görüşün savunucuları arasında, örneğin, bazı İtalyan Hıristiyan Demokratları gibi, hayatı boyunca komünizme karşı mücadele etmiş olduğu halde, *"Avrokomünist"*lerin içtenliğine inanan politikacılar da vardı.

Aslında bütün bu çelişkili ve farklı değerlendirmelere, *"Avrokomünizm"*in kendi bünyesinde taşıdığı çelişkiler neden oluyordu da denebilir. *"Avrokomünist"* partiler, görünüşte Leninizm'den ayrılmış ve öteden beri çok partili demokratik düzeni kabul etmiş olmalarına rağmen, gerçekte Sovyetler'in 20. Kongrelerinde yaptığını bile yapamamış, kendi geçmişleriyle bir hesaplaşmaya girmemişlerdi. Tarihî sürekliliklerini özenle korumaktaydılar.

Parti-içi demokrasiyi gerçekleştirmiş değillerdi. Halâ Leninist demokratik merkeziyetçilik ilkelerini uyguluyorlardı. Azınlık grupları ya da hiziplerin oluşmasına izin verilmiyordu. Ancak bütün bunlara rağmen iç tartışmanın daha özgürleştiği, daha gözle görünür bir hale geldiği de gerçekti.

Dış politikada tüm müdahalelere karşı çıkmak ilkesinin yanısıra Afrika ve Orta Doğu'daki Sovyet yanlısı güçleri desteklemek ya da nötron bombasına hayır kampanyasına tam da Sovyet ağzıyla katılmak gibi politikalar izlenebiliyordu.

Bir beklenti

Çeşitli tarihî koşullar ve olaylar (örneğin *Aldo Moro*'nun katli), *"Avrokomünizm"*in kimi gözlemcilerce beklenilen patlamasının gerçekleşmesine izin vermedi. Ancak insanlığın geleceği açısından belli bir sorumluluğu taşıdıklarına inananlar *"Avrokomünist"* partilerin gelişmesini dikkatle izlemek, aralarında olan ya da oluşacak farkları tespit etmeye çalışmak, olayları yakından ve günü gününe izleyerek yargılarını sürekli güncel tutmak zorundaydılar. Çünkü bütün bu olgular, tarihî süreci içinde ele alındığında, *"Avrokomünizm"*in dış etkenlere çok bağımlı, üstelik zaman zaman rastlantısal ve çelişkiler taşıyan yavaş bir evrim olduğunu ortaya koymakla birlikte, yönün ne olduğu belliydi: çoğulcu bir toplum içinde demokratik sosyalizm..□

(Bu yazıda ileri sürülen birçok görüş için *Eurocommunism: Myth or Reality* [Avrokomünizm: Efsane mi Gerçeklik mi]'ye bakınız.)

Berlinguer'in soruları Türkiye için geçerliliğini koruyor

Berlinguer'in tezi tarihin belirli bir noktasında, belirli bir toplumsal biçimleniş içinde ortaya atılmış bir soruydu. Onun Tarihi Uzlaşma tezi, yani kendi sorusuna verdiği cevap, kendi çerçevesinde işlemedi. Ama cevabın başarısızlığı sorusunun geçerliliğini ortadan kaldırmıyor.

MURAT BELGE

Berlinguer'in ölümünden aşağı yukarı iki hafta kadar sonra yapılan *Avrupa Parlamentosu* seçimlerinde *İtalyan Komünist Partisi* tarihinde ilk kez *Hıristiyan Demokratları* geride bıraktı; yüzde otuzdört dolayında aldığı oylarla yüzde bir kadar bir fark yaptı. Ancak bunun ulusal bir seçim olmadığı da unutulmamalı. *İtalyan Komünist Partisi* uzun süreden beri ülkenin ikinci büyük partisidir ve Avrupa'daki komünist partiler arasında en yüksek oy oranına sahip olan partidir. Buna karşılık, İtalya'da *Komünist Parti*'nin öteki sol partilerle birlikte (*Sosyalist Parti, Radikal Parti,* küçük devrimci partiler) ulaştığı oy oranı genellikle yüzde ellinin altında kalmaktadır.

Berlinguer'in dünyadaki çeşitli komünist strateji kuruculları arasındaki özgün yeri *"tarihi uzlaşma"* tezine bağlı olacaktır; bu tezin formüllenmesinin ardında yatan pratik koşullar İtalya'nın yukarıda özetlenen oy dağılımıdır.

Berlinguer'in ve partisinin tarihi uzlaşma politikası Şili'de *Allende*'ye yapılan darbeden sonra ortaya atıldı. 1979 seçimlerinden sonra *İtalyan Komünist Partisi*, önemli sayılacak bir oy kaybını da gözönüne alarak, bu politikayı bir yana bıraktı. Ancak, tarihi uzlaşmanın resmi bir parti politikası olmasının öncesinde olduğu kadar sonrasında da, böyle bir formülasyonu ortaya çıkaran temel tutum ve bakış açısında önemli bir değişiklik olmadı. Bu tutum ve bakış açısı, İtalya'nın kendi koşulları kadar, büyük marksist teorisyen *Gramsci*'nin tezlerinin İKP tarafından yorumlanma biçiminin de ürünüdür.

Gramsci'nin açtığı yol

Gramsci, 1917 Ekim Devrimi'nden derinlemesine etkilenmiş bir devrimciydi. Ama özgün bir düşünür olarak, kendisinin de bağlı olduğu Avrupa ülkelerinde, devrim olayının değişik bir seyir izlemesi gerektiğine inanmıştı. Otokratik bir Çarlık rejimi altında yaşayan Rusya'da (*Gramsci*'nin bu saptamalarının benzer Avrupadışı toplumlar için de geçerli olduğu varsayılabilir), *"politik toplum"* ya da *devlet* toplumun bütününe egemendir ve bütün ilişkileri denetler. Toplumsal hayat alanı kadar düşünce, ideoloji düzeyi de devlet baskısı altındadır. Buna karşılık, büyük ölçüde demokratikleşmiş Batı Avrupa toplumlarında *"politik toplum"*un dışında ve karşısında güçlü bir *"sivil toplum"* kurulabilmiştir. Ortaçağdan itibaren, feodallerle mücadele eden burjuvalar, birçok kez halk sınıflarını da yanlarına alarak, *aşağıdan yukarıya* bir süreçle, devlet denetiminden özerk hayat alanları kurmuşlardır. Bu toplumlarda devletin, örneğin şehirler üzerinde denetimi sınırlıdır. Kiliseye bağlı kurumlar da özerktir. İdeoloji, sanat, kültür, günlük hayat, doğrudan devlet denetiminde değildir. İki toplum tipi arasındaki bu farklılıklar, devrim stratejisinde de önemli farklılıkları gerektirir.

Doğu toplumlarında yönetim, devletin baskıcı ve total yönetimi anlamına gelir. Oysa Batı toplumlarında ülkeyi yönetmeye aday olan güç (sınıf ve onun politik organı), sivil toplum geleneklerinden ötürü, ancak belli bir *"konsensus"* (fikir ortaklığı, rıza) sağlayarak yönetir. Tek bir sınıf bölümünün (örneğin burjuvazi içinde sanayici ya da tekelci burjuvazinin v.b.) yönetimi tek başına ele geçirmesi, doğal koşullarda mümkün değildir. Dolayısıyla yönetim bir ittifak yoluyla gerçekleşir ve bir sınıf ya da sınıf bölümü bu ittifak içinde kendi *hegemonyasını* kurar.

Gramsci, Birinci Dünya Savaşı'nda öğrenilmiş terimlerle, Rusya gibi otokratik ülkelerdeki sınıf mücadelesini bir manevra savaşına, Batı toplumlarındaki sınıf mücadelesiniyse bir siper savaşına benzetir. Doğuda politik güçler bir meydan savaşındaki ordular gibi karşılıklı dizilir, göğüs göğüse çarpışır. Batı'daysa taraflar arasında bir *hegemonya* mücadelesi vardır ve bu mücadele, tarafların zaman içinde azar azar ilerleyip gerilediği, mevzi kazanıp kaybettiği, uzun bir siper savaşını andırır.

"Hegemonik sınıf", müttefik olduğu öbür sınıflarla birlikte *"iktidar bloku"*nu kurmuştur; *Gramsci*'ye göre işçi sınıfı ve halk sınıfları da buna karşılık *"tarihi blok"*'u kurmalıdır. İktidarın sağladığı *"konsensus"*'e karşı kendi *"konsensus"*'ünü oluşturmalıdır. Burada işçi sınıfından ve sosyalizmden yana aydınlara (işçi sınıfı içinden de çıkabilir böyle aydınlar) önemli bir görev düşer: *"kollektif aydınlar"* olarak tarihi blokun düşüncelerini sistemleştirmek, geliştirmek, blok içinde ve dışında yaymak, savunmak v.b.

Görüldüğü gibi *Gramsci*'de devrim ya da genel olarak toplumsal değişim, Ekim Devrimi gibi bir kesinti anı değil, bir süreçtir. Ayrıca, organik bir süreçtir, irili ufaklı bütün değişimlerin kitlelerce benimsenmesini, sindirilmesini, başta muhalif olanlarca kabul edilmesini gerektirir.

Berlinguer ve tarihi uzlaşma

İşte *Berlinguer*'in ve *İtalyan Komünist Partisi*'nin yaklaşık yirmi yıllık deneyimleri *Gramsci*'nin kurduğu bu teorik çerçeve içinde anlam kazanıyor. Örneğin uzun bir süredir İKP yerel seçimlerde önemli başarılar elde eder. Bu yoldan kendisine muhalif yurttaşları da kendi yönetimine ve yöntemlerine alıştırmayı, ikna etmeyi amaçlar. Genel politikalarında Katolik kamuoyunu incitmemeye özen gösterir. Ülkedeki politik ağırlığını iyi değerlendirerek mümkün olan durumlarda hükümet politikalarını, kararlarını etkiler. Kısacası, toplum içinde hegemonik bir güç olma yolunda çalışır.

Şüphesiz bunun bir de öbür yanı var: düzen içinde etkili olma çabası birçok noktada düzenle uzlaşmayı da kaçınılmazlaştırır. Toplumda uzun vadede dönüştürücü olmak amaçlanırken, partinin kendisinin dönüşmesi ihtimali doğar. Parti, en radikal taleplerle ortaya çıkan kesimlerden uzaklaşır, bürokratikleşir v.b. Bütün bunlar *İtalyan Komünist Partisi* için önemli ölçüde geçerlidir.

Yetmişlerin ikinci yarısında *"Avrupa Komünizmi"* sözü sık sık kulaklarımızda çınlıyordu. *Berlinguer* bu dönemde bütün dünyada tanınan bir ad haline geldi. İspanya, Fransa ve İtalya Komünist Partileri'nin başı çektiği bu harekette *Komintern*'den, *Üçüncü Enternasyonal*'den kalan bütün eski bağlar ve *Sovyetler Birliği Komünist Partisi*'nin öbür partiler üzerindeki etkisi reddedildi. İKP sözcüleri bundan sonra *"Avrupa Komünizmi"* deyimine de karşı çıktılar ve komünizmin herhangi bir merkezi (Moskova yerine Paris veya Roma) olamayacağını söylediler. Böylece komünizmin temel ilkelerinden biri olan enternasyonalizm bu partiler açısından ya reddedilmiş ya da çok köklü bir yeni yoruma uğramış oldu. Aynı dönem içinde *İtalyan Komünist Partisi* zaten uygulamasında bir yeri kalmamış olan *Leninizmi* terkettiğini açıkladı; bir süre sonra *"katı Marksizm"*le de ilişiğini kestiğini duyurdu. Bu durumda, IKP'yi (başka birçok Avrokomünist parti gibi) Avrupa'nın sosyalist ya da sosyaldemokrat partilerinden ayıran şeyin ne olduğu sorusu bulanıklaştı.

Fransız Komünist Partisi o sırada sosyalist ve radikal partilerle birlikte *"solun birliği"* platformunda yeralıyordu. Italyanlarsa böyle bir *"sol"* koalisyon değil, sağla uzlaşma stratejisi içindeydiler. Bunun iki temel gerekçesi vardı: Birincisi, Şili'den çıkarılan sonuç, yani sağla anlaşmamış bir sol azınlık iktidarının İtalya gibi bir toplumda (sağın geleneksel etkinliği dışında bir NATO ülkesi olmak v.b.) ayağını sağlam basamayacağı görüşü. İkincisi, İKP'nin Hıristiyan Demokrat tabanı değerlendirmesi. Buna göre, *Hıristiyan Demokrat Parti* sağ bir kuruluş olduğu, özellikle yukarı kademede tam bir egemen sınıf temsilcisi olduğu halde, ciddi bir popüler tabana sahiptir. *Komünist Parti* bu noktada direniş sırasında *Hıristiyan Demokrat* tabanla yaptığı verimli güçbirliğini gerekçe gösteriyordu. Tarihi uzlaşma, bu popüler tabanın İKP'ye kazanılmasını öngörüyordu. Böylece İKP ulaşmaya çalıştığı kitleye ters gelecek özelliklerinden arınma yolunu tuttu. *Berlinguer*'in mimarı olduğu bu stratejinin sağdaki müttefiki HDP önderlerinden *Aldo Moro*'ydu ki, *Kızıl Tugaylar* tarafından kaçırılması ve öldürülmesi doğrudan doğruya bu ittifakın bozulmasına yönelikti. Öbür HDP önderleri *Berlinguer*'in yumuşama politikasından kendi çıkarları doğrultusunda yarar sağlamaktan ötesini düşünmüyorlardı. Çok yanıldıkları da söylenemez. Özellikle tarımsal güneyde, Sicilya'da, tarihi uzlaşma stratejisi HDP tabanını İKP'ye kazandırmaktan çok, İKP militanlarının kendi kimliklerini kaybetmelerine yolaçtı.

Türkiye'ye yansıyan benzerlikler

Sonuç olarak tarihi uzlaşma başarılı olmadı; öte yandan, İKP üzerinde yıkıcı etkileri de görülmedi. İtalya'nın koşulları gözetilerek ortaya atıldığı söylenmekle birlikte, bu koşullara uyamadığı ileri sürülebilir. *Gramsci*'nin tezlerinin fazlasıyla sağ bir yorumu ve uygulaması olduğu da söylenebilir. Gene de, Marksist gelenek içinde ilginç ve oldukça kuraldışı bir uygulama olarak incelenmesi, değerlendirilmesi gereken bir olaydır.

Böyle bir değerlendirmenin Türkiye açısından özellikle önemli olduğunu sanıyorum. *Berlinguer*'in tezi tarihin belirli bir noktasında, belirli bir toplumsal biçimleniş içinde ortaya atılmış bir soruydu. *"Tarihi uzlaşma"* fikrinin bu soruya verilmesi gereken cevap olmadığı savunulabilir; ancak Türkiye'de de benzer bir soruyu gündeme getirecek koşullar var gibi görünüyor. Bunlardan biri, Türkiye'nin geleneksel seçim ve partiler sistemi. Çokpartili rejime girdiğimizden beri, sivil toplum kurumla-

rına sahip olmamış Türkiye'de parti, kitlenin aşağıdan yukarıya etkilerini yaymasının aşağı yukarı tek aracı oldu. Toplumun tabanında belirli grupların temsilcisi olabilen bireyler, seçim mekanizmasında iktidara sağladıkları oy tabanı karşılığında çoğu zaman ekonomik, kimi zaman politik ganimetler elde ettiler. (Tabanın etkili olmasından hoşlanmayan güçler, 27 Mayıs sonrasında *"ocak-bucak"* teşkilatlanmasının yasaklanması gibi tedbirlerle bugüne kadar böyle bir işleyişi engellemeye çalışmışlardır.) Böylece, siyaset bilimi terminolojisinde *"patronaj"* sistemi olarak anılan işleyiş Türkiye demokrasisinin başlıca özelliklerinden biri haline geldi. İtalya'da da, özellikle *Hıristiyan Demokrat Parti* yapısı buna çok benzer (İtalya'daki adı *transformismo*'dur).

İkinci benzerlik noktası, sağ partilerin bulduğu kitle desteği olayıdır. İtalya'da cumhuriyet radikal ve aşağıdan yukarı bir burjuva hareketiyle değil, *Savua* monarşisiyle belirli burjuva ve aristokrat tabakalar arasında ulaşılan ittifak sonucunda kurulmuştu. Dolayısıyla baştan beri sağcı bir iktidar blokunun hegemonyası altındaydı. HDP de, onun öncüsü olan *Popüler Parti* de, bu bloka karşı, çeşitli halk sınıflarını da özümleyerek varoldular; böylece, eski iktidar blokuna karşı daha halkçı bir alternatifin temsilcisi oldular.

Türkiye'de Osmanlı'dan beri süren devletçilik, Cumhuriyet'ten sonra da kitleleri dışlayarak kendini sürdürdü. Bu durumda, dünya siyaset terminolojisinde *"özel sektörcü"* olduğu için *"sağ"* olarak bilinen partiler, Cumhuriyet'in kurucusu devletçi parti karşısında her zaman daha çok kitle desteği elde ettiler. Bu tarihi gelişme, herhangi bir sol kuruluşun, kendi devletçiliğini nasıl tanımlaması ve sunması gerektiği sorununu son derece hassas bir sorun haline getiriyor.

Aradaki bütün tarihi farklılıklara rağmen bu çok önemli benzerlikler *Berlinguer*'in sorularını Türkiye için özellikle ilginç kılıyor. Bir başka ülkenin sağcı ya da solcu politik düşünür ve önderinin değerlendirilmesinden biraz farklı, bizim için *Berlinguer*'i değerlendirmek. Yukarıda belirtmeye çalıştığım gibi, *Berlinguer*'in tarihi uzlaşma tezi, yani kendi sorusuna verdiği cevap, kendi çerçevesinde işlemedi (Baştan yanlış olduğu için mi, yoksa gereğince uygulanamadığı için mi? Bu da ayrı bir soru). Ama cevabın başarısızlığı sorunun geçerliliğini ortadan kaldırmıyor. Soru, hele şu dönemde, bütün canlılığıyla gündemde.□

Devlet Başkanına saygı

HALUK GERGER

İ*talyan Komünist Partisi*'nin lideri *Berlinguer*'in ölümü, yalnız İtalya'da değil, tüm dünyada büyük yankı uyandırdı. Bu, yalnızca *İtalyan Komünist Partisi*'nin büyüklüğünden ya da Avrupa'daki öneminden kaynaklanmıyor. Kuşkusuz *Berlinguer*'in kişiliğinin ve siyasal yaşamının da bunda önemli etkisi var. Ben, *Berlinguer*'i görmek ve bir açık hava toplantısında izleyerek İtalya'da ne kadar sevildiğine şahit olma olanağını bulmuştum. İlk bakışta soğuk ve tekdüze görünen konuşması sırasında, sıkıcı konuşma üslubuna karşın, yüzbinin üstündeki kalabalığın dikkatini üzerinde toplamasını, dinleyenleri canlı ve coşkulu tutmasını bilmişti. Yalnız konuşma biçimi kürsüde ders veren bir hoca gibi değildi. Konuşmasının içeriği de, demagojiden uzak, politik olmaktan ziyade akademik nitelikteydi. 1972 yılındaki bu toplantıda *Fransız Komünist Partisi* Genel Sekreteri *Marchais* de vardı. O daha heyecanlı, daha coşkulu ve karizmatikti belki ama, hiç kuşkusuz, *Berlinguer* ondan etkileyiciydi. O görkemli toplantıdan bugün asıl aklımda kalan *Berlinguer*'in sakin ve neredeyse sıkılgan görünümüdür hep.

Berlinguer'in görüşlerini, ideolojisini kabul edin ya da etmeyin, onun demokratik bir İtalya için uğraş verdiğini, hoşgörüye ve partilerle politikacılar arasında karşılıklı saygıya dayanan bir ortamın gelişmesine katkıda bulunduğunu kimse yadsımıyor. Nitekim, sağdan sola, ideolojisine karşı tüm siyasal görüş temsilcilerinin ölümü karşısında gösterdikleri içten duyarlılık bunun en güzel kanıtı ve herhalde onun en parlak zaferi. *Berlinguer*'in yalnız İtalyan demokrasisine değil, aynı zamanda, ülkesinin bağımsızlığına ve barış ortamına değer veren, politikanın yoz ilişkileri içinde ahlâklı kalınılabileceğini gösteren bir çizgiyi yaşamı boyunca izlediği kuşkusuz. İşte bu nedenlerle *Berlinguer*, siyasal görüşlerini benimsemeyenlerce de, *İtalyan Komünist Partisi*'nin *Gramsci* ve *Togliatti* gibi devlet adamları yetiştirme geleneğini sürdüren seçkin bir önder olarak kabul ediliyor. Herhalde çağımızın bu önemli insanı için ülkemizde ve dünyada daha çok şeyler yazılacak, söylenecek.

★ ★ ★

Bu yazının amacı, ölümü nedeniyle *Berlinguer* hakkında birşeyler söylemek değil. *Berlinguer*'in ölümünde gözlemlediğim ve çok etkilendiğim bir başka konuya, İtalya Cumhurbaşkanı *Pertini*'nin davranışlarından ve anlamından sözetmek istiyorum burada kısaca.

Tüm yaşamı *Berlinguer*'in siyasal çizgisi ve ideolojisiyle mücadele içinde geçmiş olan *Pertini*, basında çıkan haberlere göre, *Berlinguer*'in komaya girmesi üzerine derhal hastaneye gitmiş ve geceyi hemen onun yanıbaşındaki bir odada geçirmiş. *Berlinguer*'in ölüm haberini alınca da gözyaşlarını tutamamış, *"Onu hep değerli bir evlât ve dost olarak hatırlayacağım"* demiş. Komünist liderin cenazesi de Roma'ya içinde *Pertini*'nin de bulunduğu Cumhurbaşkanlığı uçağında götürülmüş. Doğrusu, bu haberleri okuyunca çok ama pek çok şaşırdığımı itiraf etmeliyim. Herhalde çoğu kimse, *Pertini, Berlinguer*'i bir *"vatan haini"*, *"beşinci kolun lideri"*, ölümünü de İtalya'nın bir *"belâ"*'dan kurtulması olarak nitelendirseydi daha az şaşırırdı. Kimbilir, belki de ondan bunu beklerdi.

Oysa *Pertini* gerçek bir devlet adamlığı örneği vermiş, dengeli, hoşgörülü, bilge bir kişiliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bu davranışıyla, gerçek bir İtalyan yurtseveri olduğunu da göstermiş olmuyor mu *Pertini*? Siyasal yaşamda mücadele içinde de olsa, ulusunun bir evladına sahip çıkmayı, onu seven yurttaşlarının acısına ortak olabilmeyi ve hepsinden önemlisi, uygar bir ülkenin devlet başkanlığını içine sindirebildiğini kanıtlamış oluyor; İtalya'ya da hiç kuşkusuz, onur kazandırıyor.

Demek ki boşuna değil; çeşitli sorunlar, ekonomik ve sosyal dengesizlikler, bunalımlar içinde yaşayan ve karşıt siyasal kamplara bölünmüş *İkinci Dünya Savaşı*'nın mağlubu İtalya'nın hoşgörü ve barış içinde bugünkü gelişmişlik düzeyine çıkması, demokrasisini yaşatabilmesi ve uygar dünya içindeki saygın yerini alabilmiş olması... Ancak *Pertini*'lerin omuzlarında yükselebiliyor uluslar, toplumsal barış ve demokrasi yaşatılabiliyor. Ve ancak *Pertini*'ler halklarına dışarıda saygınlık, içerde dirlik ve düzen sağlayabiliyor...

★ ★ ★

Dünyanın birçok yerinde özellikle sorumlu kişilerce kin ve nefret tohumlarının ekildiği, özgürlüğün, barışın, hoşgörünün neredeyse *'ihanet'* sayıldığı, haksızlık, kabalık, şiddet dolu çağımızda, *Pertini*'nin davranışı *"çölde içilen bir bardak buzlu su"* gibi ferahlık yarattı bende. İtalya, *Berlinguer*'in kişiliğinde bir siyaset ve devlet adamı yitirdi. *Pertini*'deyse, daha nice devlet adamlarına sahip olduğunu tüm dünyaya göstermiş oldu. İtalyan halkı böyle bir Cumhurbaşkanıyla ne kadar övünse azdır.

Selam ve saygı dünyanın her yerindeki *Pertini*'lere ve *Pertini*'lerin özlemini duyanlara...□

Enrico Berlinguer: Partilerin görevi kendilerini zamana uyarlamak olmalıdır

L'Unita *gazetesinin* Enrico Berlinguer'*le 18 Aralık 1983'te yaptığı görüşme*

"Bütün dünya Orwell'in şu pek ünlü yılını, 1984'ü tartışıyor. Uluslararası düzeyde yürütülen tartışmalarda Orwell'in çizdiği gelecek görüntüsü ele alınıyor. Bilgisayarlarla bürokrasi arasındaki 'evliliğin', nefret edilen totaliter sistemlere götürdüğü, Büyük Birader'in gözü var bu gelecek görüntüsünde. Aslında Orwell sadece bir bahane. Asıl konu, şurada topu topu 16 yıl kalan 2000'li yıllarda bizleri nasıl bir dünyanın beklediği. Konuya sözkonusu kitaptan başlayacak olursak, 1984'ü ilk ne zaman okudun? Sende ne gibi tepkiler uyandırdı?"

— 1950'de yayınlanmasından hemen sonra okudum. Tepkim, herhalde daha çok kitabın soğuk savaş dönemindeki kullanımından etkilenmişti; antisovyetik ve antikomünist bulmuştum. O zaman herkes *Orwell*'in anlattığı devletle Sovyetler Birliği'nin ima edildiğini sandı. Bugün kitap biraz daha farklı algılanıyor; bugün daha ihtiyatlı okunabiliyor ve bazı öngörüleri daha farklı değerlendirilebiliyor. Yine de bana göre romanın önemli bir eksikliği var: bireyin sonunun kaçınılmaz olduğu yolundaki sabit fikir nüfuz etmiştir içeriğine. Ve bu da geleceğe bakılma tarzına bağlıdır. *Orwell* kitabı 1948 yılında yazdı. Pekala! O günden buyana dünyada neler oldu? Elbette, otoriter ve despotik eğilimlerin güçlenişini de yaşadık; ama dünyada tarihsel sürece esas damgasını vuran daha farklı bir şeydi: tüm halkların muhteşem kurtuluş sürecini ve yeniden canlanışlarını düşünüyorum, sömürge devletlerinin göçüşü yolaçmıştı bunlara; sanayi ülkelerindeki proleter ve yoksul kitlelerin başarılarını düşünüyorum; kadınların kurtuluş sürecini düşünüyorum. Bütün bu verilere bütünsellikleri içinde bakıldığında, bunlar dünya çapında, ortak bir kültürel gelişme sürecinin göstergeleri değil midir? İkinci Dünya Savaşı sonrası tarihi gözden geçirecek olursak, insanlığın *Orwell*'in geleceğe bakışını gerçekleştirmediği görülür. İnsanlık başka bir yöne gitti.

"Evet, ama elektronik devrim artık başlamış bulunuyor. Gelişiminin boyutlarını bugünden tasavvur etmek mümkün değil. Bu üçüncü sanayi devriminin geleceğini nasıl görüyorsun? Özgürlük içinde bir gelecek olarak mı, yoksa otoriter yönetim sistemi olarak mı? O zamanlar kitap Sovyet iktidar biçiminin benzetmesi olarak yorumlanmıştı. Bugün bu ülkenin tarihçilerinden biri, Medvedev, bilgisayarın kurtuluş sürecini başlatacağını önemle vurgulamakta. Buna karşılık ABD'ye ilişkin yazılarda, elektroniğin gelişmeğe devam ettiği bu ülkede büyük bir korkunun yaygınlaştığına işaret edilmekte."

— Sanıyorum, yeni teknolojik devrim karşısında doğru tavır, onu *"tarafsız"* kabul etmemektir. Bu gelişmenin gidişi, geçmişte de hep olduğu gibi, aracın kendisine değil, insanlar eliyle kullanılma biçim ve tarzına bağlıdır. Daha açık söyleyecek olursak, bugün iki süreci aynı anda mümkün görüyorum: bir yanda mikroelektroniğin egemen iktisadi grupların iktidarı, askeri-sınai komplekslerin iktidarı için kullanılması. Diğer yandaysa, bütün kültürlerin zenginleşmesini sağlayabilecek yeni bilgilerin önemli ölçüde yaygınlaşmasını da gözönüne alıyorum...

"Peki, Sovyetler Birliği ve ABD sözkonusu olduğunda..."

— İlginç bir noktaya işaret ediyorsun. Ama kendimi böyle bir kehanette bulunacak konumda görmüyorum. Sovyetler Birliği'nde bilgisayarın kesinlikle kurtuluşa götüreceği, ABD'yse, bir gerileme anlamına geldiği şeklinde basit bir sonuç çıkaramam. Kehanetleri *Orwell*'e bırakalım. Bunlarda yanılsa bile...

"Öz olarak, bu devrimin "denetlenmesi" için mücadelenin başladığını söylüyorsun. Ama Carlo Bernardini gerek Sovyetler Birliği'nin gerekse ABD'nin, uyruklarının pasifliğine güvendiklerine dikkat çekiyor. Bugün yeni teknolojilerin "denetlenmesi" kavgasında bu pasiflik bir engel."

— *Bernardini*'nin işaret ettiği noktayı yalnızca iki büyük devletle sınırlamak istemiyorum. Hemen hemen bütün ülkelerin hükümetleri, farklı biçimler altında, farklı baskı yöntemlerine başvursalar da, uyruklarının pasifliğini hesaba katıyorlar. Ancak sınırlı zaman kesitlerinde, çok kez de devrimci, ya da devrim sonrası dönemlerde, herkeresinde de, halkın yaşantısında yeni aşamaların başlatılması zorunluluğu kendisini hissettirdikten sonra, kitlelerin inisiyatifini harekete geçiren hükümetler ortaya çıkmakta.

"Peki, şu 1984 yılına baktığında, hangi noktayı vurguluyorsun? Pasifliği mi yoksa yeni inisiyatiflerin ve yaratıcılığın gelişmesini mi?"

— Bu konuya geliyorum. Tartışılan sorunlara, ya da ülkelere uygun olarak, biçimlerin değeri değişebiliyor. Yine de bana göre, barış hareketi hepsinden büyük önem taşıyor ve korkunç gelişme potansiyeline sahip. Bunun nedeni yalnızca, bu hareketin amacının bir atom savaşını engellemek olmasından gelmiyor; bu hareket kendi farklı ulusal renkleri içinde, yaşantımızın, uygarlığımızın bütün verilerini kucaklayan bir bilinçten kaynaklanıyor. Bu hareket, milyonların isteğini, kendi hayatlarının temel sorunlarının, geleceklerinin başkaları tarafından; hükümetler, aygıtlar, askeri-sınai kompleksler tarafından belirlenmesine izin vermeme isteğini dile getiriyor. Hayır, yalnızca pasiflik tehlikesini gözönüne almıyorum, bazı ülkelerde üstün gelmeyi başarabilen ideolojik ya da dinci fanatizmin yeni biçimlerinin yarattığı tehlikeye işaret etmek istiyorum daha çok...

"Daha şimdiden "elektronik demokrasi"den sözediliyor: İnsanlar kendilerine video kanalıyla yöneltilen sorulara evlerinde yanıt veriyorlar..."

— İnsanların topluluk halindeki yaşamlarının birkaç yönüyle sınırlandırılmış *"elektronik demokrasi"* de gözönüne alınabilir. Ama bunun demokratik hayatın bütün biçimlerin yerini alması kabul edilemez. Bu tehlikeye yasama alanında da karşı koymanın gerekli olduğunu belirtmek istiyorum. Seçim toplantılarının alternatifi olarak bilgisayarların kullanımında kesin sınırlar sözkonusu. Tek demokratik ifade biçimi bu olduğunda, insanların bir düğmeye basmakla gerçekte ne düşündüklerinin anlaşılabileceğine inanmıyorum, kimileri gibi... İnsanların tartışma, toplanma, biraraya gelme gibi doğal eğilimlerinin bastırılmasını kimsenin beceremiyeceğine inanıyorum. Her zaman kesitinde insanların biraraya geldiği hareketler, topluluklar kesinlikle olmuştur -bu gelecekte de böyle olacaktır. Örneğin bugün şu ya da bu biçimde komformizme karşı çıkan barışçı hareketler, ekolojik hareketler vardır. Bunu daha kırk, hatta yirmi yıl önce kim tasarlayabilirdi? Partilerin görevi doğal olarak, kendilerini fiilen içinde bulundukları zamana uyarlamak olmalıdır. Ve burada partilerin dayanıklılık koşulu da gösterilmeli: bu da onların kendilerini yenileme yeteneğidir.

"Eski Avrupa'dakiler gibi tarihsel partilerin salt görüntü partileri olabileceklerine ihtimal veriyor musun?"

— Elbette bu partiler böyle olabilirler. Ama *"görüntü partisi"*yle *"fikir partisi"* ortası bir şey olmak gerek. Riziko bunlardan *yalnızca* biri olunmasında. Böylesi yalnız siyasal hayatın değil, insan hayatının neredeyse bütününün yoksullaşması olurdu...

"Carlo Bernardini şöyle diyor: 'Kapsamlı düşünceler dönemi sona erdi. -Elmar Altvater'se şunu ekliyor: 'Artık Avrupa'da toplum ve devlet için büyük ütopyalar geliştirilebilecek güçler kalmadı! Bu düşüncelere katılıyor musun?"

— Yine inanıyorum ki, kapsamlı düşünceleri yeniden politikaya sokmanın zorunluluğu gittikçe daha güçlü biçimde kendini hissettiriyor. Elbette bu düşünceler gerçekliğin bilimsel çözümlemesiyle sınanmalıdır: yoksa tasarımlar boş, parlak sözlerle dolu açıklamalara dönüşür. İtalya'daki sosyalist hareketin düşünce ve davranışları -bütün Avrupa ülkelerinde olduğu gibi- *Marx* yanında kısmen de *Aydınlanma* felsefesinden ve daha sonraki pozitivizmden etkilenmiştir. Bu temeller üzerinde, sürekli bir süreç olarak insanlık tarihi, gittikçe daha yükselen refah, kültür ve demokrasi hedefleriyle birlikte gelişmiştir. Kapitalist ideoloji de *"boom"* yıllarında, kısmi alanlarda durdurulamayacak bir ilerleme çağını ilan etmeğe çalıştı. Bütün bu ideolojilerin yanlış olduğu ortaya çıktı. İnsanlık tarihinin geçmişi, sert kopuşlar, kesintiler, hatta terse gelişmeler olmadan yürümedi -ve bu gelecekte de böyle olacaktır. Koyu tiranlık, fanatizm ve baskı dönemleri de mümkün olabilmiştir.

"Toplumcu kültürün bir sloganı var, 'geleceğin güneşinden' sözediyor. Ona inanılıyor, ona erişmek, onu kazanmak için uğraş veriliyor. Korku ve ölüm bekleyişinin egemen olduğu bir toplumda bu sloganın bir anlamı var mı?"

— Burada bir paradoks var. Bugün geleceğin güneşi üzerine artık devrimcilerden çok bilim adamları tartışıyor. Güneş enerjisinin kapsamlı olarak kullanımı olanağını insanlığa açacak son derece önemli olasılıklar doğmuştur bugün. Geleceğin güneşine ilişkin düşünceleri yeniden kazanmanın bilimsel yolu bu! Ama geçmişte içerdiği ütopik düşünceleri bir yana koysak bile, bu boş bir slogan değildi. Toplumcu hareketin önüne fiilen hangi hedefler konulmuştu? İnsanın insan tarafından sömürülmesinin ve ezilmesinin, bir sınıfın bir diğeri, bir ırkın bir diğeri, kadınların erkekler ve bir ulusun bir diğeri tarafından sömürülüp baskı altında tutulmasının her biçiminin aşılması hedefi...

Ve dahası: halklar arasında barış, yönetenle yönetilenin ilerleyen yakınlaşması, bilim ve kültürün özümsenmesiyle her türlü ayrımın sona ermesi...

Buraya kadar iyi. Peki, bugünün gerçekliğine baktığımızda, bu amaçların artık geçersiz olduğunu kim söyleyebilir? Birçok ideolojik kabuklanmayı aştık (bu Marksizm için de geçerli). Ama, varlığımızın bugünkü konumunun derinlerinde yatan güdüler, motifler, bizleri İtalya ve dünyada daha kesin davranışlara itmekte.□

KKTC'de "iç güvenlik" ve Türk Silahlı Kuvvetleri

"Uluslararası ilişkiler ve Türkiye'yle KKTC'nin uluslararası konumları açısından bakıldığında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir anayasal hüküm gereğince KKTC'nin iç güvenliğinden de sorumlu olmasının çok sakıncalı olduğu görülecektir. Türk Silahlı Kuvvetleri bağımsız KKTC'nin iç güvenliğini ve kendi yurttaşlarıyla ilişkilerini düzenlemede taraf olma durumunda değildir."

HALUK GERGER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, şu sıralar, yoğun dış baskılarla mücadele içinde, anayasasını hazırlama çabasında. Bunun, Kıbrıs'ın özel durumu dikkate alındığında, Türkiye'yi de çok yakından ilgilendirdiği kuşkusuz. Geçtiğimiz ay içinde KKTC Devlet Başkanı *Rauf Denktaş*'ın anayasa için sunmuş olduğu bir geçici madde önerisi, KKTC'nin bağımsızlık sorununa, Türkiye'yle KKTC'nin ilişkilerine ve nihayet Türkiye'nin dış politikada yasama-yürütme organlarının işlevlerine ve anayasa hukukuna yeni tartışma boyutları getirecek niteliktedir.

Sayın *Denktaş*'ın, Türkiye'de bir iki gazetede kısacık haber olma dışında pek yankı bulmayan önerisi aynen şöyle:

"Bu anayasa başlangıç kısmında ifade edildiği üzere, garantörlük hakkının kullanılması suretiyle Barış Harekatı'nı gerçekleştiren Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde görevde bulunduğu sürece, yurdun iç ve dış güvenliği, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri ve Polis Örgütü'nden oluşan Başbakanlığa bağlı Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'yla Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'nca sağlanır.

Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'yla Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı arasındaki işbirliği esasları taraflarca tespit edilir."

Görüldüğü gibi, sözkonusu öneriye göre, KKTC'de Türk Silahlı Kuvvetleri bir anayasal hüküm gereğince bu ülkenin iç güvenliğinden de sorumlu olacak.

Sakıncalı girişim

Konuya kısaca uluslararası ilişkiler ve Türkiye'yle KKTC'nin uluslararası konumları açısından bakarsak, sözkonusu önerinin KKTC Anayasası'nda yeralmasının çok sakıncalı olduğu görülecektir. Bir bağımsız devletin kendi iç güvenliğini bir başka devletin silahlı kuvvetlerine bırakması herhalde ulusal devletler tarihinde pek görülmüş şey değildir. KKTC gibi bağımsızlığı çeşitli uluslararası forumlarda, haksız da olsa, sorulanan, henüz Türkiye hariç hiçbir devletçe tanınmamış, çeşitli güçlerce *"sahte"* diye damgalanmaya çalışılan ve nihayet varlığına kasteden dış tehditlerle karşı karşıya bulunan bir devletin, *"iç güvenlik"* gibi *"bağımsız olma yeteneği"*nin en önemli ölçütlerinden birine sahip olmadığı izlenimini yaratan bir hükmü anayasasına koyması, olsa olsa bu devletin dış düşmanlarına yarar. Bu öneri anayasaya girerse, KKTC Hükümeti, kendi anayasasıyla Kuzey Kıbrıs'ta etkin bir denetime ve otoriteye sahip olmadığını ve topraklarını ancak bir başka devletin gücüyle kendi yurttaşlarına karşı kontrol altında tutabildiğini tüm dünyaya ilan etmiş olur. Bunun bizzat KKTC'ne, hükümetine ve KKTC yurttaşlarına yapılabilecek en büyük haksızlık olduğu kuşkusuzdur.

Dış güvenliği ağır tehdit altında olan KKTC'nin, kendisini *"dış düşman"*a karşı korumak için topraklarında bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir de iç güvenlik işlevini vermesi, onun, ne yazık ki, azgelişmiş birçok ülkede görülen *"iç düşman yaratma"* tuzağına düştüğünü göstermektedir. Bu, hem KKTC'nin iç yapısının gerçeklerine uymamakta, hem de Kıbrıs Türk halkının yüksek kültür düzeyi ve siyasal bilinciyle çelişmektedir.

Sayın *Denktaş*'ın önerisinin kabulü, Türkiye açısından da son derece sakıncalıdır. 1974 yılında uluslararası antlaşmalara dayanarak Kıbrıs'a müdahale eden Türkiye, bugün de, Kıbrıs Türk halkının dış tehditlere karşı güvenliğini korumaktadır. Herhalde Türkiye, Kuzey Kıbrıs'ta sömürgeci ve baskıcı bir güç olarak bulunmamakta, Kıbrıs Türk halkının özgür iradesi ve uzun özgürlük mücadelesiyle belirlenmiş kendi kaderini tayin hakkının bir güvencesini oluşturmaktadır. Bu durumda, Türk Silahlı Kuvvetleri, bağımsız KKTC'nin iç güvenliğini ve kendi yurttaşlarıyla ilişkilerini düzenleme, burada bir taraf olma durumunda değildir. Üstelik, KKTC toprakları üzerinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasını gerekli kılan bir *"güvenlik"* sorunu da mevcut değildir. Olağan polisiye önlemleriyse, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görevleri arasına giremez. Yarın, özgür bir ülkede, örneğin demokratik gösteri ve yürüyüş haklarını kullanan, grev yapan, ya da şu veya bu biçimde, demokratik her ülkede görülen, muhalefet olaylarında, Kıbrıs Türk halkıyla onları dışa karşı korumakla görevli Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin karşı karşıya gelmesinin yaratacağı görünümün, hem KKTC, hem de Türkiye için ne denli olumsuz olacağını herhalde uzun uzadıya anlatmaya gerek yoktur.

Gelenekler ve anayasa

Muhalefeti *"iç düşman"* saymak, toplumsal hareketleri *"dolaylı saldırı"* biçiminde yorumlamak ve bu yolla da başka ülkelerin içişlerine müdahale etmek Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneğinde yoktur. Bilindiği gibi, bu tür bir yorum 1950'lerin sonunda ABD Başkanı *Eisenhower* tarafından geliştirilmiştir. Nitekim, 1958 yılında ABD, *Eisenhower Doktrini*'ni kullanarak, Lübnan'da ulusal muhalefeti ezmek için Beyrut'a çıkartma yapmış ve bu arada İncirlik üssünü de kullanmıştı. Şimdilerde de, Reagan yönetimi, *"iç düşman"* ve *"dolaylı saldırı"* gibi kavramları kullanarak Körfez ülkelerine karşı *Acil Müdahale Gücü*'nü oluşturmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de *"iç güvenlik"*ten sorumlu tutulması, Türkiye'nin Kıbrıs'ta kendi *"Eisenhower Doktrini"*'ni uygulamaya soktuğu gibi çok haksız bir izlenim yaratır.

Olaya Türk anayasa hukuku açısından baktığımızda, Sayın *Denktaş*'ın önerisinin Türkiye'yi bağlamayacağı açıktır ve yasalarımız Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de bu tür işlevler için kullanılamayacağını göstermektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Kıbrıs'a bir uluslararası antlaşmanın Türkiye Cumhuriyeti'ne tanıdığı hak üzerine müdahale etmiştir. Bugün de KKTC'nin ve Kıbrıs Türk halkının uluslararası güvenliğini korumak üzere Kuzey Kıbrıs'tadır ve soruna barışçıl bir çözüm bulma çabalarının bir unsurudur. Bu mevcudiyeti, günün yeni koşullarında, KKTC'yle yapılacak bir antlaşmayla, ayrıca düzenlemek uygun olabilir.

Tek başına *"Garanti Antlaşması"* yeterli görülse bile, bu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de iç güvenliği sağlama görevini otomatik olarak gündeme getirmez. Öncelikle belirtmek gerekir ki bunun için KKTC'yle bir antlaşma imzalamak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Ayrıca, böyle bir antlaşma yapılırsa, antlaşmanın Cumhurbaşkanınca onaylanması yetmez. Anayasa'nın 90. maddesi TBMM'nin bu onaylamayı bir kanunla uygun bulmasını gerekli kılmaktadır. Bir başka deyişle, bu konu TBMM'den ve dolayısıyla kamuoyundan saklanarak geçiştirilemez. Bugünkü parlamentonun yasama ve denetleme görevini nasıl yapabileceği ve başarısıysa, tabii, ayrı bir konudur.

90. madde, ekonomik, ticari veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süreleri bir yılı aşmayan antlaşmalar için *"kanunla uygun bulma"* zorunluluğunu kaldırmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de *"iç güvenlik"*le ilgili olarak görevlendirilmesi, hiç kuşkusuz, bu istisna hükmüne girmemektedir. Üstelik burada da *"Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek"* koşulu vardır. Yine de belirtmek gerekir ki, polisiye görevler için ek araç, gereç ve eğitim zorunludur ve bunun için de devlet maliyesinden ek harcamalar yapılacağı açıktır.

Ayrıca, uluslararası bir antlaşmaya dayanan uygulama antlaşmalarının da TBMM'nce uygun bulunması zorunluluğu yine 90. maddeye göre yoktur. Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de *"iç güvenlik"*ten sorumlu tutulmasına ilişkin bir antlaşmayı, *"Garanti Antlaşması"*'nın bir uygulaması olarak düşünmek doğru değildir. Zaten bu hükmün amacı, askeri bakımdan gizlilik sağlamak ve parlamentoları ayrıntılara boğmamaktır. Bunun, önemli siyasal sonuçlar doğuracak böylesine temel bir konuyu içeremeyeceği açıktır. Ayrıca, *"devlet maliyesine yükleme getirmek"* koşulunun burada da aranması, 244 sayılı yasanın 2. maddesine karşın, gereklidir. Konu, iç mevzuatta ve Türk yasalarında değişiklik getirme olasılığı açısından da ayrıca incelenmelidir. Uygulama antlaşmalarına ilişkin istisnai hükmü, gizlilik içinde uygulamak, kamuoyunu ve parlamentoları devreden çıkarmak, ülkeyi çok olumsuz durumlara düşürmek için kullanılamayacağı kesindir.

Kamuoyunda tartışılmalı

Ayrıca belirtmek gerekir ki, *"Garanti Antlaşması"*'nın genel çerçevesi içinde uygulama antlaşmaları yapılacağına dair bir hüküm bu antlaşmada bulunmamaktadır. Hükümete uygulama antlaşmaları için yetki veren 244 sayılı yasada da bu konuda getirilmiş bir hüküm yoktur. Dolayısıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin KKTC'de *"iç güvenlik"*le ilgili olarak görevlendirilmesi, ancak bu konuda iki devlet arasında bir antlaşma yapılmasına ve TBMM'nin bunu bir yasayla uygun bulmasına bağlıdır. Zaten garanti antlaşmasının taraflarından biri olan Kıbrıs Cumhuriyeti hukuken 1963'te, fiilen de 1974'te ortadan kalkmıştır.

Kamuoyunun ve parlamentonun dış politikada devre dışı kaldığı bir dönemde, Sayın *Denktaş*'ın önerisi iyice önem kazanmaktadır. Şimdi kamuoyuna ve parlamentodaki sağduyu sahiplerine önemli bir görev düşmektedir. Bu konu üzerinde hassasiyetle durulmalı, konu parlamento dahil çeşitli forumlarda tartışılmalı ve siyasal sakıncaları üzerinde durulmalıdır. Burada parlamentonun yasal yetkilerinin de savunulması demokratik dış politika için zorunlu olmaktadır. Özetle, siyasal ve hukuksal boyutlarıyla, konu kamuoyunu yakından ilgilendirmektedir.□

Borç yarışında da gözler Kartagena'daydı

"Türkiye'de uluslararası düzeyde oluşmaya başlayan yeni kuvvet dengelerinin dışında kalmamalı ve yerini doğru tespit etmelidir. Umalım ki, Özal Hükümeti günü gününe yaşama ve alacaklılarla iyi geçinme esprisinden çıkıp, borçlu ülkelerin IMF'ye ve Batılı muhafazakâr iktidarlara karşı vermeye çalıştıkları mücadelede yerini alsın."

SEYFETTİN GÜRSEL

Kaçınılmaz olay sonunda gerçekleşti. 21-22 Haziran'da Kolombiya'nın *Kartagena* kentinde 11 Latin Amerika ülkesinin(*) dışişleri ve maliye bakanları biraraya gelerek borçlular cephesine giden ilk adımı attılar. Bu olay kaçınılmazdı, çünkü son 10 yılda gerçekleşen baş döndürücü borçlanma, hemen hemen tüm ülkeleri sarsan ekonomik krizle birleşince, gelişmekte olan birçok ülke borç taksitlerini ödeyemez duruma gelmişlerdi. Son 3 yılda 60 milyar dolara yakın borç ertelendi. Ama her erteleme aynı zamanda IMF'nin dayattığı istikrar programlarının kabul edilmesi demekti. Bunun toplumsal faturasıysa giderek ödenmesi olanaksız bir nitelik kazandı. Geçen yıl Tunus'da, Fas'da, son olarak da Dominik Cumhuriyeti'nde meydana gelen kanlı ayaklanmalar, yoksul ülkelerde artık bıçağın kemiğe dayandığını gösteren en çarpıcı işaretler oldu.

Borçlular arasında ilk toplu hareketin 650 milyar dolarlık toplam borcun 350 milyarından sorumlu Latin Amerika ülkelerince gerçekleştirilmesi de doğal karşılanmalı. Bu ülkeler hem en zor durumda olan ülkelerin ilk sıralarında yer alıyorlar, hem de aynı coğrafyayı, kültürü ve tarihi paylaşmaları, birlikte hareket etmelerini kolaylaştırdı.

Borçlular manifestosu

Kartagena toplantısının sonunda açıklanan bildiride yeralan başlıca talepler bir çeşit borçlu ülkeler manifestosu niteliğinde:

1- Bankaların uyguladıkları faiz hadleri maliyetlerinden yüksek olmamalı ve banka komisyonları düşürülmeli.

2- Gerek bankalara gerekse hükümetlere olan borçların vadeleri uzatılmalı.

3- Uluslararası kuruluşlara daha fazla kaynak tahsis edilmeli ve bu kuruluşların kredilerinin faiz hadleri bankalarınkine oranla düşük tutulmalı.

4- IMF'de reform yapılarak, anlaşmalarda öncelikle üretimin ve iş hacminin arttırılması gereği dikkate alınmalı.

5- Zengin ülkelerin yoksul ülkelerden yaptıkları ithalata uygulanan kısıtlamalara ve korumacılık politikasına son verilmeli.

Aslında bu taleplere alacaklılar *Londra* zirvesinde cevap vermişlerdi bile; evet borçlu ülkeler için bir şeyler yapmak gerekliydi. Örneğin IMF'ye ve bankalara borçların yeniden vadelendirilmesinde bir miktar anlayış tavsiye edildi. *"Çok yıllı vadelendirme"* formülü ortaya atıldı ve ilk uygulama içinse *"başarılı"* Meksika aday gösterildi. Gelişmekte olan ülkelere yatırımlarımızı arttırmamız gerekiyor denildi. Hepsi bu. Gerçi Avrupalıların bu kez daha sert bir dille ve ısrarla ABD'den bütçe açığını azaltmasını, dolayısıyla da faiz hadlerini düşürmesini istemeleri borçluların bu konudaki talebiyle çakışıyordu ama, zenginlerin borç sorununa yaklaşımlarıyla borçluların yaklaşımı arasındaki uçurumun da kapanma eğiliminde olmadığı ortada. Zirvenin borçlulara yolladığı esas mesajı en iyi Amerikalı bir yetkilinin şu sözleri özetliyor: *"(borçların yeniden vadelendirilmesi operasyonu) bütün ülkeleri kapsamayacak, yalnızca başarılı ülkelere uygulanacaktır... yani hal ve gidiş iyi olanlar için önemli bir ödül ve teşvik olacaktır."*

Baskıyı sürdürmek

Kartagena toplantısının en önemli yanı kuşkusuz gelecekte ortak hareket etme gereğinin onaylanması oldu.

TOPLANTIYA KATILAN ÜLKELERİN DIŞ BORCU
(milyar dolar)

Ülkeler	Kamu Sektörü	Özel Sektor	Toplam Borç
BREZİLYA	62	38	100
MEKSİKA	76	18	94
ARJANTİN	29.9	13.9	43.8
VENEZUELLA	28	6	34
ŞİLİ	7	14	21
PERU	10.7	2	12.7
KOLOMBİYA	6.7	3.8	10.5
BOLİVYA	3.8	1.5	5.3
EKVADOR	5.25	1.6	6.85
URUGUAY	3.3	1.3	4.6
DOM.CUMHURİYETİ	2.9	0.6	3.5

Latin Amerikalı bakanlar IMF'nin Eylül ayında yapacağı geleneksel guvernörler toplantısından önce, Arjantin'in başkenti *Buenos-Aires*'de tekrar biraraya gelmeyi kararlaştırdılar. Bu ikinci toplantıya kadar da grup başkanlığına, anlamlı bir biçimde, IMF tarihinde ilk kez kural dışına çıkarak IMF heyetini atlayıp doğrudan *J. de la Rosière*'e 9 sayfalık bir karşı niyet mektubu gönderen, Arjantin hükümeti temsilcisi getirildi.

Buenos-Aires toplantısında ele alınacak en önemli konuyu, alacaklı bankalar ve hükümetler üzerinde baskıyı sürekli kılacak bir mekanizmanın nasıl oluşturulacağı teşkil edecek.

Alacaklı zengin ülkelere karşı bayrak açan Latin Amerika ülkeleri mücadelelerinde yalnız değiller. Daha önceki zirvelerde olduğu gibi *Londra* zirvesinde de Fransız Sosyalist Cumhurbaşkanı *Mitterrand*, gelişmekte olan ülkelere karşı daha olumlu bir strateji izlenmesi gerektiğini söyleyerek farklı bir tavır takındı. *Mitterrand* uluslararası kuruluşların verdiği kredilerin arttırılmasını istedi. Borç sorununun temelinde ABD bütçe açığının, dolayısıyla da yüksek faiz hadlerinin yattığını belirtti. Gelişmiş ülkelerden özellikle de ABD'den yana olan mevcut uluslararası para sisteminin değiştirilmesi için yeni bir uluslararası para konferansı toplanması önerisini tekrarladı. Sonuç, *Reagan*'ın, *Thatcher*'ın, *Khol*'ün ve *Nakasone*'nin bu dilden anlamadıklarını bir kez daha vurgulanması oldu. Zirve üyesi Kanada'nın ve kimi İskandinav ülkelerinin *Mitterrand*'a çok yakın görüşte olmaları ne yazık ki diğerleri karşısında bir ağırlık oluşturabilmek için yeterli olamıyor.

Latin Amerikalıların başlattıkları bilek güreşinde yeni taraftarlar kazanmaları uzak bir ihtimal değil. IMF halen bir dizi ülkeyle yürüttüğü müzakerelerde önemli anlaşmazlıklarla karşılaşmış bulunuyor. Örneğin yakın zamana kadar IMF'nin iyi bir öğrenci ilân ettiği Somali, bu kuruluşun yeni bir anlaşma için yaptığı önerilere karşı çıktı. IMF yüzde 60 devalüasyon, kamu sektöründeki personelin azaltılmasının ve askeri harcamaların yarı yarıya azaltılmasını istiyor. Nijerya'ysa müzakereleri durdurdu. Uganda'ysa IMF'nin hiç döviz üretmeyip, epeycesini de tüketen ulusal hava yolları şirketinin kapatılması isteğini şiddetle reddetti. Eğer Latin Amerikalı Ülkelerin başlattıkları girişimin başarılı olabileceğini ortaya çıkarsa başka kıtalardan da destek göreceği kesindir.

Türkiye'ye gelince

Dört yıldır uygulanan istikrar politikalarına rağmen Türkiye iki temel ekonomik sorununu henüz çözümleyememiştir. Bunlar kronik dış açık ve iç tasarrufların yetersizliğidir. Bir yandan 1980-82 arası ihracatta sağlanan büyük artış, öte yandan 1982 yılında ucuzlayan petrol nedeniyle ithalat faturasının azalması, 1982'de Türkiye'nin dış borç yükünün 1977 yılına göre yarı yarıya azalmasına yol açmıştı. Ancak 1983'den itibaren dış borç yükü yeniden yükselme eğilimine girdi. 1984 yılında en iyimser tahminle cari işlemler açığı 1.5 milyar dolar olacaktır. Açığın 2 milyara yaklaşması muhtemeldir. Bu yıl yapılacak borç taksidi ödemeleri ve klasik kredi kaynakları dikkate alındığında, Türkiye'nin 1984'de ödemeler bilançosunu denkleştirmek için yabancı bankalardan yüksek faizli 1 milyar dolara yakın yeni borç almak zorunda kalacağını tahmin edebiliriz.

Bugün için kolaylıkla borç bulmak ve borç taksitlerini aksatmaksızın ödemek, yarın Bolivya'nın ya da Arjantin'in durumuna düşmeyeceğimizin garantisi değildir. En geç 1986'da Türkiye yeniden borçlarının ertelenmesi talebinde bulunabilir.

Borçlu ülkeler ancak ödedikleri faiz haddinin üzerinde bir büyüme haddi, özellikle de ihracatta büyüme haddi gerçekleştirebilirlerse borçlarını düzenli ödeyebilirler. Borçların faizinin orta gelirli ülkeler için 1983'de ortalama yüzde 8.3, yukarı orta gelirli ülkeler içinse ortalama yüzde 10.6 olduğunu düşünürsek —kaldı ki 1984 başında faiz hadlerinin yükselmesi sonucu bu oranlar biraz daha arttı— sorunun IMF türü istikrar programlarıyla değil, uluslararası işbirliği ve zengin ülkelerin bir miktar fedakârlık yapmalarıyla çözümlenebileceğini söyleyebiliriz. Bu fedakârlığıysa zengin ülkelerin kendiliklerinden yapmayacakları aşikardır. Ancak borçluların birlikte hareketi bu ülkelerin yöneticilerini gerekli kararları almaya zorlayabilir.

Türkiye de uluslararası düzeyde oluşmaya başlayan yeni kuvvet dengelerinin dışında kalmamalı ve yerini doğru tesbit etmelidir. Umalım ki *Özal Hükümeti* günü gününe yaşama ve alacaklılarla iyi geçinme esprisinden çıkıp, borçlu ülkelerin IMF'ye ve batılı muhafazakâr iktidarlara karşı vermeye çalıştıkları mücadele de yerini alsın. □

(*) Meksika, Kolombiya, Brezilya, Arjantin, Ekvator, Venezuella, Peru, Şili, Bolivya, Uruguay ve Dominik Cumhuriyeti.

Londra Zirvesi: Borçluların taleplerine karşı umursamazlık.

"Borç yiğitin kamçısıdır" da alan için mi, veren için mi?

AHMET İNSEL

Üçüncü Dünya Ülkelerinin içinde bulundukları mâli kriz, Batı dünyasında eski bir kabusu yeniden güncelleştirdi; 19. yüzyılda olduğu gibi, bankaların zincirleme iflas edip, iktisadi düzeni alt-üst etmeleri... Ancak kuramsal olarak elbette mümkün olan böyle bir bankalar krizi, günümüzde batı iktisadi sisteminin geliştirdiği bazı mekanizmaları gözönüne alınca pek ihtimal dahilinde gözükmüyor. *"Gold Exchange Standard"* sisteminin 1973'de kesin olarak yürürlükten kalkmasından beri gelişen uluslararası ve ulusal mâli mekanizmalar, iktisadi kriz sorununu çözümlemeseler de, mâli alanda doğan bir krizin yayılmasını engelleyebilecek güçteler.

Bunun yanında, hızlı iniş ve çıkışlarıyla uluslararası mâli düzeni sarsan doların, Üçüncü Dünya borçları içinde ezici bir ağırlığı olması hem tehlike, hem de güven unsuru. Tehlike unsuru, dolar kurunun son yıllarda oynadığı başdöndürücü valsden kaynaklanıyor. Dolar kurundaki bu hızlı iniş ve çıkışlar, orta vadeli her türlü finansman programını belirsiz kılıyor. Ama bunun yanında, Üçüncü Dünya borçlarının ezici çoğunluğunun dolar olarak belirlenmesi, *"Amerikan Merkez Bankası şemsiyesinin"* dolar alacaklılarının en önemli kesimi olan Amerikan bankalarının koruması nedeniyle açık krizi engelleyici bir faktör olabiliiyor.

Borçluların gücü

Günümüzde Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlarının bir kısmını ödememelerinden doğacak bir bankalar krizinin ihtimali çok zayıf gözüküyor. Ama istisadî krizin ortaya koyduğu sorunlar olduğu gibi duruyor; hatta her gün daha çok derinleşiyorlar. Hatta günümüzde Üçüncü Dünya Ülkelerinin mâli sıkıntıda oldukları için uyguladıkları *"kemerleri sıkma politikaları"* gelişmiş ülkelerin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaparak, toplam talebi düşürüyor, krizi daha da derinleştiriyor. Batı ekonomilerinin daralma eğilimlerini arttırıcı olduğu ölçülerde de, Üçüncü Dünya'nın mâli krizine bulunabilecek çarelerin sınırı genişliyor. Borçlu Üçüncü Dünya Ülkelerinin günümüzde, göreli güçlü bir durumda oldukları söylenebilir. Borçlarını ödemediklerinde özellikle Amerikan bankalarını sarsabilecekleri gibi, *"kemerleri sıkma politikalarını"* harfiyen uyguladıklarında da (bunun mümkün olduğunu farzedelim), gelişmiş ülkelerin iktisadi kriz içinde buldukları hassas dengeleri alt-üst edebilecek durumdalar. Bu da gelişmiş ülkelerin kabul edebilecekleri çözümlerin sınırlarını kaçınılmaz olarak genişletmekte.

Alacaklılar kimler?

Kalkınma için kamu yardımını ikiye ayırmak gerek. Birincisi ikili ilişkiler içinde yapılan yardım, diğeriyse uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yapılan yardım.

ABD ve Japonya *"kalkınma için yardım"* bütçelerini kıstıklarından ve OPEC ülkelerinin kaynakları hızla tükendiğinden beri, ikili yardımın hacmi artmaz oldu. 1983 yılında toplam 61 milyar doları bulan bu ikili yardımlardan doğan borcun, ödenmemesi halinde gelişmiş ülkeleri sarsıcı etkileri çok sınırlı. İlk önce yekun yüksek değil. Daha da önemlisi, alacaklıların sadece devletler oluşu. Alacaklı devletler de yeteri kadar güçlü bütçe ve para kaynaklarına sahipler ve bu alacaklarından doğan *"zararı"* ulusal ekonomileri içinde eritme olanakları var.

Uluslararası kuruluşlar içinde en alacaklı olan Dünya Bankası. Ancak bu alacaklar da tehlike çanları çaldırmıyorlar. ABD'nin Dünya Bankası ve benzeri kuruluşlara verdiği gayriresmi garanti, İsviçre, Suudi Arabistan gibi zengin ülkelerin her an yardıma hazır olmaları olgusu, üstelik mâli bakımdan avantajlı koşullarda verilen bu kaynakları Üçüncü Dünya Ülkelerini elden kaçırmak istememeleri, bu alacakların da sistemi sarsma ihtimalini azaltıyor.

1983 yılı sonunda, IMF hariç, uluslararası kuruluşların alacakları 84 milyar dolara ulaşıyordu. Yalnız bu uluslararası kuruluşların mâli kaynaklarında önemli bir gelişme oldu son zamanlarda. Genellikle gelişmiş devletlerin düşük faizle para verdikleri bu kuruluşlar, yükselen *"iktisadi liberalizm"* rüzgarı karşısında, kaynaklarını uluslararası piyasalardan normal piyasa koşullarına kaydırmak zorunda kaldılar. Bu da haliyle verdikleri kaynakların maliyetini hızla piyasa maliyetine yaklaştırdı. Ve özellikle *IBRD* (The International Bank for Reconstruction and Develeopment) ve yan kuruluş *IFC* (International Finance Corporation)un kaynak maliyetlerini yükseltti. *IBRD*'nin diğer yan kuruluşu *IDA*'ysa fakir ülkelere yaptığı yardım programını daraltmak zorunda kaldı.

Özel kuruluşlardan Üçüncü Dünya'ya açılan kredilerse başlıca iki grup ülkeye yöneliyor: orta gelirli petrol ihracatçısı ülkeler ve Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, vb... gibi uluslararası pazara açılmış ülkeler. 1982 yılında düşük gelirli ülkeler grubunda yeralan 33 ülke uluslararası bankalardan toplam 200 milyon dolar kredi alabilmişlerdi! Buna karşılık aynı yıl bankalar yirmi kadar ülkeye toplam 35 milyar dolar kredi veriyorlardı.

Bankaların verdikleri krediler içinde birkaç ülke önemli yer tutuyor[1]. Bunlar arasında beş Güney Amerika ülkesi, Endonezya ve Nijerya dikkatleri en çok üzerlerine topluyorlar. Bunların hem bankalara olan borçları yüksek, hem de bu borçları ödeyecek döviz gelirleri yeterli değil. Buna rağmen IMF ve Dünya Bankası bu ülkelerin sorunun kısa vadeli likidite sorunu olduğunda ısrar ediyorlarsa da, OECD eksperleri giderek bu ülkeleri *"borcunu ödeyemeyecek durumda"* ülkeler kategorisine sokma eğilimindeler.

Bankalara en fazla borçlu beş ülke, aynı zamanda de-

Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin borç erteleme görüşmeleri incelendiğinde de, son yıllarda IMF'nin müdahale gücünün hızla arttığı ve bu kuruluşun uluslararası banka sistemi içinde giderek stratejik bir yer aldığı gözleniyor. Artık, IMF'nin öngördüğü iktisat politikasını benimsemek, borç erteleme görüşmelerini açmak için kaçınılmaz önkoşul. Nitekim geçtiğimiz dönemde, bankalardan kredi almayı tercih eden ülkeler, günümüzde IMF'nin pençesi altındadır.

ğişken faizli orta ve uzun vadeli Üçüncü Dünya borçlarının yüzde 87'sini ellerinde tutuyorlar[2]. Faizlerin oynaması bu ülkelerin borç yükü üzerinde önemli etkiler yapıyor. IMF'nin tahminlerine göre, faiz hadlerinin yüzde 1 oynaması, toplam borcun mâli yükünü 4 milyar dolar arttırıyor veya azaltıyor. Fakat bu konuda borçlu ülkelerin uluslararası bankalara yatırdıkları paraları da hesaba katmak gerekiyor. Üçüncü Dünya Ülkelerinin döviz mevduatlarından elde ettikleri gelirler de, faiz hadlerinin yüzde 1 oynamasıyla 1 milyar dolar artıyor veya azalıyor.

Artan borç yükü

Faiz hadlerini ve dolar kurunun yükselmesi, vadelerin kısalmasıyla, Üçüncü Dünya Ülkelerinin borç yükü son yıllarda süratle arttı. Öyle ki, 1980'den sonra, bu ülkelerin aldığı toplam yeni kredilerin hacmi, ödedikleri anapara ve faizlerden sürekli daha düşük oldu. 1982'den beri de toplam borç ödemeleri içinde faiz ödemeleri anapara ödemelerinden biraz daha yüksek.

Günümüzde dikkatleri çeken, bankaların alacakları. Yalnız bankaların 250 milyar doları geçen alacaklarının ödenmemesi halinde OECD'nin de belirtiği gibi, günümüze kadar bankaların *"kalkınmakta olan ülkelere"* verdiği krediler, diğer kredilerinden daha kârlı oldu. *"Kalkınmakta olan ülkelere"* verilen kredilere uygulanan marj ve komisyonlar diğerlerinden genellikle daha yüksekti. Buna karşılık bankaların zarar hanesine geçirdikleri alacakları çok sınırlı kaldı.

Daha genel bir şekilde soruna bakarsak, anlamlı bir tablo görüyoruz: 1975'den 1983 sonuna kadar, Üçüncü Dünya Ülkeleri, *sadece faizler için* toplam 290 milyar dolar ödemişler. Buna karşılık aynı dönem içinde borçları 520 milyar dolar artmış. Kaba bir hesapla, ilk elde bu verilen finansmanın yüzde 55'inin faizlerin ödenmesine harcandığı söylenebilir. Bu faizler içinde arslan payını alanlar da bankalar. *LIBOR* üzerine genellikle yüzde 1 ila 1,5 arasında marj ilave eden ve faizleri düzenli alan bankalar, aynı zamanda tedbirli davranıp önemli ihtiyat akçeleri oluşturdular. Bankacıların kendi ifadeleriyle, batı bankalarının bugünkü bilançoları, bu ihtiyat akçelerinin sadece bir kısmını gösteriyor.

Bütün bunlara rağmen, son birbuçuk yıldan beri Üçüncü Dünya Ülkelerine batı bankalarının sağladığı kaynaklarda bir duraklama olduğu gerçek. Borçlu ülkelerin borç ödeme kapasitelerinin sınırına gelinmesinin yanında, ABD'de faiz oranlarının artışı da kaynakların yönünü değiştirdi. 1982 yılından beri OECD ve özellikle ABD içi ikrazlar, diğer ülkelere yapılan ikrazlardan daha verimli.

Uluslararası bankaların aktüalitenin baş sayfalarına bu dönemde, Üçüncü Dünya'nın borcu sorununu getirmelerinin arkasında yatan önemli nedenlerden biri de, bu verimlilik sorunu. Eşit, hatta daha yüksek garantiler veren ve faiz hadleri yüksek bir Amerikan piyasası bankaların cazibesini, 70'li yıllardan çok daha fazla çekiyor.

Bankalar için önemli olan, borçluların faizlerini ödemeleri ve her borç erteleme görüşmesinde faiz hadlerinin yeniden ayarlanması.

Krizin geciktirilmesi: borç erteleme görüşmeleri

1974'e kadar borçlu ülkelerin borçlarının yeniden finansmanı veya ödeme takviminin yeniden gözden geçirilmesi için olan görüşmeler çok sınırlıydı. 1956'da Arjantin'in 500 milyon dolar 1958-59'da Türkiye'nin 440 milyon dolar, 1961'de Brezilya'nın 300 milyon dolar, 1966'da Endonezya'nın 310 milyon dolar borcu için yapılan erteleme görüşmelerinin tümü onu geçmedi. Halbuki 70'li yıllarda borç erteleme görüşmeleri, kendi özel adetleri, iletişim kanalları ve özel lisanı olan bir *"kurum"* oldu.

1956 yılında *Kalkınma İçin Yardım Komitesi*'nin OECD içinde kurulmasıyla borç erteleme görüşmelerinin *Paris Klübü* diye bilinen gayriresmi organı ortaya çıktı.

Ancak 70'li yıllarda borç erteleme mekanizması içinde ortaya çıkan başka gelişmeleri de gözden kaçırmamak gerek. *Uluslararası Ödemeler Bankası* bünyesinde kurulan *"Denetleme ve Bankaları Düzenleme Komitesi"* ve 1975'de imzalanan, bankaların ödeme gücünün denetlenmesinde sorumlulukları paylaştıran *Basel Antlaşması*'yla, uluslararası banka sistemi kendi içinde yaygın bir iletişim ağı kurdu. Bu ağın önemli bir bölümünü de, belli aralıklarla toplanan komite, grup, vs... ler oluşturuyor. En nihayet, 1983 yılında, Washington'da 9 ülkeden 35 bankanın katılmasıyla kurulan *Uluslararası Finans Enstitüsü*[3] bu sürecin vardığı en son aşama.

1982 yılına kadar, *Paris Klübü* çerçevesinde sürdürülen borç erteleme görüşmeleri neredeyse tartışılmaz bir kronoloji izliyorlardı. Borçlu ülke IMF'ye ir stabilizasyon programı kabul ettirdikten sonra, Paris'te pek sıkıntı çekmeden alacaklı ülkelerle görüşmeleri bağlıyordu. Fakat 1982'den beri, ertelenen borçların hacmi sürekli arttığından, görüşmelerin sonuçlanması için gerekli süre bile alacaklıları likidite sıkıntısına sokar duruma geldi. Bu nedenle OECD'nin kendi tabiriyle, *"uluslararası para sistemi için durumu birinci derecede stratejik önem taşıyan kimi kalkınmakta olan ülkelerin yardımına koşmak için"* yeni mâli kombinezonlar hızla ortaya çıktılar. Bu yenilikler içinde, köprü-kredilerini neredeyse tüm borç erteleme görüşmeleri sırasında kullanılır olması en anlamlı olanı.

Özel borçların ertelenmesinde hiç bir kural olmamasına rağmen, *Paris Klübü*'nün uyguladığı görüşme düzeni, zamanla bir *içtihat* oluşturdu ve dünyanın dört bu-

I. KALKINMAKTA OLAN ÜLKELERİN 1971-83 ARASINDA UZUN VADELİ BORÇLARININ YIL SONU TOPLAMI (1) (MİLYAR DOLAR OLARAK)

Kaynağına göre	1971	1975	1978	1980	1981	1982	1983
1. K.Y.K ülkesi ve sermaye piyasası	8.8	21.4	48.5	72.4	87.8	94.3	82.7
K.K.Y	1.3	1.7	2.3	2.8	2.8	2.7	2.7
İhracat kredileri	4.9	10.4	19.6	28.1	32.4	31.3	30.0
Sermaye piyasaları (1)	1.9	7.8	22.5	36.3	46.8	53.4	44.4
2. Uluslararası kuruluşlar	0.9	1.6	3.2	4.6	5.6	6.5	7.4
3. COMECON Ülkeleri	0.6	0.8	1.3	1.8	1.9	1.9	1.8
4. OPEP Ülkeleri	0.6	0.2	0.9	1.3	1.8	1.9	1.8
5. Diğer kalkınmakta olan ülkeler	0.2	0.7	1.0	1.5	1.7	1.9	1.5
6. Diğer kaynaklar	0.2	0.7	1.0	1.5	1.7	1.9	1.5
	—	—	—	—	—	—	—
Toplam ödeme	10.5	25.1	55.3	82.3	99.7	107.6	96.1
Faiz ödemeleri	3.2	8.8	17.4	35.2	43.2	50.3	48.1
Anayasa ödemeleri	7.3	16.3	37.9	47.1	56.5	57.3	48.0

(1) İhracat kredileri hariç banka kredileri ve tahviller
Kaynak: OECD, 1984

Bankaların uluslararası operasyonlarının daralması, ABD etrafında yeniden örgütlenmeleriyle atbaşı gitmesi, bazı noktaları açıklıyor. Özellikle bir dünya bankalar krizinin gerçekleşmesi ihtimalini, bu ABD merkezli yeniden örgütlenme, hissedilir derecede azaltıyor. Bankalara korkulu rüyalar gördüren ülkelerin borçlarının büyük bölümünün dolar borcu olması, bankaların ABD para piyasasına girip nakit alma olanakları, bankaların güvencesini arttırıyor.

II. KALKINMAKTA OLAN ÜLKELERİN 1971-83 ARASINDA YAPTIKLARI YILLIK BORÇ ÖDEMELERİ TOPLAMI (MİLYAR DOLAR OLARAK)

Kaynaklarına göre	1971	1975	1978	1980	1981	1982	1983
1. Kalkınma Yardım Komitesi ülkeleri ve sermaye piyasaları	68	131	255	342	381	414	455
a. Kalkınma için Kamu Yardımı	24	34	49	57	57	59	61
b. Toplam ihracat kredileri	26	40	82	110	117	121	127
c. Toplam sermaye piyasaları (2)	18	57	124	175	207	234	267
2. Uluslararası kuruluşlar	9	21	349	55	64	75	84
3. COMECON Ülkeleri	6	9	12	15	16	17	18
4. OPEP Ülkeleri	6	6	13	18	20	21	23
5. Diğer kalkınmakta olan ülkeler	2	3	5	7	7	7	8
6. Diğer kaynaklar	1	3	7	8	13	18	18
	—	—	—	—	—	—	—
Toplam borç	86	173	331	445	501	552	606
a. Liberal koşulda borç	33	59	89	109	114	121	130
b. Liberal olmayan koşullarda borç	53	114	243	336	387	431	476

(1) Sadece gerçekten kullanılan miktarlar hesaba alınmıştır.
(2) İhracat kredileri hariç banka kredileri ve tahviller.
Kaynak: OECD, 1984

cağında homojen bir nitelik kazandı. 1982 ve 83 yıllarında, Üçüncü Dünya Ülkelerinin eline geçen *"yeni"* kredilerin dörtte biri, aslında vadesi gelmiş borçların finansmanı için elde edilmiş paradan oluşuyordu.

Üçüncü Dünya Ülkelerinin borç erteleme görüşmeleri incelendiğinde de, son yıllarda IMF'nin müdahele gücünün hızla arttığı ve bu kuruluşun uluslararası banka sistemi içinde giderek stratejik bir yer aldığı gözleniyor. Artık IMF'nin öngördüğü iktisat politikasını benimsemek borç erteleme görüşmelerini açmak için kaçınılmaz önkoşul. Nitekim geçtiğimiz dönemde, IMF'yle görüşmeye girmemek için bankalardan kredi almayı tercih eden Brezilya, Meksika, Arjantin gibi ülkeler, günümüzde IMF'nin pençesi altındalar.

Geçtiğimiz dönemde, uluslararası banka sisteminin dağınık görünüşü de krizin etkisiyle, IMF'nin merkezi oluşturduğu bir hiyerarşi içine girmeye başladı. Bu gelişmenin, ileride IMF'nin *"merkez bankalarının merkez bankası"* olmasıyla, uluslararası mâli sistemin yeniden düzenlenmesi ihtimali açısından dikkatle izlenmesi gerekiyor.

Güvenlik ağının oluşması

Üçüncü Dünya Ülkelerinin dış borçlarının ertelenmesi görüşmelerinin incelenmesi, uluslararası bankaların akrobatik operasyonlarının altına gerilmiş bir güvenlik ağı işleri gören mekanizmaların anlaşılmasına yardımcı oluyor.

Bu güvenlik ağının resmi ve açık bir varlığı yok. Uluslararası banka sistemi, bankalara finansman sağlayabilecek bir merkez bankasının etrafında örgütlenmedikçe, bu güvenlik ağının gayriresmi ve önceden belirlenemez bir nitelik taşıması kaçınılmaz.

Güvenlik ağının günümüzde iki cephesi var: Bir tarafta, kısa vadeli finansman için uluslararası kuruluşların müdahalelerinin sürekli artması, diğer taraftaysa, kısa vadeli döviz likiditesi sıkıntısı çeken Batı bankalarının döviz kaynaklarına ulaşabilme güvencesi.

Borç görüşmelerinde yeni aktörlerin ortaya çıkması, görüşmelerin mâli kapasitesini oldukça genişletti. Bu aktörler içinde en anlamlı olanı *Uluslararası Ödemeler Bankası* (UÖB). 1981 yılında Üçüncü Dünya merkez bankalarına kısa vadeli kredi veren UÖB'nın köprü-kredileri, borçlu ülkelerin IMF'yle pazarlıkları sürerken, kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlıyor. Örneğin Macaristan'a 1982'de verilen 510 milyon dolarlık kısa vadeli kredi, aynı yıl Meksika'nın yararlandığı 1.8 milyar dolarlık köprü-kredi (bunun yarısını) Reserv Bank of New York karşılıyordu), Arjantin'e verilmiş 500 milyon ve Brezilya'ya verilen 1.2 milyar dolarlık krediler...

Dünya Bankası da, kuruluş amacına aykırı olarak, *"yapısal uyum için"*, daha doğru deyimiyle, ödemeler dengesi açığını kapatmak için kredi vermeye başladı. 1983 bilanço yılında *IBRD*, bu kalemden 1.1 milyar dolar kredi verdi. Türkiye'de bu kredilerin müşterilerinden.

Dünya Bankası 1983 yılında yeni ortak finansman mekanizmaları geliştirdi. Amaç proje kredilerine bankaları ortak etmek. Böylece Dünya Bankası güvencesini alan özel bankalar gelişmekte olan ülkelere, özellikle de en yoksul ülkelere daha kolaylıkla kredi verebilecekler.

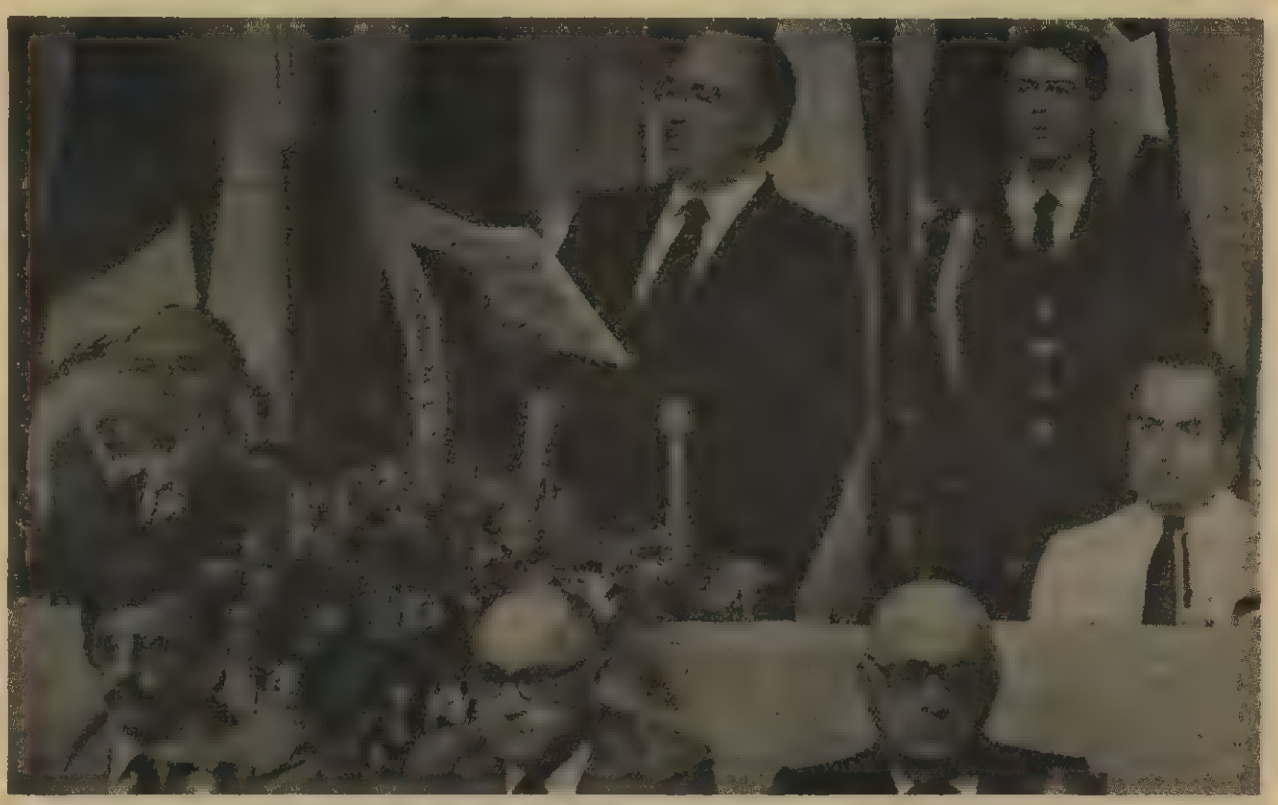

Kolombiya Başkanı Belisario Betancur Kartagena borçlular toplantısına açarken.

1983 Sonbaharında IMF'ye üye ülkelerin kotalarının yüzde 47 oranında artması da aynı gelişim içinde yer alıyor. IMF'nin elinde şu anda 50 milyar dolarlık konvertibl dövizden oluşan bir fon ve *"genel istikrar antlaşması"* çerçevesinde kullanabileceği 17 milyar dolar var. Böylece IMF'nin mâli müdahale olanakları eskisinden daha fazla. Buna rağmen fon, Üçüncü Dünya Ülkelerinin finansman ihtiyaçlarının ancak çok küçük bir bölümünü karşılayabilecek güçte. Zaten amacı da bu değil. *"IMF güvencesi"* özellikle acil müdahaleler çerçevesinde anlam kazanıyor.

Güvenlik ağının ikinci cephesi uluslararası bankaların uluslararası para ve özellikle dolar kaynaklarına dolaysız ulaşabilmeleri. Nitekim son yıllarda uluslararası banka sisteminin ABD merkezli yeniden örgütlenmesi, bankaların Amerikan para piyasası kaynaklarına ulaşmaları olanağını arttırdı.

"International Banking Facilities" (IBF) ilanından beri, Avrupa bankaları dış olanaklarında artış sağlamaz oldular. Buna karşılık Amerikan bankalarının dış alacakları hızla arttı. 1982 yılında ABD'ye yerleşmiş bankaların gelişmiş ve kalkınmakta olan ülkelerden alacaklarındaki artış oranı yüzde 40. Buna karşılık, ABD dışından verilmiş *"euro-dollar"* kredilerse bir yılda 118 milyar dolardan 20 milyar dolara düştü.

Genel olarak uluslararası bankaların dış alacaklarının artışında bir yavaşlama var. 1981'de 264 milyar dolar olan bu artış, 1982'de 173 milyar doların altına düştü. Bu düşüşte Üçüncü Dünya Ülkelerine verilen kredilerin hızla azalması elbette önemli rol oynuyor.

Bankaların uluslararası operasyonlarının daralması, ABD etrafında yeniden örgütlenmeleriyle atbaşı gitmesi bazı noktaları açıklıyor. Özellikle bir dünya bankalar krizinin gerçekleşmesi ihtimalini, bu ABD merkezli yeniden örgütlenme hissedilir derecede azaltıyor. Bankalara korkulu rüyalar gördüren ülkelerin Latin Amerika'da oluşu ve bu ülkelerin borçlarının büyük bölümünün dolar borcu olması, bankaların ABD para piyasasına girip, nakit alma olanakları bankaların güvencesini arttırıyor.

Zaten ABD hükümeti de bu güvenceleri açıkça vermekten geri kalmadı. 1980 yılında oylanan bir kanunla *FED*'in Amerikan bankalarına likidite sağlaması, bankalar sisteminin tehlikeye girmesi durumunda zorunlu kılınıyordu. Nitekim 1982'den beri ABD Hazine Sekreteri *Donald Regan* bankalara sürekli bu yönde güvence veriyor.

Zincirleme banka iflası tehlikesinin bilincinde olan bankaların yaygınlaştırdıkları bir diğer pratik ise, zor durumda olan küçük bankaların büyük bankalarca satın alınması. Veya *Continental Illinois* olayında olduğu gibi, diğer büyük bankaların yardıma koşması, ABD'de

bu güvenceleri arttırmak için bir *"ortak plasman fonu"* kuruldu.

Aslında, uluslararası banka sistemine güvence vermeyi amaçlayan tedbirler, ulusal tedbirlerin uzantısı. Bu nedenle riskli alacakların ABD'de yoğunlaşması, ikrazların daha çok Avrupa piyasalarından yapıldığı 70'li yıllara göre, güvenlik ağının sağlamlığını arttıran bir unsur. Nitekim hızlı bir dolar enflasyonuyla bir dünya bankalar krizini önlemek her zaman mümkün.

Önemli olan faizler

Uluslararası bankalara borçlu olan yirmi kadar ülkenin uluslararası piyasalardan yeni finansman olanakları bulması borç düzeninin gereği. Bu ülkelerin önümüzdeki yıllarda, finansmanı ihtiyaçlarına oranla yetersiz de olsa yeni mâli kaynaklar bulacakları söylenebilir. Bu yeni mâli kaynaklar en azından, borçlu ülkelerin bankalara yaptıkları tüm ödemeleri durdurmalarını engelleme açısından önemli.

Sınırlı yeni mâli kaynaklar vererek, alacaklarının zarar hanesine geçirilmesi tarihini erteleyen bankalar, aynı zamanda bilançolarını çok sarsmadan bu operasyonu zaman içine yayma çabasındalar. Örneğin Bolivya'nın Haziran başında tüm borç ödemelerini askıya alma kararı, alacaklı bankalar arasında panik yaratmadı. Bolivya'dan 1.05 milyar dolar alacağı olan banka lar, zaten bu alacaklarının önemli bir kısmını *"şüpheli alacaklar"* hanesine kaydırmışlardı.

Bankalar için önemli olan, borçluların faizlerini ödemeleri ve her borç erteleme görüşmesinde faiz hadlerinin yeniden ayarlanması. Faizlerini düzenli aldıkça banka için ana paranın garantili olması önemli değil. Üstelik faiz hadleri piyasa seviyesinde kaldıkça, bankanın bu işten hiç zararı yok. Bu nedenle 1984 başından beri borç tartışmaları, faiz yükü üzerinde yoğunlaşır oldu. Dolar olarak yapılan istikrazların faizleri 1984'de yeniden artınca, geçen sene kör topal geliştirilen finansman programları altüst oldu. Londra zirvesine borçlu Latin Amerika Ülkelerinin sunduğu protesto bildirisinin temel talebi, faiz hadlerinin gözden geçirilmesi. Bunun yolu da, ABD'nin bütçe açığını kısmasından geçiyor.

Kriz atlatıldı mı?

Sonuç olarak, uluslararası banka krizi, Batı devletlerinin dolaylı ve dolaysız müdahaleleriyle ortaya çıkmadan atlatıldı diyebilir miyiz? Aslında gerçek sorun herhalde hiçbir zaman bankalar krizi olmadı. Mayıs ayı sonunda *Continental Illinois*'nin arkasından, *Manifacturers Hanover*, hatta *Morgan Guaranty Trust*'un iflasın eşiğinde olduğuna dair çıkan söylentiler karşısında, hızla çalışan *"güvenlik ağı"* mekanizması, hemen anında ortalığı sakinleştirebildi.

Batı ülkeleri için asıl tehlike banka krizinde değil de, böyle bir çalkantının uluslararası ticaret üzerinde yapacağı olumsuz etkide yatıyor. Dünya Bankası, IMF ve GATT yöneticilerinin iki yıldan beri her vesileyle Batı ülkeleri yöneticilerine ilettikleri mesajın da içeriği bu. Yani Üçüncü Dünya Ülkelerine mâli kaynak sağlanmasında aksama olmaması gereği. Böylece bu ülkeler hem borçlarını ödeyebilecekleri gibi, hem de yatırım ve ithalat programlarının en azından bir kısmını sürdürebilecekler. ABD Hazine eksperlerinin yaptığı tahmine göre, Meksika'nın mâli krize düşmesiyle azaltılan ithalat programı ABD'ye 1982'de 10 milyar dolarlık ihracat kaybına neden oldu. Buysa aynı kaynaklara göre ABD'de 250 bin kişilik bir istihdam hacmine denk.

Başka bir deyişle, iktisat tarihçilerinin artık alıştıkları bir süreç bir kez daha önümüzde. Mâli kriz, daha derinde yaşanan, Batı devletlerinin on yılda çözümleyemeseler de; yıkıcı etkilerini bir hayli kontrol edebildikleri, iktisadi krizin perdeye yansıyan, çarpıtılmış bir gölgesi. Londra zirvesinde kimsenin kimseyle anlaşamamasının ortaya koyduğu gibi, iktisadi kriz sürdükçe borç sorununun da sürekli aralıklarla gündeme gelmesi kaçınılmaz. Aslında ABD ekonomisinin ayakta durabilmesi *"borçlanma ekonomisi"* sayesinde değil mi? □

[1]1983 sonunda bankalara en çok borcu olan ülkeler sırayla şunlardır: Meksika, Brezilya, Venezuella, Arjantin, Güney Kore, Güney Afrika, Filipinler, Şili, Portekiz, Yunanistan, Endonezya, Yugoslavya, Nijerya, Cezayir ve Macaristan.

[2]Brezilya'nın kısa ve uzun vadeli değişir faizli borcu, 1983 sonunda 59 milyar dolardı. Meksika'nın 55, Arjantin'in 20, Güney Kore'nin 16 ve Şili'nin de 10 milyar dolardı. Bu arada Zaire ve Sudan'ın da değişir faizli borçlarında büyük bir artış olduğunu belirtmek gerek. Zaire'nin 1.2 ve Sudan'ın 2 milyar doları buluyor bu borçlar. 2 milyar dolar Sudan'ın GSMH'nın % 32'sine eşit.

[3]Sözkonusu ülkeler Batı Almanya, Brezilya, Kanada, ABD, Fransa, İtalya, Japonya, İngiltere ve İsviçre.

IMF reçetelerinin mucizeleri fiyaskoya döndüren bir çelişkisi var

"Türkiye'de sıkı para politikasının sebep olduğu kaynak açığı, yüksek faizli ve kısa vadeli özel ödünçlerin girişini hızlandırdı. Bu girişler henüz dış ticaret açığının gerektirdiği borçlanma ihtiyacını aşacak düzeyde olmadığından, Merkez Bankası'nda döviz birikimine, o yoldan emisyon artışına sebep olmuyor. Ne var ki bir yıla kadar bu ödünçlerin ve faizlerinin geri ödenmesi, mevcut borç taksitlerine eklenecek, ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratacaktır."

KENAN BULUTOĞLU

1984 yazında Türkiye ekonomisinin yakın geleceğini tehdide başlayan tehlikenin pek az kimse farkında. Türkiye yeniden hızla kısa vadeli ve yüksek faizli dış borç yükü altına girmekte, yakın gelecekteki döviz kazançlarını ipotek altına atmaktadır. İç piyasada yoğunlaşan kaynak açığı işletmeleri kısa vadeli dış borçlanmaya itiyor. Sıkı para politikası, dönmeyen ödünçler, mevduat girişlerindeki yavaşlama ve yüksek faiz ödemeleri yüzünden bankaların kaynakları kuruyor. Firmalar hükümetin de teşviki ile dış kaynak bulmaya çabalıyor. Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yerleştirdikleri ödünçleri donup kalmış olan bir kısım uluslararası bankalar daralan ticaretleri için bir nefes alma sahası bulmak umudu ile saygınlığı biraz artmış olan Türkiye'ye hücum ediyorlar.

Türkiye'de genellikle dış borç alma hazinenin görevidir. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu döviz satıcıları (mal ve hizmet ihracatçıları) ile döviz alıcıları (ithalatçılar) arasındaki piyasayı kaldırıp kambiyo tekelini getirdikten sonra, dış ticaret açığının kapatılması devletin görevi olmuştu. Ekonominin dış ticaret açığını devlet resmî borçlanmalarla kapatıyordu. Bunun istisnası ilk olarak 1970'lerde görüldü. İşçi dövizi çekmek için açılan dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) bir süre sonra iç piyasada kredi arayanların başvurdukları bir borçlanma yöntemi haline geldi. Alınan bu ödünçler firmaların iç finansman açığını karşılamak içindi; dış ticaret açığını karşılamak için değildi. Gelen dövizler Merkez Bankası'nda birikiyordu. Sonunda hükümet kur garantisi keserek ve DÇM kredisi faizini iç faizler düzeyine yükselterek bu yolun işlenmesini 1973'de durdurdu. Ne var ki 1975-1977 döneminde büyüyen dış ticaret açıklarını kapatmak için hükümet tekrar DÇM borçlanması yolunu açtı. Bu dönemde Türkiye 7 milyar dolar net borç almıştı; bunun 6,5 milyarı kısa vadeli borçlardan, iki milyar doları aşkın bir kısmı DÇM borçlarından, iki milyar doları da mal mukabili ithalat ve banker kredilerinden oluşuyordu. Türkiye Cumhuriyeti hazinesi hiçbir dönemde bu kadar büyük borcu bu kadar kısa sürede almayı başaramamıştı. Hazinenin kur garantisi vermesi sayesinde firmalar bu borçları, yüksek komisyonlar vermelerine rağmen, iç piyasadaki ödünçlerden daha ucuza maledebiliyorlardı. Tüm uyarılara rağmen, DÇM faicası iki buçuk yıl sürdü. Türkiye'nin dış saygınlığı yerle bir olduktan sonra ancak 1978'de kaldırılabildi. Türkiye 1978'de borç erteleme görüşmelerine giriştiğinde, toplam borçları mal ve hizmet ihracından elde ettiği dövizlerin dört buçuk katına çıkmıştı. İşin daha da kötü yönü borçların yarıdan fazlasının kısa vadeli oluşuydu.

Türkiye'nin borç yapısının düzeltilmesi, döviz gelirlerinin artırılması, genellikle sanıldığı gibi 1980'de değil, 1978'de başlamıştır. 1978 ve 1979 erteleme anlaşmaları ile devletlerden ve uluslararası resmî kuruluşlardan alınan borçlar ertelenmiş, 1979 anlaşması ile banka ve banker borçları ertelenmiş, ayrıca taze döviz girişi uzun vadeli borçlanmalarla sağlanmıştır. Ertelemeler 1980 ve 1981'de de sürdürülmüştür. İhracat ve görünmeyen kalemlerden döviz girişlerinin artmaya devam etmesi, borçların faizlerinin ve anapara taksitlerinin düzenli ödenmesi Türkiye'nin ülke rizikosu sıralamalarında yerini biraz iyileştirmiştir. Toplam borçların döviz kazançlarına oranı sürekli düşmüştür. Ama liranın değerinin düşürülerek, ülkenin mal ve hizmet ihraç fiyatlarının ucuzlatılmaya çalışılması, yüksek faiz yüzünden yatırımların durması, ulusal gelirin dolar değerinin duraklamasına, hatta küçülmesine sebep olmuştur. Bu arada dış ticaret açıkları yüzünden toplam borçlar artmaya devam ettiğinden, dış borçların ulusal gelirdeki payı 1977'den 1979'a kadar yüzde 22 düzeyinde sabit kalmışken, 1980'de yüzde 27 olmuş, 1983'de yüzde 35'e yükselmiştir. Borç ertelemelerinden sonra, kısa vadeli borçların toplamdaki payı 1982'de yüzde 12'ye kadar düşmüşken, 1983'de tekrar yükselerek yüzde 17.2'ye kadar çıkmıştır.

Yinelenen borç tuzağı

24 Ocak kararları Türk ekonomisini dış borç bunalımından çıkartmak için yüksek faiz ve sıkı para politikası ile birlikte, paranın dolar değerini sürekli düşürmeyi amaçlar. Böylece, Türkiye'nin üretim etkenleri gelirlerinin (ücret, rant) döviz değeri düşürülecek ve ihraç edilebilecek bir ürün fazlası yaratılacak, buna dış pazarlarda rekabet gücü kazandırılacaktır. Ayrıca, yüksek faiz-

lerin tasarrufları artıracağı, sermayenin daha iyi kullanılmasını sağlayacağı, böylece kalkınma hızının yükseleceği de umuluyordu. Bu model arz cephesi iktisatçılarının hekimbaşılık ettikleri IMF'nin son yıllarda her borçluya sunduğu deva reçetesidir.

Geçmişte liranın değerinin hep yüksek tutulmasından ötürü uzun vadeli ve soluklu bir artış gösteremeyen ihracatımız 1978'den beri daha gerçekçi (hatta ücretleri ezici) bir kur politikası sayesinde hızlı bir artış gösterir. 1980'den sonraki ihracat artışında düşük faizli ihracat kredisinden, abartılmış vergi iadelerinden yararlanmak için şişirilen ihracat ile kaçak ihracatın resmileşmesinin de payı var. İhracatta sağlanan bu başarıya karşılık ekonomide beklenen büyüme bir türlü gerçekleşemez. Yüksek faizler halkı daha çok tasarrufa değil, yüksek faiz sayesinde eski tüketim düzeyinde tutunma çabasına itmiştir; bankerlerin batışı bu çabayı hüsranla sonuçlandırır. Kaynak kullanımı bakımından da yüksek faizlerden beklenen hayırlı sonuç elde edilemez: Yüksek faizler eskiden kaynak bulamayan kârlı yatırımların ödünçlenmesini sağlayamamıştır. Aksine sağlam işletmelerin kaynak talebini devreden çıkararak, yerine yaşam savaşı veren batakçıların talebini devreye sokmuştur. Yüksek faiz vaadeden bankerler battıktan sonra, bunlara mevduat sertifikası pazarlatan bankalardan birkaçı da katılmıştır. Ama Maliye Bakanlığı bir kısım bankaların batmasına müsaade etmemiş, emisyon desteği ile bunları ayakta tutmuştu. Batmaya bırakılanlarla yaşatılanlar arasındaki çizginin nasıl çekildiğini henüz bilmiyoruz. Herhalde genel paniğe sebep olacak nitelikte görülmeyenlerin batmasına göz yumuldu.

Hükümet şimdi işletmeleri iç kaynak açıklarını kapatmaları için dış kredi bulmaya itiyor. İhracat prefinansman kredileri zaten amacından saptırılmıştı, işletmelerin kaynak açıklarının akçelenmesinde kullanılıyordu. Şimdi işletmelere ihracatla ilgili olmaksızın da dış borçlanma olanağı tanınmış bulunuyor. Bu yoldan Türkiye'ye giren kısa vadeli krediler son aylarda hızla arttı. Prefinansman ve kısa vadeli kabul kredileri birbuçuk milyar dolara ulaşıyor. Bunların faizleri, kur yükselmesi rizikosu, komisyonlar ve banka güvencesi ile birlikte yurt içi banka ödünçleri maliyetine yaklaşıyor. Ödenen komisyonlar banka güvencesinin niteliğine göre büyük değişmeler gösterebiliyor. Geçen yıl büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarını kullanmış olan Türk bankaları bu yıl iş yapabilmek için, dış borçlanmalara güvence verirken oldukça işgüzar davranıyorlar. Kabul ettikleri rizikoları yeterli bir uzmanlıkla değerlendirdikleri söylenemez.

Ama hemen belirteyim ki, bu gidiş DÇM faciası ile tıpatıp aynı değil. Prefinansman kredisi ve kısa vadeli dış ödünçler DÇM'den iki bakımdan farklı... Önce bunların kur rizikosunu borçlanan üstleniyor. İkincisi bu ödünçlerin güvencesini hazine değil, bankalar veriyor. Riziko DÇM'lerdekinden daha yüksek olduğundan, borç verenler de daha yüksek faiz ve komisyon istiyorlar. Ayrıca, bu ödünçlerin faizlerinin yüksek oluşu yüzünden (DÇM borçlanmasından farklı olarak), sağlam işletmeler bu kaynaktan uzak duruyorlar. Bankalar da rizikolarını düşünerek aracılıkta DÇM'de olduğu kadar istekli davranmıyorlar. Sonuç olarak, 1984'de hızlanan kısa vadeli borç girişleri, henüz DÇM olayının temposundan uzaktır.

IMF senaryosunun iki perdesi: Ticaret açığından kaynak açığına

1960'lı yıllarda biz iktisatçılar kalkınma stratejilerinde kaynak açığı (tasarruf yetersizliği) ile dış ticaret açığı (ihracat yetersizliği) kavramlarını ayırmaya önem verirdik. Bu ayırımla proje üretme ve yatırıma çevirme kapasitesini geliştiren bir ülkenin ticaret açığını aşan bir kaynak açığı verebileceğini, buna karşılık yeterli iç tasarrufu gerçekleştiren bir ülkenin de döviz kazançlarının yetersizliği yüzünden bunları yatırıma çevirmek için gerekli ithalatı yapamayabileceğini vurgulardık. Sanırım kaynak açığı ve ticaret açığı kavramları, bu sefer bambaşka bir ekonomi politikası çerçevesinde, paracı (monetarist) uygulamalar yüzünden, hem gelişmiş, hem gelişen ülkelerde güncellik kazanmış bulunuyor.

Sabit kur düzeni ülkelerin para değerinin saptanmasını hükümete bırakır. Oysa esnek kur düzeni bu işi piyasaya bırakır. Sabit kur düzeninde hükümet ya faiz haddini belli bir düzeyde tutmayı amaçlar, para sunumunu ona göre ayarlar (Keynesci seçenek), ya da para sunumunu istikrarlı tutup faizi piyasaya bırakır (monetarist seçenek). Bu düzende paranın dış değeri ticaret açıklarının birikmesi üzerine ele alınabilecek bir siyasal parametredir. Oysa esnek kur düzeninde, Keynesci ya da paracı politikalar paranın dış değerini derhal etkiler.

Sabit kur düzeninde Amerika faiz hadlerini düşük tutmaya çalışıyor ve para sunumunu ona göre ayarlıyordu. Amerika bu politikayla dünya ekonomisine büyük miktarlarda dolar zerketmiştir. Merkez Bankaları yedek akçe olarak tutmak istemedikleri paraları güçlü paralara çevirmeye başlamışlar ve sonunda Smithsonian anlaşmasıyla doların değeri güçlü Batı paralarına karşı düşürülmüş, arkasından da sabit kur sistemi terkedilmiş, esnek kur sistemi yaygınlaşmıştı.

Esnek kur sisteminde Carter yönetiminin daha çok faiz hadlerini düşük tutmaya önem vermesi bu amaçla para sunumunu artırması, doların değerini 70'lerin ikinci yarısında süratle düşürmüştü. Reagan yönetimininse sıkı para politikası izlemesi ve büyük bütçe açıklarını kapatmayıp sermaye piyasasından faizi yükselterek fon toplaması, Amerika'da faizin aşırı yükselmesine, uluslararası aylak nakit varlıkların dolar mevduatına hücum etmesine sebep oluyor. Birinci politika emisyon genişlemesinden doğan talebi derhal dış ülkelere sızdırarak, Amerikan ödemeler açığını artırıyordu. İkinci politika ise önce doları pahalandırıyor; onun etkisiyle Amerika'nın dışalımları artmaya, dışsatımları azalmaya başlıyor, ticaret açığı artıyor.

Gelişen ülkelerde de monetarist reçetelerin uygulanması sanayileşmiş ülkelerle (merkez ekonomileri) yolunda yileşme yolunda olanlar (çevre ekonomileri) arasında çatışmalar yaratıyor. Dış ticareti açık veren bir çevre ekonomisi, parasının değerini düşürüp sıkı para politikası uygulayarak gelirleri iç fiyatların gerisinde bırakarak kemer sıkmayı gerçekleştiriyor. Faizlerin sıkı para politikası yüzünden yükselmesiyse yatırımları azaltıyor. Böylece, toplam iç talep kısılırken yabancı paraların alım gücünün artması, borçlu çevre ekonomisinin ihracatını artırıyor, ithalatını azaltıyor.

Ne var ki bu aşamada merkez sanayi ekonomileri gelişen çevre ekonomilerinden yaptıkları ithalata kotalar koyarak oyunbozanlık etmekten geri kalmıyorlar.

IMF reçetesi ilk aşamada çevre ekonomisinin büyüme hızını düşürmüş, ihracatını artırmış, ithalatını azaltmış, ticaret açığını düşürmüştür. Borçlar ödenmektedir; durum parlak gösterilir, IMF reçetesini uygulayanlara övgüler düzülür. Ne var ki sıkı para politikasının sebep olduğu kaynak açığı iç faizleri yükseltir. İşadamları önce yurt dışında tuttukları paralarını yurda getirirler. Ayrıca, ülkenin parasal saygınlığının birkaç puan yükselmiş olması özel borçlanma kapılarını da aralar. Hele otoriter bir rejimin işçi ücretlerini baskı altında tutması yabancı ödünçleyicilerin güvenini daha da artırır. Dış ödünçler hızla ülkeye girmeye başlar. Ülkeye ödünçlenen bu dövizler dış ticaret açığını aşarsa bunları Merkez Bankası alıp biriktirmeye başlar. Ama bu takdirde emisyonu artırıp piyasaya para sürmek zorunda kalır. Sıkı para politikasını terketmek istemezse, dövizleri belli fiyattan alıp satmayı durdurur; değerini piyasada arz ve talebin belirlemesine bırakır. Bu takdirde paranın dış değeri yükselir; ithalat artmaya, ihracat azalmaya başlar. Dış açık yeniden artmaya başlarken bir de kısa vadeli ödünçlerin anapara ve faiz ödemelerinin devreye girmesi, ödemeler dengesinde yeniden sıkışma yaratır. Ülkeye ödünç girişi durur; para getirenler hızla çıkarmaya bakarlar. Arjantin ve Şili'de önce başarılı gözüken IMF reçetesinin sonradan birden fiyasko ile sonuçlanmasının sebebi, piyasadaki kaynak açığının sebep olduğu döviz girişlerinin yerli para değerini yükseltip ihracatı yavaşlatmasıdır.

Türkiye de sıkı para politikasının sebep olduğu kaynak açığı yüksek faizli ve kısa vadeli özel ödünçlerin, girişini hızlandırdı. Dresdner Bankası'nda ve Türk bankalarında döviz mevduatını artırdı. Ama bu girişler henüz dış ticaret açığının gerektirdiği borçlanma ihtiyacını aşacak kadar değil, bu nedenle Merkez Bankası'nda döviz birikimine, o yoldan emisyon artışına sebep olmuyor. Ne var ki bir yıla kadar bu ödünçlerin ve faizlerinin geri ödenmesi mevcut borç taksitlerine eklenecek, ödemeler dengesi üzerinde baskı yaratacaktır. Bu durum parasal saygınlığımızı geriletip, getirilen ödünçlerin hızla çıkarılmasına, döviz darboğazının geri gelmesine sebep olabilir.

IMF reçetelerini uygulayanlar ticaret açığını kapatmayı amaçlayan politikayla, iç piyasada kaynak açığını artıran sıkı para yüksek faiz politikası arasındaki bu çelişkiyi görmelidirler. Aksi takdirde, bir Şili, bir Arjantin fiyaskosunu yenileri takip edebilir.□

Bilginin doğasındaki Sisyphus çabası

En yüksek düzeydeki bir hayvanın kendi dölüne aktarabildiği bilgi düzeyiyle bir insanın kendi çocuğuna (kalıtım yoluyla) aktarabildiği bilgi düzeyi arasındaki ayırım da son derece büyüktür.

VEHBİ HACIKADİROĞLU

İzmir'in Urla yöresinde doğan *Demokritos*'un "Zavallı akıl, kanıtlarını bizden alarak bizi yere vuracağını mı sanıyorsun? Yere vurma senin için yeni bir yıkım olacaktır" diyerek insanları uyarmasına karşın, 2500 yıl boyunca, her şeyin başına, nereden geldiği belli olmayan bir akıl yerleştirmeyi iş edinen filozoflar egemenliklerini sürdürdüler. Bu egemenliği kırmanın yolu, amipten insana götüren sürecin inandırıcı bir açıklamasını yapmaktan geçebilirdi. Buna ilk girişme şerefini *Lamarck*'ın taşıdığını kabul etmek zorundayız. Gerçekten *Lamarck*, hayvan türlerinin dış etkilerin zorlamasıyla değişebileceğini görmüştü. Fakat onun, örneğin yiyeceklerini yükseklerde arayan bir hayvan türünün, nesiller boyunca boyunlarını uzatmak zorunda kalmalarıyla zürafaların ortaya çıkabileceği türünden açıklamaları olgularla uyuşmuyordu. Çok uzun süreden beri çocuklarını sünnet ettiren kavimlerde bir tek çocuğun bile sünnetli doğmamasına karşın, hayvan ve bitkilerde çiftleştirme ve aşılama yoluyla bir takım melez türlerin kolayca ortaya çıkabilmesi, değişmelerin nedenlerini başka yerde aramayı gerektiriyordu. Bu sorunun *Darwin*'in doğal ayıklanma kuramıyla çözüldüğü kabul edildi. Artık zürafaların ortaya çıkması, gerçekten yiyeceklerin yükselmesiyle açıklansa bile, bunun yolu değişiktir. Aynı tür hayvanların hepsinin boynu aynı uzunlukta olmadığına göre, en uzun boyunluların daha uzun yaşama ve döl verme olasılığı artacak, doğan yavrulardan bir bölümü ana babalarından da daha uzun boyunlu olacağına göre onlar daha çok döl verebilecek; böylece, uzun bir doğal ayıklanma süreci sonunda, *mütasyonun* (değşinim) rolünü şimdilik bir yana bırakırsak, zürafa türü ortaya çıkabilecektir.

Önce büyük heyecanla karşılanan *Darvinci* kuramın da zayıf yanlarının ortaya çıkması gecikmedi. Bu konuda yalın bir örnek alırsak, gelişmiş hayvanlardaki gözler, kulaklar gibi yetkin organların, gözsüz ya da kulaksız hayvanların döl veremeden ölmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmek pek zoraki bir açıklama biçimi olurdu. Ayıklanmanın yaratıcı olmayıp yalnızca geliştirici olabileceği biçiminde özetlenebilecek bu durum, birçok düşünürleri, özellikle düşünce ve bilgideki gelişmeleri daha kolay açıklarmış gibi görünen *Lamarkçı* görüşe yöneltiyordu. Örneğin büyük ruhbilimci *Piaget*'nin, böcekler üzerindeki kendi deneyimlerini de kanıt göstererek, *Lamarkçı* görüşte direndiği bilinir. *Piaget*'nin bu anlaşılmaz direnişini, bilimsel bulguları ters yorumlayarak, sonuna dek sürdürdüğü *Monod*'nun bu kitabında da görülüyor (s: 121). Darvinci düşüncenin kesin zaferinin, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, içlerinde *J. Monod*'nun da bulunduğu bir takım biyoloji bilginlerinin çalışmalarıyla ortaya çıktığını görüyoruz. 1965'te iki arkadaşıyla birlikte biyoloji dalında *Nobel* ödülünü kazanan *Monod* bu kitabında, "Doğal ayıklanma kuramının, bütün anlamını, kesinliğini ve inandırıcılığını ancak 20 yıldan (1950'den) beri kazandığının saptanması *Darwin*'in dehasından bir şey eksiltmez" diyor (s. 34)

Mikrobiyolojinin başarılarıyla

Bu olay, mikro düzeydeki biyoloji çalışmalarının başarısıyla gerçekleşmeye başladı ve başarı günümüzde de sürmektedir. Mikro düzey denilince hücreler düşünülmemeli. Bir moleküller düzeyi var ki, kimi kez boyutları birkaç mikrona dek düşen hücreler bile ona göre makro düzeyde sayılmaktadır. İşte her şey bu moleküller arasındaki ilişkilerden kaynaklanıyor. "Bir canlı varlığın her ediminin ya da teleonomik yapısının, ne olursa olsun, bir, birçok ya da çok sayıda stereospesifik etkileşimlerin terimleri içinde çözümlenebileceği, ilke olarak, kabul edilebilir" (s: 56) tümcesi, canlılığın bütün gizleri çözülmüş değilse bile, ilke olarak, çözülebileceğini biyoloji biliminin kabul ettiği anlamına gelir.

Artık şimdiye dek teleolojik (ereksel) diye nitelemekten başka yolu yok sandığımız açıklamaların gerçekte, fenomenal (görüngücü) bir betimlemeden başka bir şey olmadığına, yani yıldızlar evreninde astrolojiden astronomiye geçişe benzeyen bir devrimin biyolojide de teleolojiden teleonomiye geçişle gerçekleştiğine tanık oluyoruz.

Bütün olayların stereospesifik oluşu da, her türlü canlılık belirtilerinin yalnızca kimyasal (bir anlamda fiziksel) etkileşimlerden doğduğu anlamına geliyor. Kitabın büyük bölümü hücre içinde geçen oluşumların anlatımına ayrılmıştır. Aminoasitlerin polimerleşmesi, proteinler, iplikleşmeler, eşlenmeler, kendi üstüne kıvrılıp yuvarlaklaşmalar, her aşamada niteliklerin ve ilgilerin değişmesi; DNA'lardan ve RNA'lardan proteinlere bilgi aktarımları (proteinler nükleotidlerden aldıkları bilgileri yeni biçimiyle geri gönderebilseler *Lamarkçı* bir gelişmeyle, uygarlaşma kim bilir kaç kat daha hızlanırdı, fakat bilgi aktarımı kesinlikle tek yönlü yani *Darvincidir*) türünden bütün bu akıl almaz olayları okuduktan sonra, çağdaş hücrenin oluşması için gerekli bilgi birikiminin bir milyar yıl gibi bir süreyi gerektirmesine şaşmamak gerek.

Yukarıdaki oluşumların benzeri olayların hücreler arasında da geçip, canlıların makro düzeydeki oluşumlarının da iki üç milyar yılı gerektirmesi (s: 133) doğal görünüyor. Her şey, doğa ya da fizik yasalarından hiçbir sapma olmadan, dışarıdan, amaçlı bir düzenlemeye hiç gerek kalmadan, yalnızca zorunlulukların sonucu olarak açıklanabilecek biçimde oluşuyor. Artık anlıyorsunuz ki bir canlının bedeni, kollarıyla, bacaklarıyla, başıyla, gövdesiyle, aklı, ruhu ya da düşüncesiyle, taş taş, tuğla tuğla örülüp kurulmaktadır. Ve bu kuruluş ilk bakışta sanılabileceği gibi, tohumda işlenmiş bir tasarıya göre oluşan bir önoluş (preformation) değil, yalnızca kimyasal ilgilerin (affinité) bir araya getirdiği öğelerden oluşan bir sıralı oluş (epigénèse) örneğidir. *Moriac*'ın deyişiyle: "biz zavallı Hıristiyanlar için bu profesörün dedikleri, bizim inandıklarımızdan daha inanılmaz görünüyor" (s: 147). Bu sözüne "fakat çok daha ilginç, çok daha heyecan verici" tümcesini eklemesine ünlü yazarın ünlü katolikliğinin engel olduğu düşünülebilir.

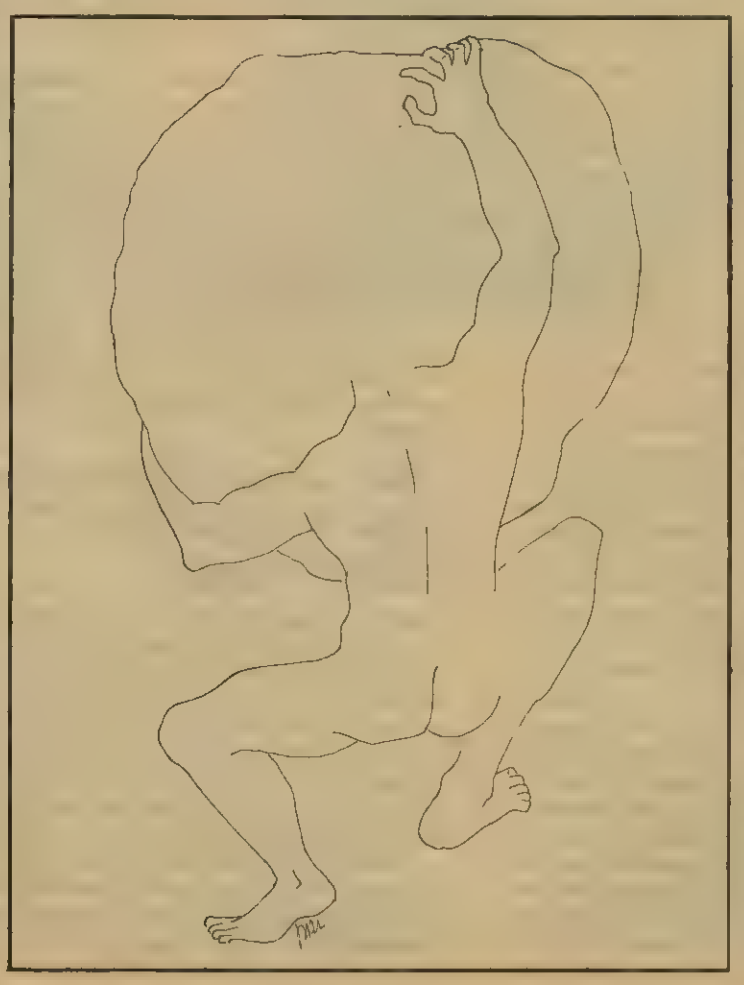

Rastlantının rolü

Herşeyin zorunluluktan doğduğunu söyledik. Rastlantı hiç mi işe karışmıyor? Kitabının adından da anlaşıldığı gibi, yazar, rastlantıyla zorunluluğun birlikte gittiği görüşünde. Ancak, bu rastlantının ne anlama geldiği üzerinde iyi düşünmek gerek. Yazar burada, hastasına giden bir doktorun, başına bir çatı onarıcısının çekicinin düşmesiyle ölmesini örnek gösteriyor. (s: 126) ve buna da rastlantı denmezse neye denir? demeye getiriyor. Fakat biraz sonra kendisi de "Laplace evrenine dönülürse o başka" (s: 127) diyecektir. *Hegel*'in "Varoluş"tan başlayıp Alman Devletine dek mantık yoluyla ulaşması türünden saçmalıklara karşı "rastlantıyı" öne sürmek kestirme bir yol gibi görünüyor. Fakat rastlantı sözcüğünün de doğanın determinizmine karşı çıkar gibi görünen bir çağrışımı var. Bu durumda, doğada rastlantıya yer vermeyen kesin bir determinizmin bulunduğunu kabul etmekle, bilgimiz ne denli ilerlemiş olursa olsun, olayları önceden kesin olarak görmenin olanaksız olduğunu söylemenin birbiriyle çelişmediği belirtilebilir. Gerçekten, bir çıkarımın sonucunun kesin olabilmesi için öncüllerinin kesinlikle bilinmesi gerektiği açıktır. Oysa herhangi bir anda, sonsuz evren şöyle dursun, mikroskopik bir hücre içindeki olanakların bile sonsuz sayıda olduğunu görüyoruz. Sonsuza ulaşılamayacağına göre elimizdeki verilerin kesin olamayacağı, bu yüzden sonucun da kesin olamayacağı açıktır. Fakat buradaki anlaşmazlığın olayın kendisi üzerinde değil de anlatımı üzerinde olduğu söylenebilir.

Evrenin kuruluşunda nesnel bilginin oynadığı rol, kitabın ana konusunu oluşturuyor. Canlıyı cansızdan ayıran şey bilgi derecesi olduğu gibi, insanı hayvandan ayıran şey de bilgi derecesidir. Bilgililik-bilgisizlik ayrımından değil de bilgi derecesi ayrımından söz ettiğimize göre, bilgi sözcüğünü, cansız nesnelerde de bir ölçüde bilgi bulunduğunu kabul edecek biçimde, geniş anlamında kullanıyoruz. Uygun bir eriyik içine atılan bir kristalin, eriyiği sayısı belirsiz kristallere dönüştürmesiyle; yine uygun bir eriyiğe atılan *Escherichia coli* türünden bir bakterinin milyarlarca bakteri doğurması (s: 29) temelde aynı türden birer bilgi aktarımı olayıdır. Fakat birinci olayda doğan yeni bir kristalin öğrendiği bütün bilgi, kendisinin de uygun bir ortamda aynı türden kristaller doğurmasını sağlayacak birkaç fiziksel ya da kimyasal özellik olmasına karşın, bakterinin yeni bakterilere aktardığı bilgiler son derece karmaşıktır. Nitekim, en yüksek düzeydeki bir hayvanın kendi dölüne aktarabildiği bilgi düzeyiyle bir insanın kendi çocuğuna (kalıtım yoluyla) aktarabildiği bilgi düzeyi arasındaki ayrım da son derece büyüktür. Burada, yazarın, kimi saçmalıklarına değindiği diyalektik materyalizmin ilkelerinden birinin, nicelik birikiminin niteliğe dönüşmesi ilkesinin, tam anlamıyla geçerli olduğu söylenebilir. Fakat bilgi kazanmanın yolları öylesine birbirine benziyor ki, insanın nasıl olup ta böylesine bilgili olabildiğini araştırmak yerine gelişmiş

hayvanların nasıl olup ta bilgilerinin sınırlı kaldığını araştırmak belki de daha kolay sonuç veren bir yol olur.

Algılamanın gerçek anlamı

Gerçekten, deneylerimizin temelini oluşturması bakımından, bilgimizin de temelini oluşturduğu kabul edilebilecek olan "algılama" konusunda, gelişmiş hayvanların ulaşabildiği başarı derecesi şaşırtıcıdır. Bir hayvanın, önündeki bir engelin yerini ve uzaklığını görüp (yani algılayıp) onun üzerinden atlayabilmesi, bütün sinir hücrelerinin el birliği ederek, değme matematik bilginin elektronik bir aygıt kullanmadan kısa bir sürede çözemeyeceği bir matematik sorununu bir anda çözmesi ve davranışını buna ayarlaması demektir. Günümüz filozoflarının algılamanın naif gerçekçi kuramını tam olarak aşamamış olmaları, onların, biyolojinin ne denli gerisinde kaldıklarını gösteriyor. Naif gerçekçi için algılama, sezgisel ve dolaysız bir yetidir; görme, nesneyle bir yüz yüze gelmenin; dokunma duyumu da nesneye doğrudan dokunmanın doğal bir sonucudur. Yani, Tanrı bize göz vermiş, doğal olarak göreceğiz, der gibilerden birşey. Tasarımcı, davranışçı, duyu-verici ve daha birçok akımlar yalnızca naif gerçekçiliğin göze batan yanlışlarını düzeltmeye çalışırlar. Algılamanın, belli bir andaki dış etkilerin, bir yandan milyarlarca yıl kalıtımsal bilgileri, bir yandan da doğuştan sonra kazanılmış bireysel bilgiler içinde değerlendirilerek yapılan bir sonuç çıkarma ve buna dayanan bir yapı, bir imge, kurma işi olduğu hep gözden kaçmaktadır. Oysa yalnızca bu kitapta verilen örnekler bile naif gerçekçilikten kaynaklanan algılama kuramlarının tümünü bir boş sözler yığını durumuna düşürüyor.

Sonuç olarak, yazarın, bu denemenin salt biyolojik yönden hiçbir özgünlüğünün bulunmadığını söylemesi (s: 9), bir doğrunun anlatımı da, bir alçakgönüllülük ürünü de olsa, bu bilgilere dayanarak kurduğu sentezin, hele Türk okuru için, son derece özgün bir görüş alanını sergilediği kuşkusuzdur. Burada insan, bütün çıplaklığı ve bu çıplaklık içindeki bütün karmaşıklığıyla görünmektedir. Yazar, birçok biyolojik ve ruhbilimsel deneylerin insan üzerinde yapılmasının, kıyıcılığı yüzünden olanaksız olduğunu düşünerek "insanı, kendi varlığının temel yapılarından birini öğrenmekten kendine olan saygısı alıkoyacaktır" (s: 161) derken, çabuk sonuç almaya susamış bir bilim adamının sabırsızlığından doğan bir umutsuzluğunu dile getirdiği düşünülebilir. Oysa, bilginin sonsuza ulaşması nasıl olanaksızsa, ona bir sınır çizilmesinin de olanaksız olduğuna karar vermek için yalnız bu kitabı okumuş olmanın bile yeterli olacağını sanıyorum. İnsanın yaratılışında, yeniden geri yuvarlanacak olan bir taşı sürekli olarak tepeye taşıyan *Sisyphus*'un yaptığından öte bir anlam ya da erek aramanın boşunalığı bu kitapla bir kez daha, hem de bu kez kesin olarak, anlaşılıyor. Fakat insan, bu anlamsızlığı görebildiği ölçüde insanlığının bilincine varabildiğine göre, umutsuzluğa düşmeye hiç gerek yok. □

İki özgürlük ve bir kültür

Demokrasinin tüm kurumlarıyla ülkemizde bir türlü işlerlik kazanamaması, özgür bireyin yetişmesi konusunda başlıca engellerden birini oluşturmuştur ve oluşturmaktadır.

AHMET CEMAL

Kültür ve sanat alanlarında etkin devlet politikalarının bulunmayışı ve bu eksikliğin toplum yaşamındaki sonuçları, özellikle günümüz Batı demokrasilerini ciddi bunalımlara sürüklemekte. Bu bunalımların irdelenmesi, Türkiye'nin *özel konumu* açısından da —*yapılması gerekenler* konusunda ipuçları verebileceği için— önem taşıyor.

Bu bunalımları somutlaştırabilmek için, önce bir karşılaştırmaya gidelim.

Kültür ve sanat alanlarında *etkin* bir Devlet politikasının uygulanması, bugün için yalnızca tek parti yönetimlerinin geçerli olduğu Doğu Bloku ülkelerinde rastlanan bir olgu. Bu ülkelerde yönetimlerin çıkış noktası, kültür ve sanatın toplumu belli hedeflere yöneltmek açısından ne denli etkin araçlar olabileceğinin bilincine varılmış bulunması. Yönetimlerin otoriter oldukları ölçüde kültür ve sanat alanını denetimlerine aldıkları, tarihin bize kanıtladığı bir toplumbilim gerçeği; gelgelelim bunun *tek* nedeni, sözü edilen yönetimlerin bu alanlardan ve o alanların yaratıcısı olan aydınlardan *korkmaları* değil. Belki de asıl neden, toplumun *istenen* hedeflere yöneltilmesi bakımından bu alanlardan kaynaklanan gücün taşıdığı önem.

Gerilimin verdiği gerçekçilik

Kültür ve sanatın bir araç niteliğiyle kullanıldığı günümüz Komünist blok ülkelerinde uygulanan Devlet politikaları, doğal olarak parti'nin çizgisini gözeten, bu yönden sözü edilen alanlara çeşitli kısıtlamalar da getiren politikalar biçiminde karşımıza çıkıyor. Başka deyişle bunlar, örneğin resmi politikaya yönelik eleştirilere, doğrudan yaratma özgürlüğüne ve aydınların yaşamlarının çeşitli alanlarına partinin hedefleri gereği kısıtlamalar getiren politikalar. Bu, madalyonun bir yüzü. Madalyonun öteki yüzüne gelince; kültür ve sanata bu denli yoğun bir *müdahale*, etki-tepki bağıntısı gereği, sözü edilen ülkelerde Devlet'le *angaje* olmayı benimsemeyen aydınlar arasında sürekli bir gerilim ortamının doğumuna yol açıyor; bu ortamsa kültür sorunlarının toplum yaşamının bir öğesi niteliğiyle *gündemde kalmasını* sağladığı gibi, *muhalif* aydınları da soyut bunalımlara dalmak yerine, özgür düşünce yaşamı açısından "olması gereken" konusunda somut yaklaşımlara zorluyor. Buna hiç kuşkusuz gerçek bir gerilimi *yaşamışlığın* aydınlara kazandırdığı gerçekçi bakış açılarını da eklemek gerekir. Bundan on yıl kadar önce, bir süre Batı Avrupa ülkelerinde kalan liberal bir Çek aydınının ülkesine dönerken, demokratik ülkelerde yaşayan birkaç dostuna söylediği şu sözler, epey düşündürücüdür: "Siz Batılıların safdillikleri, benim için dayanılacak gibi değil. Zamanınızı yapay sorunlarla yitirmektesiniz. Ama asıl kötüsü, gerçek sorunlara eğildiğinizde, örneğin özgürlüğün tehlikeye düşmesi, yoksulluk, devrim, Marksizm, Komünizm gibi konularla ilgilendiğinizde başlıyor; o zaman gerçekçilikten tümüyle yoksun bir romantizm atmosferinde konuşmaya başlıyorsunuz. Bana gelince, ülkemde hiç olmazsa sorunların gerçek yüzünü tanıyan olgun insanların arasında yaşıyorum; bu, hasımlarım için de geçerli..."

Batı'nın bunalımı

Günümüz Batı demokrasilerine gelince, bu yönetimlerin geçerli olduğu ülkelerde uzun süre kültür ve sanatın özgür olduğunu söylemenin sorunun çözümü için yeterli olduğuna inanıldı. Hükümetler, kültür karşısında geniş ölçüde "kayıtsız" bir tavır aldı. Ne var ki bu durum, halkın geniş kesimlerinin de kültür ve sanat karşısında kayıtsız kalması gibi çok sakıncalı bir sonucun doğumuna yol açtı. Özellikle ileri ölçüde sanayileşmiş demokratik Batı toplumlarında tüketime ve ekonomik alanda serbest rekabete dayanan bir düzenin yerleşmesiyle birlikte kültür, bir *gereksinim* olarak hem yönetimlerce, hem de halk tarafından geri plana itildi.

Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda, günümüz Batı demokrasilerinin en önemli bunalımlarından birinin, kültür ve sanat alanlarında *destekleyici* nitelikte, başka deyişle özgür toplum içersindeki özgür bireylerin yaşamlarını kültürün yardımıyla *anlamlı* içeriklerle doldurmalarını sağlayabilecek bir Devlet politikasının bulunmamasından kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. Özellikle doğum tarihleri 1960'lı yıllara ve daha sonralara rastlayan bugünün genç kuşağı, Batıda bir önceki kuşağın salt ekonomik zenginlik arayışına ve tüketime dayanan yaşam biçimini tüm olarak benimsememiş, kimi zaman böyle bir yaşam biçimini köktenci bir tutumla yadsıyarak *yeni arayışlara* yönelmiştir; işte bu yeni arayışlar, gerçekte ağırlık noktası "meslek için yetiştirme" amacında toplanan bir eğitim sisteminin, işsizlik ve geçim sıkıntısının geniş ölçüde ortadan kalktığı bir toplum düzeninin verebileceklerinin *ötesinde* kalan beklentilerden oluşmaktadır. Devletten, hükümetlerden bu beklentileri karşılama açısından beklenen işlevse, kültürel alanda *örgütleyici* olmak, bu arada özellikle sözünü ettiğimiz genç kuşağın kültür ve sanat düzeyinde, toplum yaşamına etkin biçimde katılmalarını sağlamaktır. Devletin bu doğrultuda yapabilecekleri, ilkokuldan üniversiteye kadar uzanan eğitim sistemi içerisinde çağdaş sorunların tartışılabileceği ortamları en geniş ölçüde hazırlamak, tiyatro salonları, kitaplıklar gibi mekânları en küçük yerleşme birimlerine kadar yaygınlaştırmak, her yıl belli sayıda filmin gerçekleştirilmesini devlet bütçesinden desteklemek, yayın izlenceleri kültür ve sanat ağırlıklı olan yayınevlerine vergi indirimi sağlamak vb. gibi çok çeşitlidir. Bütün bunların resmi kültür politikalarından beklenilmesinin başlıca nedeni, bu çapta bir kültürel örgütleme ve destekleme çabasının günümüzde artık özel girişimlerin gücünü çok aşan bir nitelikte olmasıdır. Uzmanlar, Batı demokrasilerinde devletin bu alandaki pasif tutumunun ve aydın potansiyelini değerlendirmekteki beceriksizliğinin kültürel alanda bir "boşluk" yarattığına, bu boşluğun da refah toplumlarında bile intihar oranlarının yüksekliğiyle, türlü yozlaşmalarla, bu arada çeşitli anarşi ve terör eylemleriyle doldurulduğuna haklı olarak dikkati çekmektedir.

Özetleyecek olursak; Rönesans'la birlikte *özgür birey*'in, 1789 Fransız Devrimi'yle birlikte de *özgür toplum*'un temellerini atmış olan Batı, şimdi türlü beklentiler açısından bu özgürlüklerin yetersiz kaldığı, kültürü yalnızca ekonomik ve teknolojik gelişmelerle özdeş saymanın yolaçtığı bir bunalımlı ortamı yaşamaktadır.

İstikrarsızlık panayırı

Türkiye açısından Batı demokrasilerinin bu konumu, gereken soğukkanlılıkla ve bilgiyle değerlendirilebildiği takdirde, çeşitli bakımlardan yol gösterici olabilir. Önce bir noktayı saptayalım; Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Cumhuriyet Türkiyesi'nin günümüze değin uzanan süreci içerisinde bizde *özgür birey* yetiştirme hedefi ne —geniş ölçüde— bir hedef olarak benimsenmiştir, ne de —bu durumun doğal bir sonucu olarak— nasılsa yetişebilmiş gerçek aydınlar, günümüze değin Türk toplumunda kayda değer bir ağırlık taşıyabilmiştir. Osmanlı toplumu, 13. yüzyıldan başlayarak güçlü bir devlet geleneğini sergilemiştir; ama aynı toplum, teokratik ve merkeziyetçi yapısı gereği, henüz *özgür birey* yetiştirmeye elverişli bir ortam değildi. Kuruluş Dönemi'nin çeşitli güçlüklerini sarsıntısız yenme çabasındaki genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de hemen böyle bir hedefe yönelmesi beklenemezdi. Ne var ki aynı hedefe, artık *sırası geldiğinde* de yönelinmedi. Özellikle çok partili rejime geçişin ardından çeşitli hükümetlerin çalışma programları incelendiğinde, kültür politikası açısından karşımıza ancak bir *istikrarsızlık panayırı* çıkmaktadır. Görünüşün tersine, demokrasinin tüm kurumlarıyla ülkemizde bir türlü işlerlik kazanamaması, özgür birey'in yetişmesi, başka deyişle toplum tekinin kendi bireyliğinin bilincine varması konusunda başlıca engellerden birini oluşturmuştur ve oluşturmaktadır.

Sonuçta günümüz Türk toplumu, çok az sayıdaki gerçek aydınlarının seslerini duyuramadıkları, kültürel gelişmesi bir bütün olarak rastlantılara bırakılmış, dolayısıyla kültür ve sanat yaşamının etkin rol oynamadığı bir toplum görünümündedir. Bu toplumun yaşamında bugün için ağır basan öğeyse, genelde aklın ve bilincin egemenliğindeki girişimler değil, ama *kitle psikolojisi*'dir. Yayın yaşamında hükümetlerden destek değil, ancak köstek bulan, en önemli kitle iletişim aracı olan devlet televizyonunda çağdaş içeriğiyle kültüre ve kitaba hiç yer verilmeyen, gençlere sağlanan kültürel (!) desteğin yalnızca anlamsız şenliklerle, her türlü tartışma ortamından yoksun, salt mesleki eğitime yönelik bir sistemle sınırlı kaldığı, geleceğin bilim ve düşünce yaşamının en büyük hazırlayıcısı olması gereken üniversitelerin bir zamanlar anarşinin kaynağı oldukları gerekçesiyle hızla çoraklaştırıldıkları bir toplum düzeni, herhangi bir toplumun özgürlüklerinin bilincine varmasını, hele özgür birey yetiştirmesini sağlayabilecek bir düzen değildir.

Bir şans var

Yukarıda vermiş olduğumuz Batı örneklerinden ve yaşamakta olduğumuz kendi deneyimlerimizden yola çıkarsak, ülkemizde hükümetlerin programlarına en kısa zamanda kültür ve sanat yaşamını çoğulcu demokrasilerin özgürlük anlayışları doğrultusunda *örgütleyici* ve *etkin* kültür programları eklemelerinin bir zorunluk olduğu sonucuna varırız. Bu işlev, özellikle ülkemizin bugünkü konumu açısından artık yaşamsal önem taşımaktadır. Çünkü *özgür birey*'i yetiştirmiş, *özgür toplum*'u kurmuş olmasına karşın, bir kültür bunalımını yaşayan Batı'nın karşısında, toplum tekleri birey olmanın bilincine geniş ölçüde henüz varamamış bir Türkiye, günümüzde hızla çarpık bir tüketim toplumu olmak yolunda ilerlemektedir. Halkın geçim sıkıntılarındaki artışla, türlü yollarla yaratılan *yanlış gereksinimler*'deki yoğunlaşma, Türkiye'de atbaşı gitmektedir. Ekonomi temel sorun olarak alınırken, kültür, *hiç* sorun olarak alınmamaktadır. Oysa öte yandan Türkiye, Batı örneğini değerlendirerek, kendi *özgür birey*'ini ve *özgür toplum*'unu, çağdaş özgürlüğün bu iki türünü, Batı'nın bunalımına düşmeksizin gerçekleştirebilmek şansına da sahiptir; ama *bugün* için ve önlemlerle gerekli politikaların saptanmasında artık biran bile geç kalınmadığı takdirde. Bu yine de yapılmazsa, yakın gelecekte ülkemizde ulaşılabilecek ekonomik hedefler, toplumsal gerileme ve yıkımları önlemeye kesinlikle yetmeyecektir. □

"Yazarın sorumluluğu" ve Canetti

Canetti, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden bir hafta önce, günlüğüne şöyle yazmış: "Bitti artık her şey. Gerçekten yazar olabilseydim, savaşı önleyebilmem gerekirdi." Bu olağanüstü söz, bir burnubüyüklük, kendini beğenmişlik örneği herhalde değil.

ORUÇ ARUOBA

"Yazar sözcüyü birçoklarının gözünde delik deşik olmuş bir sözcükse eğer, bunun nedeni yapaylığa, ciddiyetten yoksunluğa, güçlükten kaçınmaya ilişkin bir tasarımın bu sözcüğe sarmış olmasıdır."

Bu cümle, *Elias Canetti*'nin, Ocak 1976'da Münih'te yaptığı ve metnini *Sözcüklerin Bilinci* adıyla Türkçeye çevrilen denemeler kitabının ikinci basımına 'Sonsöz/Bitiş' aldığı konuşmada bulunur.

"Yazarın sorumluluğu"nun peşindedir *Canetti* bu metinde. Bir de, gülünç *bile* olabilecek, *en uçta* yeralan bir örnek verir, bu sorumluluk için: Adı bilinmeyen (dolayısıyla 'yazar olamamış') bir ('başarısız') yazar, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden bir hafta önce, günlüğüne şöyle yazmış: "Bitti artık her şey. Gerçekten yazar olabilseydim, savaşı önleyebilmem gerekirdi."

Bu olağanüstü söz, bir burnubüyüklük, kendini beğenmişlik örneği herhalde değil —ya ne peki?— Yazarın sorumluluğuna yönelik; *çünkü* yetkisine ve yetkesine yönelik bu denli güçlü bir güven, bir inanç, nasıl bir yazarlık anlayışına dayanıyor?

Canetti'nin kitabının ve denemesinin başlıkları Türkçe'ye çevrilirken bir ölçüde kaçınılmaz olarak yiten iki nokta, bu anlayışa ışık tutabilir. Denemenin adı, Türkçe "yazar" karşılığı hem fazla geniş hem fazla dar gelen, bir sözcük: *"Dichter"*. Belki yalnızca Almanca'da bulunan, ill· ağızda "şiir yazmak", giderek "kurmak", "hayal kurmak", ve "uydurmak" gibi anlamları biraraya toplayan bir fiilden, *"dichten"*den türeyen bu sözcük, kişi belirten bir isim halidir. Sözcük, Osmanlıca "edip" sözcüğüne olağanüstü yakın bir anlam taşır. *Yalnızca* şair değildir, bu anlamda "yazar" olan biri ama *her şeyden önce*, şairdir; her 'yazan' kişi de "yazar" değildir bu anlamda, ne kadar yazarsa yazsın: Örneğin *Kafka* (belki hiç?) şiir yazmamıştır, ama bir *"Dichter"*dir; oysa örneğin *Konsalik* gibi, Alman ev kadınlarına 'tinsel besin' sağlayan, romanları bilmem kaç milyon baskı yapan 'yazan'lar vardır, ama bunlar *"Dichter"* değildirler.

Elias Canetti

Kimdir *"edip"* olan *"yazar"*?

Canetti'ye dönersek, kitabının başlığında herhalde yayıncılık ilkeleri açısından Türkçe'ye *"bilinç"* olarak çevrilen, aslındaysa *"vicdan"* anlamına gelen sözcüğü kullanarak, şöyle diyebiliriz:

Yazar, sözcüklerin vicdanını kendine uğraş edinmiş kişidir ya da, vicdanını sözcüklerle uğraşmaya bağlamış kişi...

Önce Söz...

XX. Yüzyıl'da *Freud*'dan *Foucault*'ya uzanan bir düşünürler zinciri, Söz'ün büyülü gücünü, yaygın iktidar düzenleri içindeki yerini, insanları ve toplumları belirleyen etkinliğini, yaptıkları çözümlemelerle ortaya koymuşlardır —*'kitleleri peşinden sürekleyen'* diktatörden tutun, *'insanların davranışlarını değiştiren'* eğiticiye; *'komut veren'* çavuştan tutun, *'kamuoyunu etkileyen'* köşe yazarına dek, hepsinin elindeki silah, *Söz*'dür.

Çağdaş *"edip-yazar"*, aynı silahın, hem de onun en gelişmiş biçiminin sahibidir —*ve* şu bilincin: Silah olarak kullanılmadan *önce, Söz*'ü yoğuran, biçimlendiren, kuran, yaratan, *kendisidir. Söz*'ün bütün kullanıcıları, onun eline bakar: *onun* ürettiği, *onun* yarattığıdır, ötekilerin sonradan silah olarak kullandıkları.

Olağanüstü bir "yansımayla çoğalan", belki sonsuza varan bir sorumluluğu vardır *"edip-yazar"*ın, bu yüzden: Evrenin "başlangıç"ına yerleşmiş, insanlığın Son'unda da durabilecek, onun Son'unu getirebilecek, en azından o Son'a eşlik edecek olan *Söz*, yazarın elindedir, onun uğraşıdır— vicdanıdır onun...

Boşuna bir söz değil öyleyse, *Canetti'nin aktardığı 'başarısız' yazarın, bu sorumluluğun altında ezilirken günlüğüne geçirdiği söz.*

Sözcüklerin Bilinci'nde, *Canetti*'nin *Kitle ve İktidar* adlı başyapıtında derinlemesine ele aldığı *"kitle", "sürü", "iktidar", "egemenlik" "buyurma"* gibi olguları irdeleyen yazarlığına önemli örnekler bulunur. 'Başmimarı' *Speer*'in anılarına dayanarak, *Hitler*'in diktatörlük türüne mekanlar/törenler açısından yaklaşan denemesi, Faşizme yepyeni bir yaklaşım, derin bir kavrayış getirir. Kendi borçlu olduğu yazarlarla bazı hesaplaşmaları da içeren öteki denemeler arasında, kuşkusuz en önemlisi, *Kafka* üzerine olan uzun çözümlemedir.

Kitabın Türkçe çevirisine gelince, ilkin, meydanı bu satırları yazanın profesyonel ukalalığına bırakırsak (—ki, şu anda *zaten* tanınmış olan bu alanda at koşturma hakkı benim, ne de olsa—...), çeviriye bulabildiğim tek itiraz, *Canetti*'nin epey çapraşık olan dilinin koşut bir çapraşıklıkla aktarılmış olmaması, —*ben* olsaydım (ne *rahat* deyimleme...), anlaşılırlığa pek fazla aldırmadan çevirirdim *Canetti*'yi— 'ufalamak'tan kaçındığım noktaları da uzun notlar ardına gizlemeye çalışırdım. Oysa *Ahmet Cemal, her şeyden önce*, böylesine kapsamlı bir girişimin altından alnını akıyla kalkmış olmaktan dolayı kutlanmalıdır. Akıcı ve açık bir çeviri metni üreterek, yazarın bu kitabının da Türkçe'ye kazandırma olması, *her şeyden sonra ve her şeye karşın*, bir başarıdır. □

Canetti dil ustası, ince zekalı ve entellektüel bir yazar

HALDUN TANER

Elias Canetti, İspanyol Yahudi menşeli, Bulgaristan'da doğmuş, Paris, Zürich, Frankfurt'ta okuduktan sonra Viyana'ya yerleşmiş, 1938'de Londra'ya sığınmış, Avusturya uyruklu bir yazar. Nobel'i alışı elbette döneminin en büyük yazarı olduğunu belgelemez. Hep bilindiği gibi, Nobel Jürisi'nin kriterlerinde düzey eleği kadar, adil bir coğrafi dağılım kaygısı da vardır. Ben *Canetti*'nin *Körleşme* adlı romanı, *Kibirlilik Komedisi* adlı oyunu, onbeş karakteri irdelediği *Kulak Misafiri* adlı denemesinden başka bir eserini okumadım. Gerek *Körleşme*, gerek oyunu, isimsiz bir şehirde geçer. Ama dikkat edilirse Viyana olduğu anlaşılır. *Kulak Misafiri*'ndeyse, *Theophrast*'ın açtığı, *La Bruyere*'in geliştirdiği yolda kaleme aldığı portreler bulunur. *Canetti*, dil ustası, ince zekalı, entellektüel bir yazar. Alman ve Avusturya edebiyatı nedense bizim konularımız arasında pek rağbet kazanamadı. Amerikan ve Fransız edebiyatı kadar tanınmıyor. Avusturya'nın en büyük yazarı *Musil*'den hemen hemen hiçbir şeyi tercüme edilmedi. *Thomas Mann*'ın üç eseri bir yana, o canım romanlarının çoğu hâlâ çeviricisini bekliyor. *Hermann Broch, Heimito Doderer, Alfred Dublin* öylesine. *Elias Canetti*'nin soğuk karşılanmasını bir bakıma doğal karşılamak lazım. Bu yazar, belli bir gustoya hitap eder. O dalga uzunluğuna giren beğenilebilir, bilmeyen dışında kalır. □

Canetti, "Körleşme" ve ötekiler

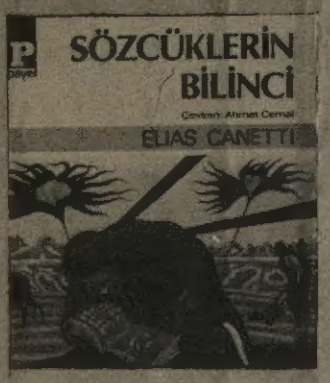

15 Temmuz 1927 günü Avusturya'da bir işçi topluluğu ayaklandı: Viyana'daki Adalet Sarayı'nı ateşe veren işçilerin üzerine ateş açıldı, 90 işçi öldü. Orta Avrupa'da yaşanan siyasal gerginliğin tipik patlama noktalarından birini oluşturan bu olay iki önemli romana kaynaklık etmiştir: *Heimito von Doderer*'in ünlü "İblisler"i ve *Elias Canetti*'nin "Körleşme"si.

İki roman da çağımızın önemli yapıtları arasında sayılmıştır. *Von Doderer* başkaldırının tümüyle karşısındaydı, işçileri iblislerle bir tutmasının temel nedeni de muhafazakâr tavrından doğuyordu. Ama bu tavır, yazdığı romanın yazınsal önemini zedelememiştir. *Canetti*, tam tersi bir konumdan hareketle yazmıştı "Körleşme"yi. 1935'de yayımlandığında hemen yasaklandı. Yeniden basılabilmesi için *Canetti* tam 13 yıl bekleyecekti. "Körleşme", önceleri, Almanca konuşulan ülkelerde büyük bir ilgi topladı. 1949'da İngilizce ve Fransızcaya aktarılan roman XX. yüzyılın başyapıtlarından biri olarak selamlandı ve *Joyce*'un "Ulysses" iyle karşılaştırıldı.

Ahmet Cemal tarafından dilimize aktarılan "Körleşme", *Canetti*'ye Nobel Edebiyat Ödülü'nü getirmiştir. Türk okuru tarafından da ilgiyle karşılanan bu roman kısa sürede 2. basımını yaptı; Payel yayınları yazarın "Sözcüklerin Bilinci" adlı kitabını da *Ahmet Cemal*'in çevirisiyle yayımladı. *Canetti*'nin "Kitle ve Güç" başlıklı dev araştırması henüz dilimize çevrilmemiştir.

Ahmet Cemal: "Körleşme" bir kaosun romanıdır

"Bilindiği kadarıyla "Körleşme", 1936'da yayımlandı; ama ancak 1960'lara doğru büyük bir ilgi topladı. Sizce neden bu gecikme?"

— "Körleşme" ilk yayımlandığında dünya, ilgilerin daha çok gerginleşmekte olan bir siyasal konum üzerinde toplandığı bir dönemi yaşıyordu. Ayrıca o dönemde bu roman, biraz *gerçekdışı* ve *fantastik* bulundu. Bu yüzden ancak *Thomas Mann* ve *Hermann Broch* gibi bazı büyüklerce takdir edilebildi. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasıysa "Körleşme"nin gerçekdışı değil, ama gerçeğin ta kendisi bir ortamı, o ortam yaşanmaya başlamazdan önce sergilemiş olduğunu kanıtladı. Zaten bazı otoritelerce "Körleşme"nin *"çağımız düşüncesini oluşturan birkaç kitaptan biri"* diye nitelendirilmesi de o döneme, yani 1960'lara rastlar.

"Elias Canetti'nin bu yapıtı, bugün çağımız dünya yazınının başyapıtlarından biri sayılıyor. Bunun nedenleri konusunda bilgi verebilir misiniz?"

— İki neden var kanımca; biri roman yapısına, biri de içeriğe ilişkin. Bir defa "Körleşme", yazılışından ancak yirmi yıl kadar sonra uygulanmasına yaygın biçimde başlanacak bazı roman tekniklerini yetkin düzeyde içeren bir yapıt. Bu özelliğe ilk kez İngiliz yazın-bilimcilerince dikkat çekmişti. Kısaca söylemek gerekirse, "Körleşme", çağımız *roman tekniğinin* başyapıtlarından sayılıyor. İçeriğe gelince, "Körleşme" bir *kaosun* romanıdır; yaşamın gerçeklerinden giderek kopan, hem koptuğu için, hem de olağanüstü düzeyinden ötürü çevresi tarafından yıkıma sürüklenen aymazlıklar içinde bir aydının, bir bilim adamının çevresinde gelişen bir kaos. Sözü edilen bu konum, çağımızla tam bir özdeşlik yaratmakta. Yabancılaşma olgusundan tutun —hem de neredeyse bütün türleriyle yabancılaşma—, en koyu toplumsal yozlaşmalara değin, çağımızın tüm hastalıklarını özümsemiş bir romandır "Körleşme". *Kafka*'yla *Canetti*'nin bir noktaya değin aynı yazgıyı paylaşmış olmaları da bundan ötürüdür.

Kafka'nın yapıtları da başlarda gerçekdışı diye nitelendirilmiştir; gün geldi, *Kafka* yüzyılımızın yetiştirdiği en büyük *gerçekçilerden* sayıldı, ama bunu göremedi. *Canetti*'nin talihi, faşizmin acılarına rağmen, "Körleşme"nin ne denli bu çağın romanı sayıldığını yaşayabilmiş olmasında...

O.A

Yüzbaşı Selahattin Elias Canetti'ye karşı

ÖMER MADRA

Tuna nehrinin İstanbul Boğazı'na kavuştuğu noktada sular, loş koridorun ahşap duvarlarında ışıltılı yankımalar yapıyordu. *Yüzbaşı Selahattin*, pırıl pırıl çizmelerini hafifçe gıcırdatarak sakin adımlarla hasmına yaklaştı. Önyargısızdı. Hasmının elinde tuttuğu, tuğla kalınlığındaki silah onu zerrece ürkütmüyordu. Hatta onu bir silah gibi görmüyordu bile...

Biraz da muzipçe bir ifadeyle çatılmış kalın, erkek kaşlarının altındaki kapkara gözlerinden şimşekli bakışlar fırlattı. *"Ver bakalım Elias, şu elindekini!"* dedi sonra, sakin, ama mütehakkim bir sesle. Bir sessizlik oldu. Yaşlı yahudinin çerçevesiz gözlük camları, suların etkisiyle bir an ışıldadı. Geçirdiği derin tereddüt uzun sürmedi; sevdiği oyuncağından bir türlü ayrılmak istemeyen bir çocuk tavrıyla somurtarak uzattı kitabı. Tek kelime etmemişti...

Genç yüzbaşı, loş koridorda omuzları dimdik, okumaya başladı. Müthiş bir süratle kayıyordu bakışları satırların üzerinde. Arada sırada, hasmının pis bir numara çekip çekmediğini kontrol etmek amacıyla adamın bulunduğu noktaya şimşek gibi bir bakış fırlatıyor, sonra gene kitaba dönüyordu. Biçare Orta Avrupalı yahudinin, değil böyle bir numaraya kalkışmak, soluk almaya dahi mecali yoktu oysa... Böylece, biri genç ve kararlı, öteki kocamış ve ürkek, iki adamın loş koridordaki varlıkları, giderek dayanılmaz hale gelmeye başlayan sessizlik içinde bir tür sessiz savaşa dönüştü...

Ama o ne?...

Çok geçmeden iki önemli değişiklik oldu sessizliğin içinde: Birincisi, yaşlı yahudinin soluk alıp vermekte gittikçe zorluk çekmeye başlamasıydı. İkinci değişiklikse, genç yüzbaşının bakışlarında oldu; o kalın kaşlar gittikçe daha çok çatıldı, o kara gözlerden artık bakış değil, şimşekli lâvlar fışkırıyordu sanki. Yüzbaşının burnundan soluması ve yahudinin düzensizleşen kalp atışlarıyla büsbütün koyulaşan dayanılmaz sessizlik, çok yakın bir kasırganın geleceğini haber veriyordu.

Ve birden olanlar oldu.

Yüzbaşı Selahattin, o sessiz öfke heykeli, birden edilginliğin uç noktasına vardığını duyumsadı. Nobel kalkanı ve Orta Avrupa'nın entellektüellik kılıcıyla donanmış olduğunu sanan o zavallı kahraman bozuntusu halâ karşısında dikilmekteydi titreyerek. Ona karşı bir acıma duygusu geçti içinden önce... Ama bu kısa sürdü. Ardından, damarlarında kan yerine akkor halinde öfke lâvlarının aktığını duyumsadı.

Ve birden saldırdı.

Beşyüzelli sayfalık o koskoca kitabı, genç ve adaleli kollarının olanca gücüyle kaldırdı, ve köşeye büzülüp küçücük kalmış korkak yahudinin kafasına 'gümm!' diye indirdi. *Elias*'ın ağzından 'OOOOoooo' diye bir inilti çıktı. Orta Avrupalı yahudi, olduğu yerde şöyle bir sallandı, sonra yavaşça kaykılarak yere çöktü.

Loş koridorda, suların duvardaki neşeli oyunlarından başka kıpırtı görülmüyor, yüzbaşının bilinçli öfkesinin sonucu olan soluklanmasından başka ses işitilmiyordu.....□

17 HAZİRAN 1984

PENCERE

Okunacak Kitap?

Nobel ödülü kazanmış Avrupalı bir Yahudi yazarın 550 sayfalık romanını okumaya başlamıştım. Kitabı Almancadan çeviren, hem yeteneğine hem beğenisine güvendiğim bir kişiydi. Adını yazmak istemediğim romanı Batı'da çeşitli edebiyat çevreleri göklere çıkarmışlardı.

Neler söylememişlerdi ki...

Meğer elimdeki kitap *Dostoyevski'nin Karamazof Kardeşler*'i ya da *James Joyce*' un *Ulysses*'i ayarındaymış.

Böyle bir güzelliği elime geçirdiğim için kıvanç duyarak okumanın tadını çıkarmak istiyordum. Başlangıçta bu tadı duyar gibi oldum. Yazarın gücü, yaşamın karmaşık ilişkilerini kavrayacak derinliğe erişiyordu; romanın kahramanı da çağımızın ilginç bir kişiliğini yansıtabilirdi.

Ama o ne?

Çok geçmeden roman kahramanının soluk alıp vermekte güçlük çektiğini gördüm; adam, birbiriyle bağıntısız olaylar zincirinde ve kişiliğiyle bağdaşması zor devinimlerin tutarsızlığında yapaylaşmış; kitap, edebiyattan soyutlanmıştı. Belki bu yapaylığın nedenleri ilerdeki sayfalarda açıklanabilir umuduyla okumayı sürdürdüm. Hayır. Ünlü yazar, yaratmak istediği özel kurgunun mantığı dışına düşmüştü.

★

Düşündüm:

— Ya ben bu romanın değerini anlayabilecek düzeyde değildim; ya da şişirilmiş bir "şöhret" karşısındaydım. Kimbilir, belki de Türkiye'de köküne kadar yaşadığımız son otuz yıl, bizim değer yargılarımızı değişik biçimde yoğurmuştu.

Ancak roman kurgusu kapsamında kahramanın gerçekliğini yaratmak için hangi kuralların geçerli olduğunu az çok bildiğimden, kendimden çok kitabın yazarını suçlamak eğilimim ağır bastı. Bu yazar, ister Nobel alsın, ister Orta Avrupa'nın seçkin sanat çevrelerinde yüceltilsin, bana bir şey söylemiyordu. Edilginliğimi kitabı okudukça bir yana bıraktım, yazara karşı tepkilerim saldırganlığa dönüştü.

Attım kitabı elimden...

★

Okurlarımdan mektuplar alıyorum.

Soruyorlar:

— Hangi kitapları okuyalım?

Tek tek de olsa, soruya yanıt vermek zordur. Bir kez okurun kimliği; bilgi, kültür, bilinç düzeyi önemlidir. Kimi okura ufuklar açacak bir kitap, ufukları genişlemiş bir okur için değer taşımaz.

Kişinin ne amaçla okuduğunu da ayrıca bilmek gerekiyor. Çağımızın düşün yaşamını izleyip, kavramak ve çevresinde olan bitenlerin anlamlarını algılamak için çırpınan, buna karşın yeterli öğretim görmemiş okurlarımıza nasıl bir okuma yöntemi önermeli?

★

"Cumhuriyet Kitap Kulübü" okurların hizmetine girdikten sonra bu sorular daha da önem kazandı. Birkaç gün önce Kültür ve Sanat Bölümünden arkadaşımız Şenay Kalkan, bana bir soru yöneltti:

— Yaz döneminde okurlara hangi kitapları okumalarını önerirsiniz?

Düşündüm, yutkundum; birkaç kitap adı söyledim; sonra bu yazıyı yazdım.

Bir okurun okuyacağı kitabı seçebilmesi için kendi kendisini bilmesi, tanıması, bilinçlenmesi gerekiyor; kendi kendisini bilmesi, tanıması, bilinçlenmesi için de kitap okuması gerekiyor.

Birbirini bütünleyen bu iki işlemi bağdaştıracak bir yaklaşım yararlıdır.

Kimi zaman insanın elinden attığı bir kitap bile, kişiye çok şey öğretir; düşünmesine, eleştirici gücünü zorlamasına yol açar.

Tehan Sekur

Ulysses'i okumayanlara müjde!

Neden bu denli eksik, yanlış bir basımı yapılmıştı **Ulysses***'in? Joyce'un neredeyse okunaksız sayılabilecek bir elyazmasıyla kitabı teslim etmiş olması, baskı öncesinde dizilen metne 100 bin kelime ekleyivermesi(!) ve Dijon'daki basımevinin 26 dizgicisinden hiçbirinin tek kelime olsun, İngilizce bilmemesi!*

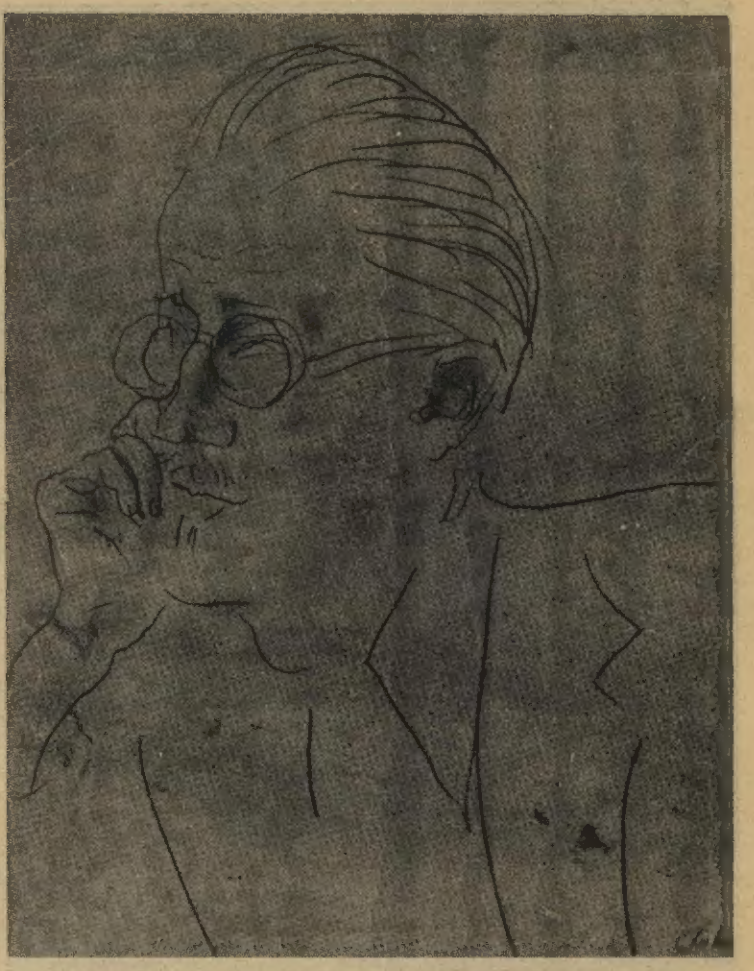

ENİS BATUR

20. yüzyılın ilk yarısında yayımlanan üç *"anıt-roman"*, modern anlatının çehresini belirledi: *Proust*'un *Yitirilmiş Zamanın Ardında* adlı 7 ciltlik kitabı üslup farklılığıyla olduğu kadar ruhsal çözümlemelerinin derinliğiyle de tartışılmaz bir etki yaptı çağdaşlarımız üzerinde; *Musil*'in yarım yüzyıla yakın bir süre üzerinde çalıştığı ve bitiremeden öldüğü *Niteliksiz Adam* başlıklı romanının yayımlanmamış taslak-bölümlerinin birkaç bin sayfalık bir yumak oluşturduğunu açıkladı yayıncıları; *Joyce*'un ilk kez 1922'de basılan *Ulysses*'iyse kelimenin tam anlamıyla, tek başına *'kültür devrimi'* etkisi yaratmış bir roman oldu. Son 50 yıl içinde, yalnız Batı dünyasında değil, dünyanın pek çok ülkesinde, dil ve ifade düzleminde, perspektif ve cüret düzleminde bu üç romanın kaçınılmaz çıkış noktaları olarak değerlendirildikleri görüldü.

Joyce'un *Ulysses*'inin bu üç roman arasında bile ayrıcalıklı bir yer tuttuğu bilinir: Yalnızca romancıların değil, başta şairler olmak üzere tüm yazınerlerinin *"mutlu karabasanı"* olmuştur çıkar çıkmaz. Şairin ve yazarın, dil ve anlatım sorunlarıyla yaşadığı yüzyüze mücadelede büyük bir kırılma oluşturmuştur *Ulysses*; öte yandan, bir başka boyut daha kazanmıştır özgünlüğüyle: Bugüne dek yayımlanmış olan romanlar arasında, üzerine en fazla deneme ve eleştiri yazısı yayımlanan, en çok inceleme konusu edilen yapıt olmuştur. Tüm zorluklara karşın, birçok dile çevrilen *Ulysses*'in son bölümü *Yeni Dergi*'nin "Bilinç Akışı" özel sayısında, *Joyce*'a ışık tutan birkaç yazının eşliğinde yayımlanmıştı. Türk okuru *Ulysses*'i pek tanımıyor gerçi, ama *Joyce*'un yabancısı değil bütün bütüne: *Sanatçının Genç Bir Adam Olarak Portresi, Murat Belge*'nin yetkin çevirisiyle dilimize kazandırılmış, yazarın *Dubliners* adlı tek öykü kitabından yapılmış iki ayrı derleme kitap halinde yayımlanmış, *Selçuk Yönel* de tek oyunu *Sürgünler*'i dilimize aktarmıştı.

Ulysses, modern çağların en çarpıcı, özgün, çığır açıcı yapıtlarından biri olma niteliğini koruyadursun, 13 Haziran 1984 günlü *Milliyet*'te, *Herald Tribune* kaynaklı bir haber yeraldı. Pek çok kişinin gözünden kaçan bu haber metninde yeralan bilgiler, yazın tarihçileri ve eleştirmenleri açısından olduğu kadar, *Ulysses* okurları açısından da son derece sarsıcı bir yan taşıyordu: *"Dünya edebiyatında bir çığır açan* Ulysses *adlı roman, uluslararası bir uzman grubunun yıllar süren araştırmalarının ardından, önemli değişikliklerle yeniden yayımlanıyor"* cümlesiyle başlayan haber metninden, 1922'deki ilk basılışından bu yana yüzlerce kez basılmış, çeşitli dillere çevrilmek üzere asıl tutulmuş *"versiyon"*un artık geçersiz sayılabileceğini öğreniyorduk: Çünkü, *Ulysses*'in bu yeni basımı, bir bakıma yepyeni bir *"versiyon"*unu getiriyordu romanın: 5000'i aşkın eksiklik, atlama, yer değişikliği, yazım değişikliği ile gerçekleştirilen bu *yeni Ulysses* ile ilgili olarak, *Joyce* uzmanları, *"getirilen değişikliklerin, yalnız belli paragraflara değil, kitaptaki birçok bölüm ve karaktere yeni bir ışık tutacağı"* görüşünde olduklarını belirtiyorlardı.

Neden bu denli eksik, yanlış bir basımı yapılmıştı *Ulysses*'in? Bilindiği gibi, *Joyce*'un romanı ilk kez Paris'te, *Sylvia Beach*'in ünlü *"Shakespeare and Company"* kitabevi tarafından; *Hemingway, Stein, Fitzgerald, Larbaud, Pound* gibi 1920'li yılların Avrupa kültür çevrelerini derinden etkileyen ABD kökenli ya da Amerikalı yazarların bir bakıma merkezi olan bir yayınevi tarafından yayımlanmıştı. *Joyce*'un neredeyse okunaksız sayılabilecek bir elyazmasıyla kitabı teslim etmiş olması, baskı öncesinde dizilen metne yaklaşık 100 bin kelime ekleyivermesi(!), üstelik onları da aynı okunaksız elyazısıyla provaların üstüne yazması *Ulysses*'deki *"errata"* çizelgesinin bu ölçüde büyümesine yolaçmıştı. Ama, *Joyce'u aşan* bir neden daha vardı, yanlışlar konusunda: Böylesine güç bir metni harf harf dizme durumunda olan Dijon'daki basımevinin 26 dizgicisinden hiçbiri, tek kelime olsun, İngilizce bilmiyordu!

Nedenleri ne olursa olsun, *Ulysses* bu yarım haliyle ortaya çıktığında kültür çevrelerini kasıp kavurmuş, okurlarına zorlu saatler, hatta günler geçirtmiş, daha iyisi: üzerine yüzlerce araştırma yapılmasını, bir o kadar yorumun geliştirilmesini sağlamıştı.

Ulysses, eski versiyonuyla 704 sayfada, bir tek günü, 16 Haziran 1904'ün Dublin'inde Leopold Bloom'un *"prizma"*sını verir. Joyce'severler tarafından *"Bloom günü"* olarak adlandırılan 16 Haziran'ın tam 80. yaş gününde, 16 Haziran 1984'de *Ulysses*'in yeni versiyonu yayımlandı. Eski versiyonu da içeren bu yeni versiyon, bu nedenle toplam 1919 sayfadan oluşuyor.

Ulysses'in önemini kavramış, ancak bugüne kadar bu zorlu yapıtı okuma fırsatını çeşitli nedenlerle bulamamış okurlar için sevindirici bir haber bu. Ama *Ulysses*'i okumak için enikonu zaman ve emek harcamış, çoğu zaman bununla da yetinmeyerek, kitabı *çözmek* için onunla ilgili yan çalışmaları taramış, onlarca inceleme devirmiş okurlar ne yapacak? *Ulysses*, kısa sürede modernizmin klasiği olmuştu; öte yandan, *Stuart Gilbert*'ın romanla aynı adı taşıyan incelemesi de eleştiri alanında bir klasik sayılmaya başlanmıştı. Şimdi her şey yeniden mi başlayacak?

Ulysses'ten sonra *Joyce*, tam 17 yıl üzerinde çalışacağı yeni romanına başlamıştı. Arada, *Ulysses* nedeniyle büyük ilgi topladığı için, ne yazdığı merak ediliyor. Bu bakımdan, yeni romanından parçaları belli aralarla dergilerde, *"Süren Yapıt"* başlığı altında yayımlıyordu. *"Süren Yapıt"*ın, *Joyce*'un ölümüyle bittiğini, tamamlandığını sandı çağdaşlarımız. Büyük yazarlar böyledirler işte: Kitaplarını hiçbir zaman bitiremeyiz. □

Basının "suç" dökümü

ALPAY KABACALI

Çağdaş Gazeteciler Derneği, başkentteki basın kuruluşları arasında, basın özgürlüğünden yana tutumu ve basını 'yutmak' isteyen tekelleşmeye direnişiyle seçkinleşir. İkinci yayını *Basın'80-84* adlı kitap (*) bu yargıyı pekiştirmekle kalmıyor; Türk basınının son dört yıllık sancılarını gözler önüne sermesi yönünden de özel önem taşıyor.

Kitap dört "kısım"dan oluşuyor:

Birinci kısımda Doç.Dr.Metin Kazancı'nın "Kitle iletişimi ve ideoloji" başlıklı kısa makalesi yeralıyor. Kazancı, "kitle iletişim olayı ile ilgili olmak üzere üç temel kategoriyi, daha doğrusu görevi" açıklığa kavuşturuyor: Ekonomik görev, siyasal görev, ideolojik görev.

"Tarihsel Gelişim" başlıklı ikinci kısım, Hızfı Topuz'un "Uluslararası haber dolaşımında bozukluklar ve yeni evrensel habercilik ve iletişim düzeni" başlıklı yazısı ile başlıyor. Topuz, "uluslararası haber dolaşımında kurulu düzenin bozuk, dengesiz, suskunluk ve saplantılarla dolu olduğu"nun '60'lı yılların sonunda anlaşıldığını belirterek, bunun nedenleri üzerinde duruyor ve bozuklukları ortadan kaldırmak üzere UNESCO'nun düzenlediği toplantıları anlatıyor. Yazısının sonunda, 1983 Kasımında Paris'te

toplanan 22. UNESCO Konferansı'nın ardından ABD'nin UNESCO'dan ayrılma kararı aldığını açıklayan Topuz, şöyle diyor: "Ne var ki, uluslararası haber dolaşımı düzeni, bozuk, dengesiz, suskunluk ve saptırmalarla dolu olduğu için okuyucu ve dinleyici bu olay üzerinde de objektif ve sağlam bilgi elde edememiştir. Yeni bir iletişim düzeninin kurulması işte bu gibi nedenlerle isteniyor." (**)

İkinci kısımda ayrıca Türk basınının geçmişi ele alınıyor: Uygur Kocabaşoğlu 1919-1938 dönemini incelerken Cüneyt Arcayürek "Demokrasi sürecinde basın" üzerine gözlemlerini dile getiriyor.

"Basın ve Sorunları" başlıklı üçüncü kısımda altı yazı var: Raşit Kaya, "Demokratikleşme açısından araştırmanın ölçütleri"ni inceleyen yazısının sonunda, ölçütleri şu denkleme indirgiyor: "Özgür basın + Demokratik işleyiş = Sorumlu + Özgürleştirici basın".

Varlık Özmenek, "Basın 84: Olmak ya da olmamak" başlığı altında günümüz Türk basınını okur sayısı, teknik olanaklar ve içerik yönünden ele aldıktan sonra, "basının mevcut tekelci yapısıyla, toplumla barışıklık sağlanması ve uzlaşma kurulması mümkün değildir," sonucuna varıyor.

Ertuğrul Özkök, "Uluslararası gerginlik ve gazetecilerin sorunları" başlıklı yazısında basın mesleğindeki kişi ve grupların sorunlarının "teknik", "etik (ahlaksal)", "hukuksal" ve "ekonomik" olmak üzere dörde ayrıldığını belirterek bu ana sorun kümeleri üzerinde duruyor.

Mahmut Tali Öngören TRT'nin bitip tükenmeyen sorunlarını, Jülide Gülizar ise TRT'nin haber politikasını aynı kısımda inceliyorlar.

Amet Abakay, "Basın örgütlerinin yapısal bunalımı"nı ele alarak tekelleşmenin basın örgütlerinin plitikalarını da etkilediğini savunuyor.

Yaşanılan son 4 yıl

"Yaşanılan son 4 yıl" başlıklı dördüncü kısım, kitabın aşağı yukarı üçte ikisini oluşturuyor. Burada "Gün gün olaylar dizini", Bakanlar Kurulu kararıyla ya da mahkemelerce yasaklanmış yayınlarla ilgili tablolar, 12 Eylül 1980 - Nisan 1984 arasında "Soruşturma-kovuşturmaya uğrayan, gözaltına alınan, dava açılan, tutuklanan gazeteci, yayıncı, yazar, sanatçılar" tablosu (181 kişi), aynı dönemde "Mahkemece hakkında mahkûmiyet kararı verilen gazeteci, yazar ve sanatçılar"ı kapsayan tablo (82 kişi), aynı dönemde "Toplatılan-kapatılan gazete ve dergiler" tablosu (41 yayın), 1949 - 1 Mart 1982 arasında "Bakanlar Kurulu'nca yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanan ve mahkemelerce zapt ve müsaderesine karar verilen yayınlara ait alfabetik liste" (2934 yayın), 1 Mart 1982 - 31 Mayıs 1982 arasında toplatılan yayınlar listesi (104 yayın), 1 Haziran 1982 - 12 Mart 1984 arasında toplatılan yayınlar listesi (267 yayın; mahkemelerce verilen kararları kapsamıyor) yeralıyor.

Sözü geçen tablo ve listelerde kimi eksiklikler bulunmadığı öne sürülemez (örneğin Mehmet Başaran için *Söğütler Ses Verince* adlı çocuk kitabından dolayı açılan ve aklanmayla sonuçlanan dava, ilgili tabloda yeralmıyor), ama bu kadarıyla bile, kitabın sonuç bölümündeki ifadeyle, "incelenen dönemin kilometre taşları arasındaki görüntüsünün aydınlık olmadığı ortaya çıkmıştır."

"Sonuç" bölümünde yeralan şu rakam ve yargılar, herhangi bir yoruma yer bırakmayacak ölçüde, 1980-84 dönemi basınının tablosunu ve çıkış yolunu ortaya koymaktadır:

"Son dört yılda gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyet kararları toplamı 316 yıl 4 ay 20 güne ulaşmaktadır. Mahkûmiyetlerin yarısından çoğu 184 yıl 4 ay 15 günle yazı işleri müdürlerine ait bulunmaktadır. İstanbul'da yayımlanan 8 gazetenin yayın yapamadığı gün sayısı 300'e yaklaşmaktadır. Bakanlar Kurulu ya da mahkeme kararıyla yasaklanan yayınların sayısı ise 927'dir. Bu rakam Cumhuriyet tarihinin son 35 yılında yasaklanan toplam 3 bin 472 yayının dörtte biri kadardır.

"Düşünce ve basın özgürlüğü, toplumsal gelişmenin itici güçlerinden biridir. Bu gücü frenleyerek Türkiye'nin çağdaşlaşmasının durdurulması veya geciktirilmesi olanaklı değildir. İnsanlık tarihinde örnekleriyle yaşanmış ve anlaşılmış olaylar, bu yargının somut kanıtlarıdır.

"Türkiye'de özgür basın parlamenter demokratik sistemin güvencesidir. Basın bu işlevi yerine getirecek tüm olanaklara kavuşturulmalıdır.

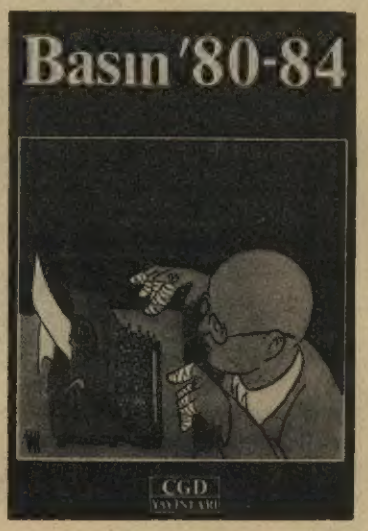

"Düşünce ve basın özgürlüğünün önündeki engel ve kısıtlamaların kaldırılması, kapsamlı bir basın affının çıkarılması, düşünülenin aksine, Türkiye'de parlamenter demokratik sistemin daha sağlıklı işlemesini sağlayacak, ülkemize dünya ulusları içinde saygınlık kazandıracaktır.

"Atatürk'ün de belirttiği gibi, *basın özgürlüğünden doğacak sakıncaları gidermenin yolu yine basın özgürlüğüdür.*" □

(*) Yorum Yayıncılık ve Matbaacılık, Ankara 1984, 374 s.

(**) ABD'nin sözkonusu kararını ele alan yazımda (*Varlık*, Şubat 1984) kültür emperyalizmi sorununa dikkati çekmiş ve içinde bulunduğumuz kültür değişimi sürecinde kültürümüzü özgürce geliştirirken (daha doğrusu geliştirme çabasındayken), yerimizi de belirlememiz gerektiği üzerinde durmuş; bunun bizim için 1980'li yılların en önemli iki kültür sorunundan biri (öteki, demokratikleşme) olduğunu ifade etmiştim.

Foucault öldü

"Neden şu lamba, bu ev bir sanat nesnesi olsun da, benim hayatım olmasın?.."

Çağdaş Fransız düşününün en önemli isimlerinden biri olan Michel Foucault, 25 Haziran akşamı Paris'te öldü. "Sinir sistemindeki bir rahatsızlık"tan öldüğü bildirilen düşünür 57 yaşındaydı.

Bir ara Marxçı düşünür Althusser'in de öğrencisi olan Foucault, bilim tarihçisi Georges Canguilhem'in yanında yetişmiştir. Önceleri tarih, felsefe ve psikoloji alanlarında, çeşitli üniversitelerde hocalık yapan (bu arada bir ara İstanbul Üniversitesi'nde de konferanslar veren) düşünür, 1960'lı yıllarda bazı toplum kurumlarının tarihleri üzerine yayınladığı bir dizi kitapla dikkat çekti. "Delilik" (Klasik Çağda Deliliğin Tarihi, 1958), "Hastalık" (Kliniğin Doğuşu, 1961), "Suçluluk" (Gözetleme ve Cezalandırma / Hapishanenin Doğuşu, 1961) ve "Cinsellik" (Cinselliğin Tarihi, I. cilt. 1976; II. ve III. ciltler 1984; bütün yapıtın altı cilt olması bekleniyordu) kurumlarını ele alan çalışmalarda, Foucault'nun temel görüşü, bu kurumların çağdaş biçimlerinde yapılan 'reformist', 'iyileştirici' düzenlemelerin içerdiği görünürdeki 'modern/insancıl/ilerici' kaygıların, daha derince yatan bir dizginleme, denetleme, giderek bastırma amacına dayandığı görüşüydü. Bu görüşe bağlı olarak, insan bedenleri üzerine uygulanan denetimin toplumsal gerekçelerini hazırlayan bir "söylem" biçimi üzerinde durur. Çözümlemeleriyle, tarihsel akış içinde, çağdaş kapitalist toplumun insanların 'düzen içinde' biçimlendirilmelerinin nasıl aşamalardan geçtiğini, 'modernleşme' savunucularının kendi "söylem"leriyle serimler. Foucault bu arşiv çalışmalarını "Arkeoloji" olarak tanımlıyordu.

1965'de yayınladığı "Sözcükler ve Şeyler" adlı büyük yapıtıysa, "yazı-söz" ilişkileri üzerinde bir dizi irdelemeyle, çeşitli alanlarda ortaya çıkış biçimlerini incelediği "söylemler"in kuramsal çözümlemelerini içerir. 1969'da da, Bilginin Arkeolojisi adlı, kendi çalışma biçimi ve kavramsal çerçevesi üzerine bir hesap verme/açıklama yapma kitabının son bölümünde, bir "yapısalcı"yla yaptığı hayali bir söyleşi yoluyla, kendisine yakıştırılagelen yapısalcılık karşısındaki tutumunu ortaya koyar.

Çeşitli toplumsal konularda Fransız kamuoyuna zaman zaman ağırlığını koyan Foucault, kendisi de 'açık' bir eşcinsel olarak, Fransız eşcinsel hareketine de katılmıştır.

Joseph Losey: Yirmibeş yıl Nixon'la savaştım

MEHMET GÜRELİ

Savaş sonrası Amerikasında bazı kişiler kendilerini herkesten fazla Amerikalı hissetme hastalığına tutulmuşlardı. Bunlar genellikle Hollandalı, Japon, Çinli, Alman, Fransız, İrlandalı göçmen çocuklarıydı. Aralarında hastalığın beyne sıçramasıyla çok zor durumda olanlar da vardı. En ağırları *McCarthy* ve *Nixon* adlı kişilerdi. Amerikan tarihinde bir döneme damgasını vuran bu hastalığın virüsü *"Kara Liste"*ydi (Latincesi: *Neras Listas*) aynı anda bulundu. Virüs, özellikle boş beyinlerde dayanılmaz ağrılar yaratıyor, kişiler nöbetten kurtulur kurtulmaz da (krizin biraz hafiflemesi desek daha doğru) kendinde olmayan değerlerin sahibi insanların isimlerini yüksek sesle bağırıyor, sonra da *Noir sur Blanc* (Kağıda geçirmek/yazıyla saptama) yöntemiyle biraz rahatlıyorlardı. İşte-üstelik sinemadan hiç anlamayan- *McCarthy*'nin hazırladığı listeler bu dönemde ortaya çıktı. *Nixon*'un da büyük katkılarıyla kaynatılan 'cadı kazanları' her alanda etkili oldu, yüzlerce sanatçı Amerika için büyük tehlike olarak görüldüklerinden dışlandı, soruşturmaya uğradı, içeri atıldı ve işsiz bırakıldı. Tabii bu arada *"ben de hastayım"* diyenler, düşüncelerinden vazgeçenler yoğun bakıma alındı, yüksek fiyatlarla film sözleşmelerine imzayı bastılar. İşin garibi bunlar daha sonra *Sterling Hayden* gibi gerçekten hastalandılar. Kara listede yer alanlardan biri de boyun eğmeyi reddeden usta sinemacı *Joseph Losey*'di.

Joseph Losey, 14 Ocak 1909'da La Crosse (Amerika)'da doğdu. Ailesinin avukat olması için baskısına doktor olma isteğiyle direniyordu. 16 yaşında *Proust*'u, halasından aldığı Fransızca kitaplardan okudu. Yaşamı boyunca da *Proust*'un büyüsünden ve *"Geçmiş Zaman Peşinde"*yi sinemaya aktarma düşüncesinden kurtulamadı. Tıp öğreniminden edebiyata yöneldi, 22 yaşında New York'da *Albert Bein*'in bir oyununu sahneleyerek tiyatroda ilk büyük adımını atmış oldu. Tiyatroda yönettiği oyunlar ticari açıdan başarısızdı ama her zaman iyi eleştiriler alıyordu. 1935'de Moskova'da *Piscator* ve *Brecht*'le tanıştı. Burada *Clifford Odets*'in *"Lefty'yi Beklerken"* oyununu İngilizce bilen oyuncularla sahneledi. Amerika'ya dönüşünde Broadway'de çalıştı. 1947"de *Charles Laughton*'un oynadığı *"Galileo"* *(Brecht)*'yu sahneledi. 1974'de bu kez *Topol*'un oyunuyla bu oyunu sinemaya da aktaracaktır. İlk uzun metrajlı filmi *"Yeşil Saçlı Çocuk"*'u ise 1948'de çevirdi.

*"Liste"*de yeralan *Joseph Losey* gibi etkili bir sinemacının da Avrupa'da sürgün yaşamı artık kaçınılmazdı. *Andrea Forzano, Victor Hanbury, Joseph Walton* gibi takma adlarla İtalya'da, İngiltere'de filmler yaptı. Daha sonra da sinema serüvenini hep Avrupa'da sürdürmeyi yeğledi. Ama karşı çıktıkları düşüncelerin bilgisini taşımayan insanlardan hiçbir zaman uzakta kalamadı. Onlar her yerdeydi çünkü..

Losey, yapıtlarında gerçeğin yeniden yaratımından kendini soyutlamış bir sinemacıydı. Yaşamın karşıtlıklarını gösterirken, salondan çıkan izleyicinin çözümü yakalamış rahat biri olarak eve dönmesini hiç istemedi. Bu yüzden de filmleri, kolaylıklara tamamen kapalıydı. *"Genç Hizmetçiler"* (The Servant), *"Arabulucu"* (The Go-Between) filmlerinin incelikli sınıfsal yaklaşımı da bu yüzden bu işi çok iyi bildiklerini sananların atlamasına neden oldu. *"Mr. Klein"* filmi ise büyük bir tokattı. İnsanın önce insan olması gereğinin ilk işareti. Dünyamızda insan, dün ve bugün kendini başka bir yaratıkmış gibi düşünebilme rahatlığına bırakıvermişti. Hatta yanından geçen okun kendisine atılmadığından kesinlikle emin bir yüzyıl bile yaşayabilir gibiydi. *Losey*'in anlatımı evrensel sözcüğünü aşıyordu. Çünkü o kökleriyle, edindiği her şeyle kendini farklı hisseden insanı parçalama yoluna girmişti. La Coressa'da tüm Fransızca dergi ve gazetelere abone halasının verdiği *"Swan'ın Aşkı"* projesini her zaman taşımıştır. Ama sonunda şunu da görür ki, *"Mr. Klein"*e Yahudiler *'kendi acılarını dile getiren film'* diye koşarlar ve anlarlar ki, Mr. Klein Yahudi olmamasına karşın Yahudidir. Ve çağımızda çok anlatılmış bir öykünün sonu *Losey* göstermese de Auschwitz'de sonuçlanacaktır. Ama *Losey* için önemli olan *'insan kimliğinin çarpıtılmışlığıdır'*.

Losey, sanatın, estetiğin en soylu yaratıcılarındandır. İki hafta önce bitirdiği son filmi *"Steaming"*e kadar filmografisine göz attığımızda, *Losey*'de kendini kaptırmadan düşünen titiz bir sanatçının çalışmalarını buluruz.

Losey'in önemli filmlerinden *"Troçki'nin Öldürülmesi"* (Meksika'da Cinayet) ise kendi deyimiyle ünlü sinemacının, kesin bir yan tutmadığı, olabildiği ölçüde tarihin gölgesini izlediği bir yapıttır. Bu filmde, unutulmaz boğa güreşi sahnesinde olay ilk kez seyircinin boğayla özdeşleşme boyutunda yansıtılır.

Losey en çok *Dirk Bogarde, Alain Delon*'la çalıştı. Kendilerine uymayanı yanlış sanan insanların küçük dünyalarını zorlayan yapıtlar yarattı. Filmden çıkınca tek sözcükle "anladım" diyebilen insanlar için değildi yarattıkları.

22 Haziran 1984'de 75 yaşında Londra'da ölen *Joseph Losey*'in *"M. Klein"* filmi için, *"insanların insanlıkdışı yaptığı her şeyin insanlara karşı sunulması"* sözleri, tüm yapıtlarıyla her zaman parıldayan, güçlü bir ışık olarak yaşayacak... □

J. Moreau EVA

Losey'in önemli filmleri

1950- *The Prowler*- Senaryo: Dalton Trumbo- Oyun: Van Heflin- Evelyn Keyes.

1951- *The Big Night*- Oyun: John Barrymore Jr.- Preston K. Foster.

1953/54- *The Sleeping Tiger*- Oyun: Dirk Bogarde- Alexis Simth

1961- *The Damned*- Oyun: MacDonald Carey- Shirley Ann Field- Oliver Reed.

1961/62- *Eva* [Aldatan Kadın]- (James Hadley Chase' in romanından) Oyun: Jeanne Moreau- Stanley Baker- Virna Lisi.

1963- *The Servant*- [Genç Hizmetçiler]- Senaryo: Harold Pinter- Oyun: Dirk Bogarde- James Fox- Sarah Miles

1964- *King and Country*- [Kral ve Vatan]- Oyun: Dirk Bogarde- Tom Courtenay

1965- *Modesty Blaise*- (Peter O'Donnel-Jim Holdaway'in çizgi-romanından) Oyun: Terence Stamp- Monica Vitti-Dirk Bogarde.

1966- *Accident*- [Kaza Gecesi]- Senaryo: Harold Pinter- Oyun: Dirk Bogarde- Stanley Baker- Jacqueline Sassard- Delphine Seyrig- Michael York

1967- *Boom*- [Aşkı Arayan Kadın]- Senaryo: Tennessee Williams- Oyun: Elizabeth Taylor-Richard Burton- Noel Coward- Joanna Shimkus.

1970- *The Go-Between*- [Arabulucu]- (Senaryo, L.P. Hartley'in romanından Harold Pinter)- Oyun: Julie Christie- Alan Bates-Dominic Guard.

1971- *L'Assassinio Di Trotsky*- [Meksika'da Cinayet] Oyun: Richard Burton- Romy Schneider- Alain Delon.

1975/76- *M. Klein*- Senaryo: Franco Solinas/Losey-Oyun: Alain Delon- Jeanne Moreau

1977- *Don Giovanni*- [Mozart]- Oyun: Ruggero Raimondi- Jose Van Dam